

Загальнонаціональні опитування exit poll:

Парламентські вибори–1998

Президентські вибори–1999

Парламентські вибори–2002

“Заповіт”
Київ – 2002

ББК 67.9(4УКР)300.5в7
3-14

Щира подяка Сарі Фарнсворт, Ірені Ярославич, Елегії Скочиляс і Девіду Блеку, а також усім колегам і друзям, завдяки чийм добрим ідеям та підтримці відбулися перші опитування “екзит пол” в Україні.

Видання книжки стало можливим завдяки Програмі демократичних грантів Посольства США в Україні та Фонду Чарльза Стюарта Мотта.

Опитування “екзит пол” були здійснені в Україні у 1998, 1999 і 2002 роках за підтримки Агентства з Міжнародного Розвитку США, Фонду Євразія, Фонду Чарльза Стюарта Мотта, Національного Фонду Підтримки Демократії, Міжнародного Фонду “Відродження”, Інституту Кеннана та посольств США, Королівства Нідерландів, Канади, Великої Британії, Швеції та Італії.

Опитування “екзит пол” були організовані Фондом “Демократичні ініціативи” в межах діяльності коаліцій громадських організацій, спрямованих на проведення чесних і справедливих виборів: виборів до Верховної Ради 1998 року — об’єднаного прес-центру “Вибори–98” спільно з Українським Медіа-Клубом, першого та другого туру виборів Президента 1999 року — коаліції “Свобода вибору”, виборів до Верховної Ради 2002 року — Всеукраїнського громадського моніторингового комітету.

**При передруку або частковому використанні матеріалів
посилання на Фонд “Демократичні ініціативи” обов’язкове.**

3-14 Загальнонаціональні опитування exit poll: Парламентські вибори–1998. Президентські вибори–1999. Парламентські вибори–2002. — К.: Заповіт, 2002. — 120 с.

ISBN 966-7272-47-8

Книжка — унікальне видання, де вперше в Україні зібрано та проаналізовано результати опитувань виборців на виборчих дільницях під час парламентських виборів 1998 року, обох турів президентських виборів 1999 року та парламентських виборів 2002 року.

Ця праця розрахована на журналістів, політиків, політологів, соціологів — усіх тих, хто займається проблемами дослідження та проведення виборів як головного механізму демократичної системи.

ББК 67.9(4УКР)300.5в7

© “Демократичні ініціативи”, 2002

ISBN 966-7272-47-8

Зміст

Передмова	5
<i>Ілько Кучерів</i> Як це відбувалося	7
<i>Воррен Мітофські, Мюррей Едельман, Володимир Паніотто, Наталя Харченко</i> Опитування “екзит пол”: історія, розвиток, методологія	9
ЧАСТИНА I Парламентські вибори 1998 року	17
<i>Світлана Потоцька, Микола Чурилов</i> Перший “екзит пол” в Україні: методика і основні принципи організації опитування	18
<i>Наталя Погоріла</i> Електорат у демографічних вимірах	27
<i>Світлана Потоцька</i> Динаміка електорального вибору	34
<i>Михайло Міщенко</i> Парламентські вибори 1998 року: соціально-демографічні характеристики електоратів політичних партій та виборчих блоків	37
<i>Ірина Бекешкіна</i> Вибори-98: оцінки та сподівання виборців	40
ЧАСТИНА II Президентські вибори 1999 року	45
<i>Володимир Паніотто, Наталя Харченко</i> Методика і технологія проведення “екзит полів” під час президентських виборів 1999 року	46
<i>Валерій Хмелько</i> Електорат президентських виборів у демографічних вимірах	49
<i>Микола Чурилов</i> Динаміка електорального вибору	56
<i>Ольга Балакірєва</i> Президентські вибори–1999: соціально-демографічні характеристики електоратів кандидатів першого туру	61
<i>Ірина Бекешкіна</i> Партійні преференції та вибір кандидатів	69
<i>Ірина Бекешкіна</i> Прогноз на другий тур виборів	74
<i>Ілько Кучерів</i> Перші українські опитування “екзит пол” під час виборів Президента	76

ЧАСТИНА III	Парламентські вибори 2002 року	83
<i>Володимир Паніотто, Олена Попова</i>		
	Організація, методика і технологія опитування	84
<i>Валерій Хмелько</i>		
	Електорат парламентських виборів 2002 року в демографічних вимірах	88
<i>Микола Чурилов</i>		
	Динаміка електорального вибору	96
<i>Ольга Балакірєва</i>		
	Соціально-демографічні характеристики електоратів партій та блоків: парламентські вибори–2002	100
<i>Ірина Бекешкіна</i>		
	Від виборів до виборів: динаміка преференцій електорату	105
<i>Анатолій Марциновський</i>		
	Засоби масової інформації про “екзит пол” 2002 року	108
ДОДАТКИ		111
	Опитувальник “екзит полу” парламентських виборів 1998 року	111
	Опитувальник “екзит полу” першого туру президентських виборів 1999 року	113
	Опитувальник “екзит полу” другого туру президентських виборів 1999 року	115
	Опитувальник “екзит полу” парламентських виборів 2002 року	117
	Відомості про авторів	119

Передмова

Під час останніх виборів до Верховної Ради України, 31 березня 2002 року, результати опитувань громадської думки стали вагомою частиною політичного життя. Відразу після закриття виборчих дільниць було оприлюднено дані “екзит полу” з попередніми результатами виборів. Вони були оперативно розповсюджені агенціями новин, обговорення їх стало одним із ключових моментів теле- і радіопрограм у ніч виборів. Політики і журналісти одразу почали враховувати їх у своїх коментарях та планах. “Екзит пол” уможливив, дав ґрунт для дискусій у кульмінаційний момент політичного життя країни — день виборів. Саме цього дня, коли увага суспільства прикута до політичного процесу, коли громадяни очікують на позитивні зміни, задовго до оприлюднення результатів виборів Центральною виборчою комісією, провадилося обговорення шляхів розвитку країни, базоване на даних “екзит полу”. З допомогою ЗМІ громадяни дізналися про результати свого волевиявлення якнайшвидше, а не через декілька днів, почули виступи і коментарі аналітиків.

Дуже емоційне ставлення до цих результатів ми відчули і з боку політиків. Це цілком зрозуміло: цифри опитування засвідчили не ті результати виборів, на які багато хто сподівався. Політики часто оперували зовсім іншими цифрами, ніж соціологи. Пізніше ЦВК розсудило політиків і соціологів, оприлюднивши офіційні результати. Виявилось, що набагато ближчими до істини були соціологи, а не політики — офіційні результати були дуже близькими до результатів “екзит полу”.

“Екзит пол” спрацював як інструмент дієвої демократії, виконав функцію громадського контролю, унеможлививши значні фальсифікації, а також до певної міри зняв підозри щодо неправдивості підрахунку голосів. Широке оприлюднення його результатів виявилось ефективним запобіжним заходом проти тих, хто мав спокусу спробувати змінити результати голосування на свою користь. Після опублікування даних опитування значні фальсифікації результатів виборів стали малоімовірними. Звичайно, такий засіб контролю за підрахунком голосів не завжди може спрацювати, але є важливим додатковим чинником. Враховуючи низку зафіксованих порушень під час передвиборної кампанії, можна було припустити ймовірність грубих порушень і під час підрахунку голосів.

Для виборчих шоу на телебаченні “екзит пол” мав ключове значення. Досить точні прогнози, базовані на його результатах, дали змогу будувати аргументовану дискусію навколо головної теми: збереться новий парламент — і що далі? Яким він буде? Яким буде сценарій розвитку держави? Хто визначатиме основні напрямні рішення парламенту впродовж наступних чотирьох років?

“Екзит пол” задовольнив професійні потреби журналістів, які завжди прагнуть якнайшвидше отримати інформацію, раніше, ніж її повідомлять офіційні джерела. Це допомогло їхній професійній роботі в аналізі результатів виборів, підсилило віру в те, що в Україні таки існують високопрофесійні соціологи, висновкам яких можна довіряти. Також вони дістали додатковий інструмент для порівняння попередніх результатів із тими, що пізніше дасть ЦВК. Згодом журналісти пересвідчилися, що результати досить чітко збігаються.

“Екзит пол” зробив свій внесок у розвиток демократичних традицій в Україні, заклавши основу для традиції використання такого роду опитувань у майбутньому.

Всі опитування “екзит пол” були організовані Фондом “Демократичні ініціативи” як складова діяльності коаліцій громадських організацій під час виборчої кампанії,

спрямованої на проведення чесних і справедливих виборів, а також на просвіту громадян: під час виборів до Верховної Ради 1998 року — об'єднаного прес-центру “Вибори–98” спільно з Українським Медіа-Клубом, виборів Президента 1999 року — коаліції “Свобода вибору”, виборів до Верховної Ради 2002 року — Всеукраїнського громадського моніторингового комітету. Ця діяльність включала у себе як проведення опитування, так і оперативне надання інформації ЗМІ та кандидатам. З телеканалами наперед було узгоджено формат та шляхи подачі інформації, сценарії телешоу, підготовлено графічний матеріал. Заздалегідь проведено прес-конференції, відкрито спеціальні інтернет-сторінки.

Зазвичай у розвинених країнах опитування “екзит пол” оплачують телестудії для потреб телешоу, які вони організують у день виборів. Такі телешоу є одними із найбільш рейтингових. На жаль, в Україні ситуація зовсім інша — телеканали не мають таких коштів. Фінансування забезпечувалося західними донорами.

До організації, фінансування та здійснення цього незалежного опитування не причетна жодна з політичних партій та блоків.

Ілько Кучерів

Ілько Кучерів

Як це відбувалося

В Україні “екзит пол” уперше було здійснено у день парламентських виборів 29 березня 1998 року. Українські соціологи у світовій електоральній практиці успішно конкурували за точність проведення таких опитувань, правильно спрогнозувавши вісім партій, які змогли подолати 4-відсотковий бар’єр й увійти до складу парламенту.

Цей “екзит пол” був частиною діяльності об’єднаного прес-центру “Вибори–98”. Задум його належав Фонду “Демократичні ініціативи” та Українському Медіа-Клубу і полягав у тому, щоб опитування та нічне телешоу провести як два нерозривні компоненти. Фінансування проекту здійснювалося Агентством з Міжнародного Розвитку США, Фондом Євразія та Посольством Канади.

Рішення про проведення опитування “екзит пол” та його фінансування було остаточно ухвалено за десять днів до виборів. Микола Чурилов, президент компанії “Социс”, та Олександр Роднянський, генеральний продюсер студії “1+1”, прийняли цей виклик, взяли на себе ризик, одразу погодилися провести перше в історії України опитування “екзит пол” і побудоване на його основі телешоу “Ніч виборів”. В рекордно короткі строки все було підготовано.

Методичну допомогу у підготовці, проведенні опитування та розповсюдженні його результатів надала Елегія Скочиляс з фірми QEV Analytics (Вашингтон, США), яка спеціально своїм коштом прилетіла зі США, та низка українських соціологів.

Усього було опитано 10 000 виборців після того, як вони проголосували на 400 виборчих дільницях. Вибірка базувалася на класифікації областей України, що були об’єднані в 11 регіонів. Половина вибірки здійснювалася на випадковому відборі респондентів, а половина — на квотному. Загалом результати опитування виявилися досить близькими до результатів виборів.

Телешоу “Вибір” було також побудовано на представленні інформації з 11 регіонів, дані опитування доповнювалися репортажами з місць та характеристикою цих регіонів, яку подавали аналітики. За результатами опитування, яке ми здійснили пізніше, близько 25 % громадян дивилися це телешоу.

Після проведення першого “екзит полу” завдяки програмі Інституту Кеннана восени 1998 року я мав нагоду працювати в США, де вивчав досвід проведення “екзит полів” в інших країнах. Там розпочалася підготовка до “екзит полу” 1999 року.

У 1999 році було проведено два “екзит поли”, що їх організував Фонд “Демократичні ініціативи” як складову акцій коаліції громадських організацій “Свобода вибору”, спрямованих на забезпечення чесних і справедливих виборів. Фінансування проекту здійснювалося Фондом Чарльза Стюарта Мотта, Посольством США в Україні та частково фірмами, що організували опитування.

Згідно з розробленою стратегією до проведення опитування було запрошено три провідні українські соціологічні фірми — конкуренти. Це дало змогу залучити значний інтелектуальний та організаційний потенціал, а також забезпечило високий рівень контролю за якістю виконаних робіт. Тож опитування на місцях проводились спільно трьома українськими соціологічними фірмами — Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), “Социсом” та Центром “Соціальний моніторинг” спільно з Українським інститутом соціальних досліджень. Координуючу роботу та об’єднання трьох масивів здійснював Київський міжнародний інститут соціології під керівницт-

вом Володимира Паніотто та Наталі Харченко. Роботою працівників “Социс” керував Микола Чурилов, у Центрі “Соціальний моніторинг” за проведення опитування відповідала Ольга Балакірева. Стівен Вагнер та Елегія Скочилас з фірми QEV Analytics (Вашингтон, США) надавали консультативну допомогу з методологічних і технологічних питань. Вибірку для дослідження в основному розробив КМІС, а процедуру опитування — “Социс”.

У першому та другому турах результати опитування були дуже близькі до офіційних даних. У день виборів обидва рази було опитано 6000 громадян по всій країні (одразу після того, як вони проголосували) на 300 виборчих дільницях. Вибірка була репрезентативною для всіх громадян України, котрі взяли участь у голосуванні. Над виконанням проекту працювало близько 700 осіб.

Було попередньо розроблено і випробувано систему розповсюдження інформації з метою якнайшвидшого поширення результатів опитувань щойно по завершенні виборів. Вони надходили до основних українських інформаційних аґенцій, телекомпаній, штабів кандидатів за допомогою факсів та електронної пошти. Інформацію про опитування розміщували також спеціально відкриті інтернет-сторінки.

Результати опитування оприлюднили одразу по закритті виборчих дільниць на прес-конференції в УНІАН і помістили на інтернет-сторінці коаліції “Свобода вибору”.

Четвертий “екзит пол” був організований Фондом “Демократичні ініціативи” 31 березня 2002 року в межах діяльності Всеукраїнського громадського моніторингового комітету за сприяння Міжнародного фонду “Відродження”, а також посольств США, Великої Британії, Швеції та Італії. “Екзит пол” здійснювався об’єднаними зусиллями найбільш авторитетних соціологічних служб України — Київського міжнародного інституту соціології, компанії “Социс” і Центру “Соціальний моніторинг”. Координуючу та презентаційну роботу виконав Фонд “Демократичні ініціативи”.

Усього було опитано 18 240 респондентів на 757 виборчих дільницях. Фактично проводилося три паралельні опитування. Кожна з фірм опитала приблизно 6000 респондентів. Результати трьох масивів об’єднали у спільний масив даних опитування і оприлюднили на прес-конференції, яка відбулася в аґенції УНІАН 31 березня 2002 р. о 20.00 — відразу по закритті виборчих дільниць. Результати помістили одночасно на сайтах: www.exitpoll.org.ua ; www.monitor.org.ua ; www.dif.org.ua ; www.intellect.org.ua ; www.polit.org.ua. Дані опитування активно використовувалися у телепередачах, присвячених виборам, на багатьох телеканалах — “Новий канал”, УТ-1 спільно з “Гравісом”, “1+1”, “Інтер”, ICTV, СТБ.

**Воррен Мітофскі, Мюррей Едельман,
Володимир Паніотто, Наталя Харченко**

Опитування “екзит пол”: історія, розвиток, методологія

Що таке “екзит пол”?

“Екзит пол” (від англ. *exit* — вихід, та *poll* — опитування) — це експрес-опитування у день виборів, під час якого інтерв'юєри опитують виборців, котрі проголосували, одразу після виходу їх з виборчих дільниць.

Виникнення “екзит полу”¹

Щоб сповістити Джорджа Вашингтона про його перемогу у перших президентських виборах, кур'єрові знадобилося п'ять днів. І лише кілька тижнів потому весь американський народ довідався про переконливу перемогу Вашингтона у виборах. Ці вибори відбулися у лютому 1789 року. В наш час опитування виборців, котрі виходять з виборчих дільниць, не тільки слугує інструментом точного передбачення підсумків голосування на день виборів, а й дає змогу проаналізувати результати того самого дня.

За часів зародження телебачення, невдовзі після Другої світової війни, керівники інформаційних телеагенцій намагалися повідомляти результати виборів оперативніше за радіомовлення. Вони прагнули, щоб їхнім репортерам належала першість у поінформуванні нації стосовно того, хто очолить країну після виборів. Першу спробу передбачити результати виборів було зроблено під час президентських виборів у США 1952 року, коли змагалися Дуайт Д.Ейзенхауер та Адлаєм Стівенсон. Оцінювалися шанси на перемогу кожного з кандидатів. Зрештою переможцем став такий кандидат, котрий мав найкращі шанси з точки зору репортерів. Однак це передбачення не було цілком успішним, до того ж результати в окремих штатах не оголошували.

У 1962 році CBS спільно з компанією Льюїса Харіса та IBM заздалегідь визначили тринадцятьох переможців у сенаторських і губернаторських виборах, що відбулися в семи штатах. Така оцінка ґрунтувалася на реальних бюлетенях, проте не на всіх дільницях, а лише на виборчих дільницях, випадково відібраних у кожному штаті. Це вможливило прискорене підбиття підсумків порівняно з підрахунком голосів електорату на всіх дільницях. Добір виборчих дільниць і передання даних до головного комп'ютера було новацією, яку назвали “швидким рахунком”.

1964 року NBC та ABC приєдналися до CBS для здійснення прогнозів, деталізованих для окремих штатів країни. Кожна з цих компаній дала цій інновації власну назву. Зокрема, CBS належить назва “аналіз профілю виборців” (“*vote profile analysis*” — VPA), NBC назвало цю процедуру “аналізом голосів виборців” (“*election vote analysis*” — EVA), а представники ABC назвали свою систему “дослідженням профілю відібраних виборців” (“*research selected voter profile*” — RSVP). Аж до середини 1970-х років інформація для окремих штатів США ґрунтувалася винятково на цьому методі. Переможця виборів можна було визначити тільки після закриття виборчих дільниць і загального підрахунку голосів, хоча й значно раніше за одержання офіційних даних. Цей опитувальний метод передував виникненню “екзит полу”.

¹ За матеріалами Хансонівської лекції В.Мітофскі та М.Едельмана Вашингтонському статистичному товариству (Hansen Lecture to the Washington Statistical Society by Warren Mitofsky and Murray Edelman).

“Екзит пол” як інструмент прогнозування

У 1960-х роках компанії опанували ще один метод оцінювання результатів виборів, але не застосовували його аж до 1982 року. Замість підраховувати реальні голоси електорату, що були віддані за того чи того кандидата на виборах, виборців опитували при виході з виборчих дільниць. Цей підхід, що згодом набув неабиякого поширення як “екзит пол”, давав репортерам змогу дізнаватися про результати виборів ще до закриття виборчих дільниць. Цей метод відомий у Сполучених Штатах Америки як “опитування в день виборів” та “вуличне опитування”, а у Великій Британії — як “опитування того самого дня”.

Тепер “екзит пол” широко використовують у всьому світі для прогнозування результатів виборів. У 1990-х роках цей метод опитування вперше застосували під час проведення виборів у Японії, Мексиці, Палестині, Росії та Україні.

У листопаді 1967 року CBS готувало дослідження для прогнозування президентської виборчої кампанії. На виборах губернатора в Кентуккі проводили “екзит пол” і телефонне опитування у трьох містах, де обирали мера.

Безпосередньо метод “екзит полу” запропонував Джордж Файн, який очолював дослідницьку фірму, що проводила опитування й збирала дані для висвітлення виборчих процесів, починаючи з 1967 до 1988 року. Раніше Файн застосовував цей метод при опитуванні глядачів, коли вони виходять з кінотеатрів, стосовно щойно переглянутого.

У 1968 році співробітники CBS провели “екзит пол” на попередніх виборах (так звані primary) у шести штатах США, а також на загальних виборах у двадцяти одному штаті. Ці “екзит поли” проводилися тому, що компанія мала намір перевірити якість прогнозу, зробленого за допомогою звичайних опитувань, яким керівництво CBS не довіряло. Передвиборчі опитування не вважалися доволі надійними, оскільки охоплювали думку людей, які, цілком імовірно, не братимуть участі у виборах, або змінять своє рішення щодо кандидата за час, що мине від опитування до виборів. Методика “екзит полу” вможлиблює уникнення цієї проблеми, адже в разі її застосування справу мають лише з тими респондентами, котрі вже проголосували.

Керівники інформаційних агенцій вважали “екзит пол” другим (після звичайних опитувань) за надійністю джерелом інформації; попервах вони й гадки не мали, щоб будувати прогнози суто на “екзит полах”.

Дослідники обирали виборчі дільниці ймовірнісним шляхом. Шанс кожної з дільниць потрапити до вибірки зростав пропорційно до числа людей, що проголосували тут на попередніх виборах. Нічого особливого у цих дільницях не було, і жодна з них не давала уявлення про те, як проголосують у штаті наступного разу, проте назагал усі вони репрезентували всіх виборців штату. Єдина відмінність між двома опитувальними методами полягає у застосовуваних джерелах отримання інформації. За швидкого підрахунку (VPA, EVA та RSVP) дослідники послуговувалися звітами службовців виборчих дільниць. Усі три компанії дотримувалися двох неписаних правил: по-перше, вони не прогнозували переможця у штаті до закриття дільниць; по-друге, переможця президентських виборів не оголошували, аж доки один із кандидатів не набрав 270 голосів, необхідних для перемоги після завершення голосування у штаті.

“Екзит пол” як аналітичний інструмент

Завдяки “екзит полу” можна сказати не тільки хто саме переміг, а також як і чому. CBS почав використовувати “екзит пол” для такого аналізу, починаючи з виборів 1970 року. За рік до цього Ерл Абел, науковий оглядач WCBS-TV, розробив великий опитувальник “екзит полу” з метою висвітлення його компанією виборів мера Нью-Йорка. Це був перший ґрунтований на “екзит полі” детальний аналіз виборів, доступний у ніч виборів.

До 1982 року “екзит поли” застосовували у США на президентських виборах і на виборах до Палати представників. У цих опитуваннях вибірка охоплювала таку кількість дільниць, яка вможлилювала проведення аналізу, крім національного, тільки у розрізі штату Каліфорнія та Нью-Йорка. Від 1982 року такий аналіз вже можна було здійснювати в більшості штатів країни.

Для чого проводять “екзит пол”?

Можна виокремити принаймні три основні функції “екзит полу”.

По-перше, цей метод опитування дає можливість нагромаджувати якомога точнішу інформацію про електорат, яку важко набути з інших джерел. Результати виборів надають інформацію лише стосовно того, хто саме переміг і за рахунок яких регіонів країни. Завдяки “екзит полу” можна одержати соціально-демографічний профіль учасників голосування й електорату конкретних кандидатів або партій, відомості щодо процесу прийняття рішення, думку виборців про об’єктивність процедури голосування тощо. Втім, ця функція не є головною, бо аналогічні відомості можна одержати також, вдавшись до звичайного соціологічного опитування, проведеного за місцем проживання респондентів напередодні або після виборів.

По-друге, “екзит пол” можна використовувати з метою громадського контролю за перебігом виборів, адже він дає змогу оцінити міру фальсифікації результатів виборів. Суттєві розбіжності результатів виборів і методологічно правильно проведеного “екзит полу” дають підстави підозрювати фальсифікацію підсумків голосування. Тому проведення “екзит полів” певною мірою є свідченням демократизації й розвинутої політичної культури у суспільстві. Ясна річ, дані звичайних соціологічних опитувань теж уможливають контролювання результатів виборів, але меншою мірою, ніж “екзит поли”. Дослідження, проведені до виборів, можуть доволі істотно відрізнятися від результатів виборів, оскільки, по-перше, вони описують ситуацію за кілька тижнів до виборів і не враховують динаміку останніх тижнів передвиборчої боротьби, по-друге, частина опитаних (іноді це 10–15% і більше) приймає рішення стосовно того, як голосуватиме, в останню хвилину. Куди точнішими є дослідження, проведені після виборів, утім, точність їх також є нижчою за точність “екзит полу”² (респонденти вже знають про результати виборів і це впливає на їхні відповіді; зокрема, переможці виборчих перегонів в опитуваннях, проведених після виборів, зазвичай мають вищий рейтинг порівняно з тим, що фіксувався впродовж виборчої кампанії).

По-третє, результати “екзит полу” можна одержати вже за годину–дві після закриття виборчих дільниць, тобто на 5–6, ба й раніше годин, ніж офіційні результати виборів. Здебільшого дані опитування становлять неабиякий суспільний інтерес і оприлюднюються у ЗМІ (як правило, влаштовують телевізійні шоу, під час яких повідомляють результати “екзит полів”). Неформальне спілкування у кулуарах конференцій Всесвітньої й Американської асоціації громадської думки (WAPOR, AAPOR) дає підстави вважати, що в західних країнах саме телевізійні шоу є головним стимулом проведення “екзит полів”.

Досвід проведення “екзит полів” в Україні

В Україні вперше “екзит пол” був проведений фірмою “Социс” (президент — Микола Чурилов) на замовлення Українського Медіа-Клубу та Фонду “Демократичні ініціативи” 29 березня 1998 року під час виборів до Верховної Ради.

² Детальніше про це див.: *Паніотто В., Харченко Н.* Соціологічні дослідження як спосіб контролю результатів виборів і референдумів // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* — 2001. — № 1. — С.155–170.

У 1999 році під час президентських виборів було проведено два “екзит поли”, організовані Фондом “Демократичні ініціативи”. Опитування на місцях проводили спільно три українські соціологічні фірми — Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), “Социс” та Центр “Соціальний моніторинг”. КМІС, і зокрема Н.Харченко та В.Паніотто, координував діяльність усіх трьох фірм. Роботою працівників “Социс” керував Микола Чурилов, у Центрі “Соціальний моніторинг” за проведення опитування відповідала Ольга Балакірева. Стівен Вагнер та Елегія Сkochиляс з К’юВі Аналітикс (Вашингтон, США) надавали консультативну допомогу з методологічних і технологічних питань. Вибірка для дослідження була розроблена переважно співробітниками КМІСу, а процедура опитування — персоналом “Соцису”.

2002 року ті самі фірми провели опитування під час виборів до Верховної Ради. Методологію і результати опитувань у 1998, 1999 та 2002 роках викладено в наступних розділах.

Особливості методики й труднощі у проведенні “екзит полів” в Україні

При розгляді особливостей того чи того методу збирання соціологічних даних найчастіше використовують стандартну схему опису методу — сфера застосування, вибірка, особливості процедури, особливості інструментарію дослідження і, зрештою, специфіка аналізу даних, отриманих за допомогою цього методу.

Сфера застосування “екзит полу” — опитування громадської думки під час виборів і референдумів. Цілком можливим є, утім, застосування цього методу й у разі проведення інших типів опитувань: при виході людей із крамниць, з місць громадського обслуговування тощо, якщо опитування всередині є небажаним. Наприклад, одне з опитувань студентів стосовно взаємовідносин з адміністрацією вузів проводили на виході з різноманітних навчальних закладів Києва, позаяк керівництво закладів не погодилося на проведення такого опитування. Проте зазвичай “екзит пол” розуміють саме як опитування населення при виході з виборчих дільниць.

Вибірка для “екзит полу” є дещо складнішою за вибірку під час звичайного опитування населення. Річ у тім, що найнадійніші випадкові вибірки використовують на першому етапі: під час добору населених пунктів з імовірністю, пропорційною розмірові населеного пункту, тобто чисельності у ньому населення. Якщо це опитування виборців, то добір здійснюють з імовірністю, пропорційною чисельності населення віком понад 18 років. Дані про чисельність населення наявні в органах статистики, до того ж точність їх доволі висока. Тому в результаті опитування можна отримати дані, репрезентативні для населення України віком понад 18 років (за потреби вже потім, у ході опитування, можна з’ясувати, хто планує, а хто не планує брати участі у виборах, і в такий спосіб мати дані, репрезентативні для тих, хто вирішив голосувати).

Якщо йдеться про вибірку для “екзит полу”, тоді добір населених пунктів варто здійснювати з імовірністю, пропорційною частці осіб, котрі прийдуть на виборчі дільниці у день виборів саме у цьому населеному пункті. Втім, ці дані віддзеркалюють активність виборців, котра нам невідома (вона залежить від багатьох чинників, зокрема, напевно, й від погоди у тому чи тому населеному пункті у день виборів). Тому вибірка в “екзит полі” буде репрезентативною лише в тому разі, якщо активність виборців у різних регіонах країни приблизно однакова.

Одна з можливостей — спробувати зважити на результати попередніх виборів стосовно активності виборців для коригування процедури добору населених пунктів. Разом з тим активність виборців може залежати від конкретної ситуації саме у цих виборах, а не характеризувати загальну, усталену в часі, активність виборців. Скажімо, під час одних виборів загроза приходу до влади російськомовних комуніс-

тів може мобілізувати виборців західного регіону, а в ході інших виборів боротьба проти партії або кандидата в президенти, що посідають жорстку позицію стосовно російської мови і Росії, здатна мобілізувати східні регіони України.

Якщо використовувати не випадкову, а квотну вибірку, то ситуація щодо репрезентативності вибірки для “екзит полу” не поліпшується, оскільки для квотної вибірки необхідні квоти, розраховані суто для електорату, а не для населення загалом.

Ще одну складність становить добір респондентів на останньому етапі вибірки. Для забезпечення випадковості добору необхідно, щоб кількість респондентів, опитуваних щогодини, була пропорційною кількості осіб, які проголосували упродовж цієї години. Інакше вибірка може істотно зміститися в бік тієї чи тієї партії або в бік того чи того претендента (приміром, дисципліновані прихильники комуністів, як це було під час виборів у Росії, можуть проголосувати раніше за інших, і якщо в першу половину дня опитано більшу пропорцію респондентів, ніж проголосувало виборців, тоді “екзит пол” зафіксує зсув у бік комуністів).

Ми дозволимо собі навести трохи задовгу, проте навдивовижу переконливу цитату з інтерв'ю президента Фонду громадської думки Олександра Ослона, який розповідає про проведення 80 тисяч інтерв'ю “екзит полу” (10 тисяч — щогодини) під час останніх президентських виборів у Росії.

“Тут доречно розповісти таку історію: 26 числа перша порція даних на 10 годину за московським часом показала, що Путін має 43% голосів. І здійнявся справжній переполох. Мені довелося довго пояснювати, що вранці йдуть здебільшого ті, хто голосує за Зюганова. Люди похилого віку. Більше того, ми витягли графіки 1996 року, отримані вже після виборів, коли ми опитували людей і ставили запитання, о котрій вони голосували. Ці графіки вияскравили таке: чим далі від великого населеного пункту, тим раніше голосують люди. І чим “ближче” до Зюганова, тим виборці приходять раніше.

Вже порція даних на 12 годину дала Путіну 48%, утім бентеження тривало, тож довелося цілком упевнено заявити, що о 14.00 буде понад 50%. І коли це трапилось (кількість голосів виборців сягнула 50.9%), навіть якщо не всі зрозуміли пояснення, люди, котрі мали до цього стосуюнок, заспокоїлися. Наступна велика порція була зареєстрована вже о 19.00, вона фактично фіксувала завершення опитування. О 14.00 ми спостерігали динаміку голосування у першій половині дня: за всіма регіонами реально Путін мав перевагу. Тому можна було точно припустити, що в цих регіонах і упродовж другої половини дня він матиме не гірший результат. До того ж отримана цифра 50.9% вже не може зменшитися, вона тільки збільшуватиметься. Саме це й сталося, хоча за регіонами друга половина дня дала дещо гірший результат для Путіна — на десяті частки відсотка порівняно з першою половиною дня. Та позаяк частка людей, які голосували за Путіна, виявилася більшою в загальній масі, то загальний результат зсунувся на 0.3 пункти, і стало 51.2%.

Увечері надійшли перші дані з ЦВК — вони всіх вразили, бо йшлося про 43%. Але той, хто вже пережив цей день, майже не хвилювався. Люди казали один одному: “Звісно, буде більше. Ми ж знаємо механізм”. Якби не було даних упродовж дня, тоді, я думаю, на Якіманці ввечері була б справжнісінька божевільня. Там вочевидь панувала б паніка. Я не знаю, до чого вдаються люди у стані паніки. Заливають очі, кричать про самогубство? Хтось кудись телефонує і чогось від когось вимагає, адже всі вони належать до можновладців? Але вони були цілком спокійні. Коли зрештою було оброблено 21 млн виборчих бюлетенів і з'явилася можливість порівняти результати виборів із нашими даними на 12-ту годину (коли було 22% нашої вибірки), з'ясувалося, що цифри збіглися із точністю до десятої відсотка. І це було сприйнято як норма. Нехай навіть в очах іще читалося мовчазне запитання: “Як це виходить?”. Але містичне почуття вже було пережите вдень”.

Отже, специфіка вибірки для “екзит полу” полягає в тому, що її розробляють за умов більшої непевності, ніж у звичайних дослідженнях.

Ця непевність зумовлена відсутністю інформації про активність населення в різних населених пунктах залежно від часу доби.

Процедура опитування істотно відрізняється від звичайного інтерв'ю, але багато в чому пояснюється тим, що “екзит полу” — це вуличне опитування і тому має ті самі особливості, що й інші вуличні опитування (див., наприклад, працю Л.Кесельмана, присвячену вуличним опитуванням³). Зокрема, особливу увагу до екіпірування інтерв'юєра зумовлює те, що йому доведеться цілий день працювати просто неба, тому взимку слід забезпечити дуже теплий одяг, навесні — захист від дощу, влітку — від сонця. Найголовніша проблема процедури опитування — забезпечити нейтральність інтерв'юєра при доборі респондента. На відміну від опитування за місцем проживання, де інтерв'юєр має жорсткі й добре контрольовані правила стосовно добору респондента (він упорядковує членів сім'ї — жінок і чоловіків — за віком і відбирає за спеціальними таблицями таким чином, що в разі контролю можна цілковито відтворити процедуру добору й проконтролювати його правильність), в “екзит полі” інтерв'юєр свідомо або підсвідомо може вибрати того, хто йому більш до вподоби, й тим самим внести неконтрольовані зсуви у результати. Тому процедура добору респондента має компенсувати ймовірні відхилення.

Наведемо приклад процедури такого стибу (“Социс”, С.Потоцька, М.Чурилов).

Інтерв'юєр отримує завдання впродовж певного часу опитати конкретну кількість респондентів. “Беручись до справи, інтерв'юєр має виокремити того виборця, якому він “симпатизує”. Але зобов'язаний опитати не його, а третього виборця, що вийшов із дверей виборчої дільниці після “виборця, який сподобався” інтерв'юєрові. Це й буде перший респондент. Після того, як інтерв'юєр опитав того, хто перший проголосував, він (інтерв'юєр) зобов'язаний відлічити 10 виборців, що вийшли з дверей виборчої дільниці, й опитати одинадцятого. Якщо цей виборець не погоджується на опитування, звертаються до наступного. І так далі, аж доки інтерв'юєр не проведе інтерв'ю. Застосовуючи таку методику добору тих, хто проголосував, інтерв'юєр має опитати необхідну йому кількість респондентів упродовж зазначеного інтервалу часу”.

Вельми специфічною є також **процедура контролю** під час проведення “екзит полу”. Якщо для контролю інтерв'ю за місцем проживання після завершення поля відбирають 10–20% адрес і контролер відвідує ці адреси й визначає, чи проводилося інтерв'ю, чи правильно було відібрано респондента, а також повторно ставить деякі запитання, то в разі проведення “екзит полу” це неможливо. Тож контроль під час “екзит полу” полягає в тому, що контролер “інкогніто” стежить за роботою інтерв'юєра впродовж проведення ним опитування.

Специфіка **інструментарію опитування** також зумовлена тим, що його проводять просто неба, тому бланк інтерв'ю має бути дуже стислим — не перевищувати 5–6 запитань.

Що стосується **запровадження й аналізу даних**, теоретично особливої специфіки аналіз даних не має. Проте з огляду на умови проведення “екзит полу” в Україні введення й аналіз даних здійснюють у кілька етапів. По завершенні опитування інтерв'юєри частково передають свої дані до обласних центрів та Києва у вигляді анкет, а частково (особливо з сіл) у вигляді одновимірних розподілів ознак за всіма анкетами, які вони отримують. Потім дані у вигляді одновимірних розподілів з обласних центрів передають до Києва. Упродовж кількох годин перший етап опрацювання завершується побудовою одновимірних розподілів, що вможливує певне оцінювання результатів виборів для телевізійного шоу. Вихідні анкети (бланки інтерв'ю) передають до Ки-

³ Див.: Кесельман Л. Уличный опрос в социологическом исследовании. — Самара; Санкт-Петербург: Фонд социальных исследований, 2001. — С. 45–63.

єва й опрацьовують зазвичай кілька наступних днів поспіль. Зважаючи на малу кількість питань, глибокий аналіз неможливий, утім додатковий аналіз дає змогу зважувати дані й знаходити характеристики електорату тих чи тих партій або кандидатів.

Основні труднощі проведення “екзит полу” в Україні, на наш погляд, спричинені трьома головними перешкодами.

По-перше, **нерозвиненість інфраструктури** — транспорту і телекомунікацій, що надто утруднює інтерв'юерам потрапляння до місць проведення опитування і передання зібраних даних. В інтерв'юєрів, як правило, немає власного транспорту і мобільних телефонів, а громадський транспорт працює напрочуд погано, в деякі села навіть немає щоденного автобусного рейсу. Телефонний зв'язок із багатьма населеними пунктами вельми обмежений, та ще й низької якості, електронною поштою взагалі можна скористатися лише у великих містах. Тому організаційні ускладнення при проведенні “екзит полу”, мабуть, є домінуючими.

По-друге, **відсутність необхідної інформації про електорат** (брак точної й детальної офіційної інформації щодо меж виборчих дільниць і соціально-демографічних характеристик електорату; відсутність інформації про розподіл тих, хто голосує, у часі, особливо в населених пунктах різного типу).

Важко сказати, наскільки це специфічно тільки для України, але співпраця із соціологами явно не належить до пріоритетів діяльності вітчизняних виборчих комісій.

По-третє, **відсутність досвіду проведення “екзит полів” в українських соціологіях**. Фактично в нашій країні було проведено 4 “екзит поли”. І те, що вони виявились успішними, зумовлене не тільки вдалим опануванням міжнародного досвіду проведення таких опитувань, а й тим, що фортуна до нас посміхнулася. Поки що нам пощастило уникнути невдалих прогнозів, як це було в інших країнах, тому нам бракує розуміння природи можливих помилок. Скажімо, “екзит поли” в Ізраїлі рік у рік дають похибку на користь лівого кандидата практично на кожних виборах. І соціологи з'ясували причину цього. Представники релігійних громад, котрі голосують здебільшого за праву кандидатуру, зазвичай відмовляються від участі в соціологічних опитуваннях при виході з виборчої дільниці. Зрештою їхні голоси в опитуванні на виході ніяк не враховуються. За незначного розриву між кандидатами це може призвести до цілковитого викривлення результатів виборів за даними “екзит полів” (як трапилось, наприклад, на виборах 1996 року, коли переможцем опитування на виході став Шимон Перес, тоді як загальні вибори, згідно з версією центрвиборчкому, виграв Бен'ямін Нетаніягу).

Література

Draper A.F. UNIVAC on Election Night // *Electrical Engineering*. — April, 1953. — P. 291–293.

Kihss P. Poor and Rich, Not Middle-Class, the Key to Lindsay Re-Election // *New York Times*. — 1969. — 30. — November 6. [The first article to use an exit poll to analyze an election.]

Levy M.R. The Methodology and Performance of Election Day Polls. — *Public Opinion Quarterly*, 47 (spring 1983). — P. 54–67.

Lavrakas Paul J., Jack K. Holley. *Polling and Presidential Election Coverage*. — Newsbury Park, Calif.: Sage Publications, 1991.

Lavrakas Paul J., Michael W. Traugott, Miller P.V. *Presidential Polls and the News Media* Boulder, Colo. — Westview Press, 1995.

Russo M. CBS and the American Political Experience: A History of the CBS New Special Events and Election Units, 1952-1968. / Ph.D. diss. — New York University, 1983.

Woodbury Max A., Herbert F., Mitchell Jr. *How UNIVAC Predicted the Election for CBS-TV*. — Philadelphia: Remington Rand, December 15, 1952.

ЧАСТИНА І

Парламентські вибори 1998 року

“Екзит пол” було проведено 29 березня 1998 року компанією “Социс”. Організатором проведення був Фонд “Демократичні ініціативи” за фінансової підтримки Фонду “Євразія”.

Усього було опитано 10 тисяч виборців на 400 виборчих дільницях.

Світлана Потоцька, Микола Чурилов

Перший “екзит пол” в Україні: методика і основні принципи організації опитування

Сучасна міжнародна практика “екзит полу” ґрунтується на застосуванні різних методів проведення опитувань, і зокрема на методі добору респондентів — або квотному, або випадковому, а також на реалізації різноманітних типів вибірок і обсягів вибіркової сукупності. Утім, у будь-якому разі це експрес-опитування, що використовують досконалі і вельми дорогі телекомунікаційні технології, методи опрацювання даних, передбачають знання закономірностей і типів електоральної поведінки виборців. І найголовніше, дослідники мають у своєму арсеналі на всіх етапах проведення дослідження інформаційний банк даних про соціально-демографічний профіль електорату, що дає змогу контролювати реалізацію вибіркової сукупності й коригувати отримані дані. Однак далеко не завжди дослідники можуть одержувати валідні дані, а отже, робити доволі точні прогнози.

При проектуванні дослідження “екзит пол” автори проекту мають виходити з того, що майже всі перелічені вихідні відсутні чи то цілком, чи то їх просто бракуватиме.

У країнах СНД під час проектування дослідження його стратегія і тактика формується, як правило, за умов надто жорсткого “прокрустова ложа”, зумовлюваного такими взаємовиключними чинниками:

- а) обмежені фінансові можливості організаторів дослідження;
- б) вимога високої репрезентативності;
- в) вимога високої точності результатів, зумовлена наявністю у списках для голосування великої кількості партій та об'єднань;
- г) цілковита відсутність офіційної інформації стосовно профілю електорату;
- д) вимога високої надійності зібраної соціологічної інформації;
- е) ненадійність систем телекомунікації.

Обмежене фінансування дослідницького проекту ніколи не було гарантом високої репрезентативності вибіркової сукупності, адже підвищення репрезентативності дослідження означає не тільки збільшення обсягу вибіркової сукупності, а й збільшення числа точок опитування і максимальне роззосередження їх у просторі.

Аналогічним чином відсутність достатнього фінансування внеможливіє використання у процесі опитування всього необхідного арсеналу засобів, який підвищує надійність накопичуваної інформації. Використання телефону як основного засобу передання інформації, до того ж за умов не завжди надійно працюючих ліній зв'язку або низького рівня телефонізації сільських населених пунктів, споконвіку ставило дослідників у ситуацію або ймовірності втрати інформації, або її викривлення.

Через відсутність у Центральній виборчій комісії банку інформації про соціально-демографічний профіль минулого і теперішнього електорату, принаймні в узагальненому вигляді, не кажучи вже про розподіл за виборчими округами та дільницями, дослідники завжди опиняються в ситуації, коли єдиною відправною точкою для побудови вибірки слугують раніше проведені компанією дослідження.

Все це, з одного боку, підвищує міру ризику отримання недостовірних даних, а з іншого — стимулює дослідників вдаватися до нестандартних підходів під час проектування дослідження.

Коли йдеться про методику “екзит полу”, дослідники мають акцентувати свою увагу на кількох моментах:

- 1) формуванні вибіркової сукупності на перших етапах відбору;
- 2) методах добору виборців на виборчих дільницях;
- 3) процесі збирання первинної інформації й передання її до центрального офісу.

Формування вибіркової сукупності на перших щаблях відбору

На цій підготовчій стадії дослідження розв'язували два завдання:

- визначення обсягу вибіркової сукупності;
- розміщення точок опитування (у цьому разі точками опитування виступають виборчі дільниці).

Визначення обсягу вибіркової сукупності

При обчисленні обсягу вибіркової сукупності ми зважали на мету проведення майбутнього дослідження — якомога точніше оцінити, за яку партію чи блок партій проголосували респонденти, й екстраполювати отримані дані на всю генеральну сукупність. При цьому дослідники брали до уваги й те, що у виборчому бюлетені містилося понад 30 партій і політичних блоків, тож бажано було зазначити не лише ті партії або блоки, що подолають встановлений бар'єр, а й ті партії і блоки, що впритул наблизяться до нього, але не зможуть перетнути його. Отже, величина ознаки, що нас цікавила, може коливатися в дуже малому інтервалі 1–2%. Таким чином, визначаючи обсяг вибіркової сукупності, слід виходити з того, що випадкова похибка вибірки за ознакою, що нас цікавила, не має перевищувати 1% (але краще обійтися ще меншою похибкою).

Доводилося зважати й ще на одну обставину. Оскільки дослідники не мали у своєму розпорядженні електоральної статистики стосовно соціально-демографічних характеристик населення, що голосувало, перед дослідниками постала дилема — якому методу відбору респондентів на останньому етапі вибірки віддати перевагу — квотному чи випадковому. Кожен із цих методів відбору респондентів має свої переваги та вади. Тому, на наш погляд, доцільно було побудувати дві паралельні підвибірки, кожна з яких формуватиметься за різним принципом: у першій підвибірці добір респондентів здійснюватимуть за допомогою квотного відбору, у другій підвибірці респондентів уже слід відбирати випадковим чином. Обсяг кожної підвибірки, з огляду на поставлені вище завдання, мав бути однаковим і становити не менш ніж 5000 одиниць спостереження. Це робилося через те, що автори дослідницького проекту не були остаточно впевнені в тому, який саме метод відбору респондентів є найефективнішим для розв'язання поставлених завдань. Відповісти на це питання можна було тільки після отримання результатів виборів.

Отже, загальний обсяг вибіркової сукупності за заданих умов дорівнював 10 000 одиниць.

Розміщення точок опитування

Розробляючи стратегію формування вибірки, дослідники здебільшого орієнтувалися на схему, застосовувану компанією “Социс” при дослідженнях у масштабах усієї України. Ця вибірка є багатоступінчатою, багатоцільовою і здатна на останньому етапі використовувати різноманітні схеми добору респондентів.

На першому етапі цієї вибірки здійснювали типологізацію областей України (територіально-адміністративних формувань) за великою кількістю ознак і характеристик, що описують економічний, соціальний і культурний розвиток цих територіальних об'єднань, міру доступності культури для населення цих областей та низку інших характеристик і показників, що безпосередньо впливають на формування ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, думок і установок населення.

Типологізацію областей здійснювали шляхом послідовного застосування двох методів: факторного і кластерного аналізу. Передусім на матриці кореляцій, побудованій за ознаками та характеристиками, про які йшлося вище, після відкидання, на думку експертів, другорядних, непрямих ознак і характеристик, формувалися чинни-

ки, у просторі яких і здійснювали типологізацію всіх областей України на підставі методів кластерного аналізу¹.

Після типологізації областей було виокремлено такі групи регіонів:

- Київ;
- Північний регіон (Київська, Чернігівська і Житомирська області);
- Південно-Західний регіон (Волинська, Рівненська і Хмельницька області);
- Західний регіон (Львівська, Івано-Франківська і Тернопільська області);
- Південно-Західний регіон (Чернівецька і Закарпатська області);
- Центральний регіон (Черкаська, Полтавська, Вінницька і Кіровоградська області);
- Північно-Східний регіон (Харківська і Сумська області);
- Східний регіон (Донецька і Луганська області);
- Південно-Східний регіон (Дніпропетровська і Запорізька області);
- Південний регіон (Одеська, Миколаївська і Херсонська області);
- Автономна Республіка Крим.

На підставі даних соціальної статистики було обчислено відсоткове співвідношення населення, що мешкає у кожному з виокремлених регіонів, співвідношення у них міського і сільського населення (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл населення за виокремленими регіонами (18 років і більше)

Регіон	Населення регіонів, тис. осіб	Населення регіонів, %	Міське населення, %	Сільське населення, %
Україна	39060	100	67.5	32.5
Київ	1893	4.9	100	—
Північний	3751	9.6	52	48
Центральний	5026	12.86	51	49
Північно-Західний	2727	7.00	45	55
Західний	3865	9.89	49.7	51.3
Південно-Західний	1525	3.90	41	59
Північно-Східний	3400	8.70	70	30
Східний	6207	15.89	89	11
Південно-Східний	5031	12.88	82	18
Південний	3850	9.85	65	35
Автономна Республіка Крим	1780	4.55	70	30

На другому етапі здійснювали відбір населених пунктів: міст і сіл. Усі міста України були розділені на 5 типів — залежно від кількості населення, що мешкає у цих містах (див. табл. 2).

На другому етапі вибірки висувалося доволі складне завдання: з одного боку, репрезентувати структуру міських поселень України, а з іншого — репрезентувати кожен із 11 регіонів, вирізнених на першому етапі вибірки. Для цього складали список міст регіону за абеткою по кожному з описаних у таблиці 2 типів міст. Міста відбирали за принципом випадковості. Крок добору розраховували з огляду на чисельність міського населення, яку необхідно опитати у цьому регіоні, й на задану кількість міських опитувальних точок. Але тут зважали на кілька специфічних для цього дослідження обставин.

¹ Див.: Основні проблеми формування вибірки для опитувальної мережі. — Соціологіческие исследования. — 1990. — № 5.

Таблиця 2

Розподіл населення за типом міст

<i>Тип міста залежно від кількості жителів</i>	<i>Число міст</i>	<i>Кількість населення</i>	<i>У % до загальної чисельності</i>
1. Київ	1	2815	9.22
2. 500 тис. і більше	9	8765	28.70
3. 100–499 тис.	40	8876	29.06
4. 50–99 тис.	55	3785	12.40
5. До 49 тис.	329	6300	20.62
Загалом	434	30541	100.00

По-перше, як засвідчили результати раніше проведених компанією “Социс” досліджень з електоральних проблем, потрібний був якомога більший розкид точок опитування, здатний відбити всі відтінки політичної географії країни.

По-друге, провести опитування на якомога більшому числі виборчих дільниць. Лише в такому разі дослідники могли бути впевнені, що названі вище особливості політичної структури й адміністративно-територіального поділу України (регіональні, поселенські) фіксуватимуться у сформованій вибірці. На кожній ділянці вирішили опитувати не менш як 25 виборців. Менша кількість респондентів на одній виборчій дільниці внеможливіює врахування соціально-демографічних особливостей виборців на кожній дільниці і водночас репрезентацію явки виборців (за часом) на голосування.

Таким чином, дослідники визначили, що опитування треба проводити на 400 виборчих дільницях. Потім поставало завдання розподілити ці виборчі дільниці за регіонами, типом міських населених пунктів і сільських поселень пропорційно чисельності населення, що в них проживає. Але за такого розподілу доводилося робити певні коригування й округляти число опитуваних як у регіонах, так і в населених пунктах до 25 (та кількість респондентів, яку слід було охопити опитуванням на кожній виборчій дільниці).

Куди більше проблем було зумовлено відбором виборчих дільниць у сільській місцевості. Крім загальних складностей — незгоди керівництва виборчих дільниць із фактом проведення опитування на їхній території, проблема мала радше технічний характер — неможливість оперативно передати інформацію до проміжного або центрального офісу в точно визначений час.

Назагал принцип добору сільських населених пунктів відповідав традиційному доборові, застосовуваному при побудові загальнонаціональної багатоступінчатої вибірки — за алфавітом переліком тих районів, у яких були відібрані міста для опитування. Утім, надалі доводилося робити поправку на ймовірність транспортного сполучення з необхідним населеним пунктом і наявність телефонного зв'язку, доступного інтерв'юєрові. Наперед зазначимо таке. Аби не робити ще одну поправку на наявність телефонного зв'язку й тим самим не збільшувати викривлення методу добору, було прийнято рішення про можливість передання інформації із віддалених точок опитування пізніше визначеного терміну, виходячи з того, що інтерв'юєр, завершивши опитування, мав дістатися до міста і передати результати опитування чи то до проміжного офісу, чи то до центрального офісу в Києві.

Досвід попередніх виборів свідчить, що існує певна закономірність у відвідуванні виборцями місць голосування. Так, у 1994 році під час виборів попереднього складу Верховної Ради України 38% виборців проголосували до 12 години дня, до

16 години проголосувало ще 27%. Загалом у виборах взяло участь 75% дорослого населення країни. Ймовірність повторення цієї схеми проведення голосування було покладено в основу проектування аналізованого дослідження.

Як наголошувалося вище, цілковита відсутність інформації про виборчу кампанію 1994 року (незнання чисельності й структури тих, хто проголосував у різні інтервали часу як у регіонах, так і в різних типах поселень, незнання соціально-демографічної структури виборців на прийдешніх виборах) змусило дослідників зробити кілька припущень, що мали або підтвердитися, або спростуватися майбутніми виборами 1998 року.

Перше припущення — на майбутніх виборах соціально-демографічна структура тих, хто візьме участь у голосуванні, буде максимально подібною до структури тих, хто проголосував у 1994 році під час виборів до Верховної Ради. Як зазначалося, єдиним джерелом інформації про структуру тих, хто проголосував, були дані опитувань, проведених компанією невдовзі після виборів до Верховної Ради.

Єдиною можливістю перевірити це припущення, перш ніж його можна буде покласти в основу побудови вибірки, було порівняння соціально-демографічної структури тих, хто проголосував у 1994 році, із демографією тих, хто збирався брати участь у майбутніх виборах. Результати порівняння подано у табл. 3. Для порівняння скористалися даними найближчого проведеного компанією до дня виборів дослідження на зразок "Rolling poll". Зіставлення соціально-демографічних характеристик опитаних продемонструвало, що ці характеристики мало різняться одна від одної. Це й дало дослідникам змогу розрахувати квоти за статтю і віком для опитування виборців на виборчих дільницях як для України загалом, так і за окремими її регіонами.

Таблиця 3

Порівняльні дані електорату за віком і статтю (%)

Стать респондента	1994 рік				1998 рік (березень)			
	18–30 років	31–55 років	Понад 55 років	Загалом	18–30 років	31–55 років	Понад 55 років	Загалом
Чоловіки	6	22	14	42	10	23	12	45
Жінки	6	26	26	58	9	26	20	55
Загалом	12	48	40	100	19	49	32	100

Якою мірою зроблене припущення виявилось правильним, ілюструє табл. 4.

Таблиця 4

Результати розподілу тих, хто проголосував, за статтю та віком (добір проводили за схемою випадкового відбору, дані у %)

Стать респондентів	Вік			
	18–30 років	31–55 років	Понад 55 років	Загалом
Чоловіки	11	23	16	50
Жінки	11	22	17	50
Загалом	22	45	33	100

Наступне припущення ґрунтувалося на даних про час явки виборців 1994 року на голосування (ці дані ми вже наводили вище). Дослідники припускали, що явка населення на виборчі дільниці на парламентських виборах 1998 року буде аналогічною тій, що була у 1994 році під час виборів до Верховної Ради. Тому інтерв'юєрам, котрі

проводили опитування на виборчих ділянках, задавали квоти — скільки осіб і в які інтервали часу вони мають опитати. Ця схема виглядала таким чином:

12 респондентів треба було опитати до 12.00

8 респондентів — в інтервалі з 12.00 до 16.00

5 респондентів — із 16.00 до 20.00

Попереднє опитування працівників виборчих комісій, котрі працювали на минулих виборах у сільській місцевості, засвідчило, що дослідникам необхідно здійснити коригування у цій схемі опитування виборців, позаяк у сільській місцевості голосування жителів зазвичай завершується у першій половині дня, найчастіше до 12 години. Тому на сільських виборчих ділянках о 12.00 опитування припинили.

Метод відбору респондентів на виборчих ділянках

Як уже неодноразово зазначалося, не маючи альтернативи, при побудові вибірки ми могли спиратися лише на власні дослідження. Відсутність іншої достовірної інформації про електорат позбавляла нас як можливості коригування (переважування) одержуваних у процесі дослідження даних у разі застосування методу випадкового відбору респондентів, так і можливості побудови квот для квотного відбору.

Виходячи з цього, було прийнято рішення половину респондентів опитати за квотним методом відбору, а другу половину — використовуючи схему випадкового відбору. Оскільки інформація мала збиратися в трьох часових інтервалах, передбачалося, що порівняння набутих даних, зібраних різними методами, мало забезпечити можливість визначення міри надійності цієї інформації. При цьому розподіл ділянок за методом відбору респондентів не був випадковим. Обидві підвибірки за цим критерієм були подібні одна до одної. Це означає, що в одному регіоні, місті, районі кількість ділянок, на яких опитування мали проводити за схемою, дорівнювала кількості ділянок, де відбір проводили за квотою. Більше того, якщо в одному регіоні були наявні міста одного типу, то в першому місті на виборчій ділянці відбір респондентів проводили за квотами. При цьому виборчу ділянку обирали в центральній частині міста. В іншому місті опитування проводили на ділянці, розташованій на околиці міста.

У разі з сільськими виборчими ділянками це стосувалося ділянок в одному адміністративному районі — на половині з них опитування проводили за квотою, на решті — за схемою випадкового відбору. Таким чином, в опитуванні були використані дві схожі вибірки, що різнилися лише останнім етапом.

Збирання первинної інформації й передання її до центрального офісу

Кожен інтерв'юєр мав починати опитування на виборчій ділянці о 7.00 ранку, тобто в момент початку голосування виборців. При складанні інструкції для інтерв'юєра стосовно відбору респондентів для опитування за схемою не квотного, а випадкового відбору, дослідники брали до уваги ту обставину, що, працюючи за будь-якою розробленою дослідниками схемою, інтерв'юєр більшою мірою, ніж зазвичай, керуватиметься власними симпатіями або антипатіями. На цьому й будувалася схема відбору виборців, запропонована дослідниками.

Починаючи свою роботу, інтерв'юєр мав визначити того виборця, який йому "симпатичний". Але опитати мав не його, а третього виборця, котрий вийшов із дверей виборчої ділянки після "виборця, який сподобався" інтерв'юєру. Це й буде перший респондент. Після того, як інтерв'юєр опитав першого виборця, який про-

голосував, він (інтерв'юєр) має відлічити 10 виборців, що вийшли з дверей виборчої дільниці, й опитати одинадцятого. Якщо цей виборець не погодиться на опитування, звертаються до наступного. І так далі, аж поки інтерв'юєр не проведе інтерв'ю. Використовуючи таку методику відбору тих, хто проголосував, інтерв'юєр зобов'язаний опитати необхідну йому кількість респондентів за конкретний інтервал часу.

Інтерв'юєрам, котрі працювали за квотною схемою відбору, давали квотне завдання приблизно в такому вигляді:

Область (місто)
Житомирська
м. Житомир
Опитати 25 осіб
Населення: міське сільське

Стать	Вік			Загалом
	18–29 років	30–54 років	55 років і більше	
Чоловіки	2	5	3	10
Жінки	3	7	5	15
Загалом	5	12	8	25

Тричі впродовж дня з усіх виборчих дільниць інформація передавалася до Києва. Уже на місці після опрацювання набутих даних порівнювали результати, отримані на підставі двох різних методів відбору респондентів.

Порівняння даних засвідчило наявність цілком аналогічних тенденцій у розподілі відповідей на змістові питання, а також наявність порівняльного розподілу соціодемографічних характеристик виборців (див. табл. 5). Це вможливило на останньому етапі збирання інформації поєднати дані, отримані на підставі різних методів.

Таблиця 5

Розподіл тих, хто проголосував, за статтю, віком, рівнем освіти і національністю залежно від методу відбору респондентів (%)

Стать	Метод відбору респондентів	
	Схема	Квота
Чоловік	50	45
Жінка	50	55
Вік		
18–30 років	22	20
31–55 років	45	49
56 років і старше	33	31
Освіта		
Початкова	12	13
Середня/середня спеціальна	58	58
Неповна вища і вища	30	28
Національність		
Українці	74	74
Росіяни	21	22.6
Інші	5	3.4

Таблиця 6

Розподіл голосів виборців згідно з офіційними результатами виборів і за даними опитування 29 березня 1998 року (%)

Партії та блоки	Офіційні результати голосування	Результати опитування		
		Загалом	Квотна вибірка	Схема випадкового відбору
Комуністична партія України	24.65	26.02	25.98	26.06
Народний Рух України	9.40	10.95	10.71	11.19
Виборчий блок СПУ-СелПУ	8.56	4.56	4.26	4.86
Партія зелених України	5.44	6.98	6.58	7.39
Народно-демократична партія	5.01	5.06	4.86	5.26
Всеукраїнське об'єднання "Громада"	4.68	5.72	6.10	5.34
Прогресивна соціалістична партія України	4.05	4.49	4.68	4.30
СДПУ (об'єднана)	4.01	5.18	5.00	5.36
Аграрна партія України	3.68	3.09	2.92	3.26
Партія "Реформи і порядок"	3.13	3.61	3.58	3.64
Виборчий блок "Трудова Україна"	3.06	3.72	3.72	3.72
Виборчий блок "Національний фронт"	2.72	2.85	3.22	2.48
"Партія праці і Ліберальна партія — разом"	1.89	2.43	2.56	2.30
Виборчий блок "Вперед, Україно"	1.74	1.71	1.72	1.70
Християнсько-демократична партія України	1.30	1.51	1.58	1.44
"Блок демократичних партій НЕП"	1.23	1.60	1.78	1.42
Партія національно-економічного розвитку України	0.94	0.73	0.76	0.70
Виборчий блок "СЛОН"	0.91	1.34	1.18	1.50
Партія регіонального відродження України	0.91	0.79	0.72	0.86
Всеукраїнська партія трудящих	0.79	0.71	0.80	0.62
Партія "Союз"	0.70	0.59	0.68	0.50
Всеукраїнська партія жіночих ініціатив	0.58	0.57	0.58	0.56
Республіканська християнська партія	0.54	0.27	0.28	0.26
Українська національна асамблея	0.40	0.44	0.34	0.54
Соціал-демократична партія України	0.32	0.36	0.40	0.32
Партія захисників Батьківщини	0.31	0.26	0.30	0.22
Партія духовного, економічного і соціального прогресу	0.20	0.12	0.12	0.12
Партія мусульман України	0.20	0.07	0.08	0.06
Виборчий блок "Менше слів"	0.17	0.16	0.18	0.14
"Європейський вибір України"	0.14	0.11	0.08	0.14
Не підтримую жодної політичної партії	5.25	2.02	1.88	2.16
Відмова від відповіді		1.52	1.66	1.38
Забув, за яку партію голосував		0.20	0.24	0.16
Недійсні бюлетені	3.10			
Загалом (N)	26571273	10000	5003	4996

Остаточним підтвердженням доцільності зроблених припущень, правильності принципів побудови вибірки були результати голосування за всіма округами, повідомлені ЦВК (див. табл. 6).

Порівнюючи дані, отримані на різних підвибірках, сформованих в одному разі шляхом випадкового відбору, а в іншому — на підставі квотного відбору, ми можемо дійти висновку, що й у першому, й у другому разі отримані результати дуже близькі до реальних результатів виборів до Верховної Ради України. Тому в майбутньому матимемо на увазі, що при проведенні досліджень на кшталт “екзит полу” не має значення шлях формування вибіркової сукупності — за допомогою методик випадкового відбору респондентів або шляхом квотного відбору.

Зважаючи на отримані результати, варто зробити одне зауваження стосовно організації самого опитування. Найбільш значущої помилки при оцінюванні шансів партій і блоків увійти до складу парламенту припустилися тільки щодо одного блоку — СПУ-СелПУ. Причини такої помилки зумовлені особливостями побудови вибірки у сільській місцевості, зокрема специфікою відбору сільських населених пунктів. На жаль, сільські населені пункти, в яких планувалося проведення опитування, відбирали не випадковим чином. При відборі їх брали до уваги два чинники: можливість транспортного сполучення з необхідним населеним пунктом і наявність надійного телефонного зв'язку, доступного для інтерв'юєра. Тому до вибірки потрапили здебільшого сільські населені пункти, розташовані неподалік (на відстані 10–15 км) від обласних центрів або райцентрів. Однак основний електорат блоку СПУ-СелПУ концентрувався саме в “глибинці”, а не в передмісті. Тож у наступних опитуваннях територіальному розкиду населених пунктів слід було приділити пильнішу увагу.

Наостанок можемо наголосити, що попри певну недосконалість, зумовлену низкою причин, застосовувана методика дала переважно надійні результати. Утім, надалі при проведенні аналогічних досліджень доцільно зводити нанівець ризик отримання недостовірних даних, здійснюючи дослідження на міцній фінансовій основі, що вможливорює вдосконалення технології збирання і передавання інформації, максимальне використання інформації про структуру населення, охопленого опитуванням, що має бути в електронному вигляді у ЦВК.

Наталя Погоріла

Електорат у демографічних вимірах

Тепер розглянемо питання, чи відрізнялися, і якщо так, то за якими соціально-демографічними параметрами, виборці, які взяли участь у голосуванні, і всі ті, хто мав на той час право голосу, — тобто громадяни України у віці 18 років і старше. А також розглянемо, як відрізнялися електоральні уподобання різних соціально-демографічних категорій виборців.

У таблиці 1 показано соціально-демографічні характеристики виборців за даними Міністерства статистики та “екзит полу”.

Таблиця 1

Соціально-демографічні характеристики потенційних та реальних виборців (%)

<i>Партії та блоки</i>	<i>Дані за статистикою 1998 року</i>	<i>Дані згідно з “екзит полом” 1998 року</i>
Чоловіки	45.1	47.4
Жінки	54.9	52.6
Разом	100.0	100.0
Жителі міст	68.2	66.1
Жителі сіл	31.8	33.9
Разом	100.0	100.0
Західний регіон	18.8	18.3
Західно-Центральний регіон	23.9	22.8
Східно-Центральний регіон	16.5	19.5
Південний регіон	19.2	18.0
Східний регіон	21.8	21.5
Разом	100.0	100.0

Жирним шрифтом зазначено відсотки, різниця між якими є статистично значущою ($p < 0.01$), курсивом — ($p < 0.05$).

Перегляд наведених відсотків дає змогу зробити висновки про дещо більшу політичну активність *чоловіків, жителів сіл* та областей *Східно-Центрального регіону* (Дніпропетровської, Полтавської, Сумської і Чернігівської) на противагу жителями західно-центральної та південної областей (Хмельницької, Житомирської, Вінницької, Кіровоградської, Черкаської, Київської області та міста Київ, а також — Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької та АР Крим). Жителі міст взагалі виказали нижчу активність, зокрема з-поміж киян проголосувало 4.3% у загальні виборці, тоді як їх частка серед потенційних виборців становить 5.3%.

Важче зробити висновок про участь представників різних вікових категорій. Загальновідомим фактом є вища активність виборців пенсійного віку у виборах, проте категоризація за віком, використана в даному “екзит полі”, де старший вік починається з 56 років, не дає змоги порівняти участь старшої категорії з даними статистики, де маємо 60 років як вікову межу, що відокремлює старших. Можемо тільки впевнено сказати, що наймолодші виборці у віці до 29 років — менш активні, ніж усі старші виборці, оскільки їх у складі виборців десяти партій — 21%, а серед потенційних виборців — 22.2%.

Тепер розглянемо, як проголосували виборці, які належать до різних соціально-демографічних категорій. У таблиці 2 ми подаємо дані тільки для дванадцяти партій і блоків, решту віднесено до категорії “інші”. Ми виокремили вісім партій і блоків, що подолали чотиривідсотковий бар’єр, і чотири, що наблизились до цього бар’єру — Аграрна партія (АПУ), партія “Реформи та порядок” (ПРП) та блоки “Трудова Україна” (ТУ) і “Національний фронт” (НФ). За ці 12 партій і блоків разом проголосувало 78.4% виборців, і всі вони, за винятком об’єднання “Громада”, брали участь і у парламентських виборах 2002 року, тобто є сталими гравцями на українській політичній сцені.

Таблиця 2

Розподіл голосів виборців залежно від статі (%)

Партії та блоки	Чоловіки N = 4742	Жінки N = 5258	Виборці загалом	
			За даними “екзит полу” N=10000	Офіційні дані
Комуністична партія України	25.8	26.2	26.0	24.7
Народний Рух України	12.7	9.4	11.0	9.4
Блок Соціалістичної та Селянської партій	3.9	5.1	4.6	8.6
Партія зелених України	6.4	7.5	7.0	5.4
Народно-демократична партія	5.4	4.8	5.1	5.0
Об’єднання “Громада”	5.6	5.8	5.7	4.7
Прогресивна соціалістична партія України	4.2	4.8	4.5	4.0
СДПУ(о)	5.7	4.7	5.2	4.0
Аграрна партія України	3.0	3.2	3.1	3.7
Партія “Реформи і порядок”	3.6	3.6	3.6	3.1
Блок “Трудова Україна”	3.9	3.5	3.7	3.1
Блок “Національний фронт”	3.2	2.5	2.9	2.7
Інші партії	14.4	16.9	15.7	13.3
Проти всіх	2.1	1.9	2.0	3.5
Недійсних бюлетенів	—	—	—	4.8
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0

Аналіз розподілу голосів виборців за статтю (таблиця 2) дає змогу побачити, що ієрархія преференцій чоловіків та жінок є приблизно однаковою: і серед тих, і серед тих найбільше голосів було віддано за Комуністичну партію, друге місце посідає Народний Рух, а третє — Партія зелених. Висновок, про те, що чоловіки більше, ніж жінки, схильні підтримувати праві партії, а жінки — не крайні партії, лівіші від центру, зроблений за даними передвиборних опитувань Київського міжнародного інституту соціології, знаходить своє підтвердження за даними “екзит полу” для двох із трьох правих партій і для трьох із чотирьох умовно лівоцентристських партій. Так, за НРУ серед чоловіків віддали свій голос 12.7% виборців — на третину більше, ніж серед жінок, а за “НФ” — 3.5% чоловіків — у 1.3 раза більше, ніж серед жінок (відмінності

статистично значущі, відповідно, на рівнях $p < 0.01$ та $p < 0.05$). У свою чергу, за “Громаду”, блок соціалістів і селян та ПСПУ серед жінок в цілому проголосувало 15.7% — в 1.15 раза більше, ніж серед чоловіків (відмінність статистично значуща на рівні $p < 0.01$). Проте жінки не схильні були більше за чоловіків голосувати за “Трудову Україну”. Окрім того, попри відомий факт, що жінки мають більш егалітарні погляди ніж чоловіки, вони фактично не надавали більшої підтримки радикально лівій партії — КПУ (різниця між ними статистично незначуща на рівні $p = 0.05$).

Розподіл голосів виборців залежно від віку (таблиця 3) показує, що ієрархія преференцій у вікових категоріях вельми відрізняється, особливо це стосується наймолодших виборців. Серед них Партія зелених набрала 14.3%, поступаючись комуністам тільки одним відсотком, тоді як у старших категоріях друге місце посідає Рух. Можна сказати, чим старші виборці, тим більше голосів вони віддавали за комуністів, і тим менше — за ПЗУ. Схожу до ПЗУ тенденцію спостерігаємо у голосуванні за СДПУ(о) та партію “Реформи і порядок”, проте тут відмінності рейтингів між трьома віковими категоріями — менші, тоді як у разі з ПЗУ маємо “розрив” між наймолодшими та тими, кому 30–55 років, у розмірі 6.2%. Взагалі за ПЗУ, СДПУ(о), партію “Реформи і порядок” та НДП трохи частіше голосували виборці, яким менш ніж 56 років, а отже, можливо, дещо більше, порівняно з пенсіонерами, матеріально захищені верстви населення.

Таблиця 3

Розподіл голосів виборців залежно від віку (%)

	18–25 років N = 2097	30–55 років N = 4710	56 років і старше N = 3193
Комуністична партія України	14.3	23.3	37.7
Народний Рух України	10.7	11.4	10.5
Блок Соціалістичної та Селянської партій	3.4	4.6	5.2
Партія зелених України	13.0	6.8	3.3
Народно-демократична партія	6.0	4.9	4.6
Об'єднання “Громада”	5.5	5.9	5.5
Прогресивна соціалістична партія України	3.4	4.7	4.9
СДПУ(о)	7.8	5.7	2.7
Аграрна партія України	3.0	3.2	3.0
Партія “Реформи і порядок”	5.9	3.9	1.7
Блок “Трудова Україна”	3.2	3.9	3.8
Блок “Національний фронт”	2.8	2.9	2.8
Інші партії	18.1	16.6	12.9
Проти всіх	2.9	2.2	1.2
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0

Аналіз розподілу голосів виборців залежно від *рівня освіти* (таблиця 4) дає змогу стверджувати, що партія комуністів та блок “Трудова Україна” мали найбільшу перевагу серед виборців з освітою, нижчою від середньої, у порівнянні з виборцями з вищою освітою, оскільки перші обирали КПУ в 1.8 раза, а “ТУ” — майже у два рази частіше, ніж виборці з вищою освітою.

Таблиця 4

Розподіл виборців залежно від рівня освіти (%)

Партії та блоки	Початкова та незакінчена середня освіта N = 1275	Середня загальна та середня спеціальна освіта N = 5839	Вища закінчена та незакінчена освіта N = 2886
Комуністична партія України	35.8	26.7	20.3
Народний Рух України	11.8	10.9	10.7
Блок Соціалістичної та Селянської партій	5.6	4.4	4.5
Партія зелених України	4.3	7.3	7.5
Народно-демократична партія	4.3	4.8	5.9
Об'єднання "Громада"	5.1	6.0	5.4
Прогресивна соціалістична партія України	4.0	4.4	5.0
СДПУ(о)	3.2	5.0	6.5
Аграрна партія України	3.8	3.0	2.9
Партія "Реформи і порядок"	0.5	3.5	5.2
Блок "Трудова Україна"	4.3	4.3	2.2
Блок "Національний фронт"	2.1	2.5	4.0
Інші партії	13.6	15.1	18.1
Проти всіх	1.3	2.3	1.8
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0

Виборці ж з вищою освітою відносно частіше, ніж найменш освічені, надавали перевагу Партії зелених — 7.5% проти 4.3%, СДПУ(о) — 6.5% проти 3.2%, НДП — 5.9% проти 4.3%, партії "Реформи і порядок" — 5.2% проти 0.5% та блоку "Національний фронт" — 4% проти 2.1% (усі відмінності статистично значущі на рівні $p < 0.01$).

Як відомо, політика головних партій щодо питань державної незалежності України та державної мови в Україні є головною причиною помітного розмежування політичних преференцій *етнічних росіян та українців*. Полярними у цьому розумінні є Комуністична партія та Народний Рух України. Дані, наведені у таблиці 5, засвідчують, що хоч КПУ і посідає перше місце в усіх етнічних групах, проте серед росіян перевагу комуністам було надано в 1.7 раза більше, ніж серед українців. Наступною за комуністами в уподобаннях росіян була Партія зелених України, тоді як серед українців та інших етнічних груп другим за порядком — і з набагато меншим відривом від комуністів — був Рух. Серед етнічних українців — у порівнянні з етнічними росіянами — спостерігалася відчутна перевага симпатій до Руху, "Національного фронту" та Аграрної партії.

Цікавим індикатором є розподіл голосів виборців, національність яких зазначена як "інша" (не російська або українська). Відсоток голосів, відданих виборцями з цієї категорії за КПУ та Рух, міститься десь посередині між росіянами та українцями; голосів, відданих за СДПУ(о), — найбільше в порівнянні з українцями та росіянами, а своїми симпатіями до соціалістів із селянами та ПСПУ ця категорія поступається українцям та росіянам.

Таблиця 5

Розподіл голосів виборців залежно від національності (%)

Партії та блоки	Етнічні українці	Етнічні росіяни	Інші національності
	7412	2152	433
Комуністична партія України	22.3	38.0	30.3
Народний Рух України	13.5	2.8	9.0
Блок Соціалістичної та Селянської партій	5.0	3.6	2.5
Партія зелених України	6.7	8.0	7.6
Народно-демократична партія	5.4	4.1	3.7
Об'єднання "Громада"	5.8	5.7	4.6
Прогресивна соціалістична партія України	4.4	5.3	1.8
СДПУ(о)	5.3	4.5	7.2
Аграрна партія	3.7	1.2	1.8
Партія "Реформи і порядок"	3.8	3.2	3.2
Блок "Трудова Україна"	3.5	4.4	3.9
Блок "Національний фронт"	3.7	0.1	1.6
Інші партії	15.0	17.3	20.8
Проти всіх	2.1	1.9	1.8
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0

Таблиця 6

Розподіл голосів серед міських і сільських виборців (%)

Партії та блоки	Місто	Село
	6607	3393
Комуністична партія України	26.8	24.6
Народний Рух України	9.2	14.4
Блок Соціалістичної та Селянської партій	3.4	6.9
Партія зелених України	7.8	5.4
Народно-демократична партія	4.9	5.3
Об'єднання "Громада"	5.8	5.6
Прогресивна соціалістична партія України	5.4	2.7
СДПУ(о)	5.6	4.3
Аграрна партія України	1.3	6.6
Партія "Реформи і порядок"	4.6	1.7
Блок "Трудова Україна"	4.3	2.6
Блок "Національний фронт"	2.1	4.2
Інші партії	17.0	13.3
Проти всіх	1.8	2.4
Виборці загалом	100.0	100.0

Розподіл голосів серед міських та сільських виборців (таблиця 6) містить багато статистично значущих відмінностей: політичні симпатії помітно відрізнялися у місті та селі, хоча комуністи та Рух посідали дві перші позиції. По-перше, сільські жителі активніше голосували за Рух, ніж міські (різниця становить 5.2%), за блок Соціалістичної і Селянської партій (різниця 3.5%), Аграрну партію (5.3%) та “Національний фронт” (2.1%). Можна також стверджувати, що комуністи (різниця 2.2%), “Зелені” (2.4%), “Реформи і порядок” (2.9%), “Трудова Україна” (1.7%) та ПСПУ (2.7%) є дещо більш “міськими”, ніж “сільськими” партіями.

Дані, наведені в таблиці 7, дають уявлення про розподіл голосів виборців у п'яти регіонах України. Навіть побіжно оглянувши дані, можна побачити великі міжрегіональні відмінності у голосуванні. Щодо першого місця, то комуністи посідали його скрізь, окрім Західного регіону, де першість, безумовно, належала Рухові (26.6% голосів цього регіону). У решті регіонів комуністи перемогли більш або менш переконаливо, проте другу позицію було віддано різним партіям. У Західно-Центральному регіоні її посів Рух (11.3% голосів у регіоні), у Східно-Центральному — “Громада” (16.4%), на Півдні — “Зелені” (9.3%), а на Сході — “Трудова Україна” (8.7%)¹.

Таблиця 7

Розподіл голосів виборців у п'яти регіонах України (%)

	Західний	Західно-Центральний	Східно-Центральний	Південний	Східний
	1825	2275	1950	1800	2150
Комуністична партія України	5.6	23.5	27.2	37.2	35.5
Народний Рух України	26.6	11.3	9.0	5.8	3.3
Блок Соціалістичної та Селянської партій	2.2	6.1	8.2	3.3	2.7
Партія зелених України	6.8	5.8	5.9	9.3	7.3
Народно-демократична партія	5.6	7.2	2.8	5.9	3.7
Об'єднання “Громада”	1.8	3.2	16.4	3.3	4.0
Прогресивна соціалістична партія України	0.5	4.4	6.4	3.6	6.9
СДПУ(о)	8.7	5.6	4.1	3.9	3.9
Аграрна партія України	7.7	2.8	2.7	1.6	1.2
Блок “Трудова Україна”	0.9	3.3	2.6	2.3	8.7
Партія “Реформи і порядок”	7.5	3.3	1.3	3.1	3.1
Блок “Національний фронт”	11.1	2.3	0.5	0.6	0.5
Інші партії	14.0	17.6	10.8	18.1	17.7
Проти всіх	1.0	3.6	2.1	1.8	1.4
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

¹ Західний регіон — Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська і Чернівецька області;
Західно-Центральний регіон — Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Київська області і місто Київ;
Східно-Центральний регіон — Дніпропетровська, Полтавська, Сумська і Чернігівська області;
Південний регіон — Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області і АР Крим;
Східний регіон — Харківська, Донецька і Луганська області.

Аналіз цих даних засвідчив, що тільки стосовно двох партій — КПУ та Руху — можна стверджувати про існування чіткої тенденції: в міру просування із заходу на південь та схід число прибічників першої зростає, а другої зменшується. Стосовно інших партій не простежується тенденція, яка дала б змогу говорити про однозначну пов'язаність політичних орієнтацій з віссю Схід–Захід. Так, СДПУ(о) була досить популярна на Заході України (8.7% виборців регіону), а за блок Соціалістичної та Селянської партій активно голосували як у Східно-Центральному, так і у Західно-Центральному регіонах (8.2% та 6.1%, відповідно).

Тож можна висунути припущення щодо існування принаймні двох типів успіху партій на виборах 1998 року. Перший тип — **локальний успіх**, що означає успіх партії здебільшого в одному регіоні. До такого типу можна віднести успіх Народного Руху, блоку “Національний фронт” та Аграрної партії, які мали найбільшу підтримку у Західному регіоні, успіх об'єднання “Громада” — в Східно-Центральному регіоні та блоку “Трудова Україна” — у Східному регіоні України. Неврахування чинника локального успіху може призвести до деформації уявлення про регіональне розташування політичних сил різного забарвлення.

Іншим типом успіху був **успіх соціальний**, тобто успіх партії серед певних прошарків населення без вирішального значення, в якому регіоні виборці проживали. До таких партій можемо віднести Комуністичну партію, яка має прибічників серед менш соціально захищених верств населення — людей старших та менш освічених, та партій “Реформи і порядок” і СПДУ(о), які набули популярності серед найбільш перспективних в економічному сенсі верств населення — молодих, освічених та міських жителів (“Реформи і порядок”).

Світлана Потоцька

Динаміка електорального вибору

Непередбачуваність поведінки електорату, його небажання заздалегідь (краще за три-чотири місяці) остаточно визначитись зі своїми партійними уподобаннями, мабуть, вельми заважають усім тим, хто втягнутий у передвиборні перегони, і тим, хто через свою професійну діяльність покликаний спостерігати за цими перегонами і намагається так чи так спрогнозувати той самий електоральний вибір.

Якби не ця непередбачуваність й інертність електорату, набагато спокійніше було б претендентам, проте це значно зменшило б рівень інтриги передвиборного дійства. Тому питання про визначеність щодо участі у виборах і те, за яку партію той чи той потенційний виборець голосуватиме, або якій із наявних соціально-політичних течій він віддасть перевагу, гостро цікавило і цікавить всіх, хто включається в передвиборну діяльність.

Чинників, які впливають на визначеність різних категорій потенційного електорату щодо партійних уподобань, існує багато. Крім поглядів людей, які з різних причин політично інертні, брак інформації, політична строкатість, програмна неідентифікованість — усе це заважає тим, хто більш-менш зацікавлений у політиці, остаточно визначитись зі своїми уподобаннями.

Три найважливіші питання цікавили претендентів та їхніх промоутерів, ЗМІ та соціологів напередодні парламентських виборів 1998 року: рейтинги партій та блоків, очікуваний рівень електоральної активності та визначеність електорату щодо вибору. Планування передвиборної кампанії, складання рекламного та медіа-планів досить тісно корелюють із даними динаміки визначеності електорату протягом всього періоду виборчих перегонів. Вагання та інертність електорату завжди вельми утруднюють роботу виборчих штабів, політологів і соціологів зі складання політичних прогнозів.

За даними СОЦИС-ОМНІБУСу — щомісячного соціологічного дослідження — на період виборчої кампанії 1998 року частка тих, хто не міг визначитись зі своїми електоральними уподобаннями, коливалась між 25–30%. Частка тих, хто не міг визначитись стосовно участі в наступних виборах як таких, становила в середньому 21%. Остаточну поведінку в день виборів цієї частини потенційного електорату передбачити було важко.

Щоб отримати хоча б приблизні орієнтири для прогнозування поведінки виборців на виборах 1998 року, в опитуваннях, про які говорилось вище, респондентам було поставлено запитання про терміни їх визначеності щодо електоральних уподобань напередодні **парламентських виборів 1994 року**. Результати представлено у таблиці 1.

Як видно з даних, майже схожі між собою відповіді свідчать принаймні про те, що з часом у людей формувалася стійка уява про власну поведінку напередодні виборів. Однак ця інформація ґрунтувалася не просто на знанні, а на знанні ретроспективному, яке передбачає помилку, бо належить до категорії важких запитань, що потребують від людей пригадати особисту поведінку чотирирічної давнини і стосуються часто не найжиттєвішого для багатьох респондентів питання.

Таблиця 1

Час визначення з голосуванням на парламентських виборах 1994 року (%)

Термін визначення з голосуванням	Питання : "А коли, приблизно, Ви остаточно вирішили, за кого голосуватимете на минулих (1994 року) виборах" ¹	
	Січень 1998 N=537	Лютий 1998 N=500
Більш ніж за місяць до виборів	23	20
За місяць до виборів	12	14
За декілька тижнів до виборів	19	18
За тиждень до виборів	8	10
За декілька днів до виборів	13	9
У день виборів	10	13
Важко відповісти/не пам'ятаю	15	16
Всього	100	100

Парламентські вибори 1998 року багато чим відрізнялися від попередніх виборів. Політична строкатість, чималий вплив політичної реклами, особливо телевізійної, вносили багато коректив у поведінку електорату, залишаючи відповідь на питання про те, як виборці визначатимуться зі своїми електоральними уподобаннями, відкритою.

В опитувальник, який був використаний у день виборів для опитування "екзит пол", було включено запитання: "А коли саме Ви визначилися, за кого голосуватимете?". Відповідь на нього, навіть на момент, коли респонденти тільки-но здійснили акт голосування, залишалась важкою і містила в собі неточності часового виміру. До того ж, проглядали небажання пригадувати, різне ставлення респондентів до участі в дослідженні, настроїв тощо. І все ж достатньо велика вибіркова сукупність (10 000 респондентів) дала підстави сподіватися на отримання найбільш достовірної інформації, яку в майбутньому можна було б покласти в основу моделювання виборчої кампанії.

Звичайно, через обмеженість розміру опитувальника було неможливо поставити респондентам багато з тих запитань, які цікавили організаторів опитування. Зокрема, ми не поставили запитання про причини, що зумовили саме такий строк визначеності щодо партії чи партійного блоку. Проте навіть такі "куці" дані досить точно розкривали картину і стосовно профілю електорату різних партій та блоків, і стосовно строків визначеності щодо електоральних уподобань, зокрема й у розрізі електорату різних партій та блоків. Жодні дані Центрвиборчкому на той час не могли дати відповіді навіть на ці запитання.

Якщо поглянути на результати дослідження "екзит пол" з урахуванням дієвості різних чинників впливу на час перегонів (реклама, акції, виступи, публікації тощо), то можна одразу після виборів, проаналізувавши ефективність минулої кампанії, підійти вже до нової — з планом, який базується не тільки на інтуїції чи сподіванні на адмінресурс, а й на надійних даних і науково обґрунтованому підході.

Будь-яке дослідження намагається отримати достовірні дані, показником чого є сталість одержаних результатів. Підтвердження даним "екзит полу" знаходимо в дослідженні, проведеному через місяць по виборах (Post-election poll). Результати відповідей на схоже запитання представлено в таблиці 2.

¹ Дослідження: Омнібус, 1998, N=1200 (16–75). На запитання відповідали тільки ті, хто брав участь у виборах 1994 року.

Таблиця 2

Час визначення з голосуванням на парламентських виборах 1998 року (%)

	Питання: "А коли саме Ви визначилися, за кого голосуватимете?"	
	Exit poll 31 березня 1998 N=10 000(18+)	Post-election poll квітень 1998 N=1800(18+)
Я був прихильником цієї партії	42%	35%
Як тільки почалася виборча кампанія	14%	11%
Раніше, ніж за місяць до виборів	9%	11%
В останній місяць до виборів	11%	13%
В останній тиждень до голосування	11%	15%
В останній день до голосування	5%	5%
Визначився прямо тут (на дільниці)	6%	6%
Важко відповісти	2%	4%
Всього	100%	100%

Серед 42% тих, хто ще до виборчої кампанії був "прихильником партії", більшість виявилася симпатиками Комуністичної партії та Народного Руху України, відповідно 67% та 60%². В контексті вікового критерію, тільки кожен третій молодий виборець (до 30 років) зазначив, що заздалегідь зробив свій вибір, тоді як серед людей середнього та старшого віку таких — більше половини.

До інших 58% виборців належать прибічники тих партій та блоків, які визначались під впливом багатьох чинників, створених організаторами та суб'єктами виборчого процесу. Серед них є і ті 25–30%, які до останнього вагались з визначенням як з участю у виборах, так і з тим, за кого віддати свій голос. Цікаво, що 55% тих, хто зробив свій вибір прямо на дільниці, вже через 5–10 хвилин (себто, коли їм ставили питання) не в змозі були пригадати, за яку партію чи блок віддали свій голос.

І останнє зауваження. Вже через два місяці по виборах, частка тих, хто, відповідаючи на запитання "А коли саме Ви визначилися, за кого голосуватимете?", сказав, що ще до початку виборчих перегонів знав, за кого голосуватиме, зменшилася до 30%, відповідно частка тих, хто зорієнтувався прямо на виборчій дільниці, виросла до 10% (ОМНІБУС, травень, 1998).

Тож, під впливом часу уявлення респондентів про реальний перебіг подій у контексті ухвалення рішення про свій електоральний вибір, зміщуються в бік дати конкретної події (див. табл. 1). Результати, які дав "екзит пол", стали цінним надбанням в історії соціально-політичних досліджень і мають практичне застосування.

² Маються на увазі ті партії, які перетнули 4-відсотковий бар'єр.

Михайло Міщенко

Парламентські вибори 1998 року: соціально-демографічні характеристики електоратів політичних партій та виборчих блоків

Серед чинників, які впливають на електоральні орієнтації громадян, регіональний — один з найбільш впливових. Це пояснюється істотними відмінностями в громадській свідомості населення різних регіонів України, що зумовлює відмінності в ідейно-політичних перевагах. Результати виборів 1998 року лише підтвердили цей факт.

Найбільше це помітно у ставленні до політичних партій та блоків, які репрезентують основні ідейні течії, поширені в Україні, насамперед — комуністичну та національно-демократичну. Так, за даними опитування “екзит пол”, яке було здійснене компанією “Социс” у день виборів 29 березня 1998 року, Комуністичну партію підтримала половина виборців в АР Крим, третина — у Східному, Північному та Південному регіонах, однак лише 6% — на Заході країни і 16% — у Києві. За Народний Рух України проголосувало 27% виборців у Західному регіоні, від 11 до 13% — у Центральному, Північному регіонах та в Києві, а в Південному, Східному регіонах та в Криму — лише від 4 до 7%. Значні відмінності спостерігалися також у голосуванні за виборчий блок партій “Національний фронт” між Західним регіоном (де він отримав 11% усіх голосів) та іншими регіонами, а також за партію “Реформи і порядок”, за яку найчастіше голосували жителі західних областей та Києва.

Регіональні відмінності в голосуванні за інші політичні партії та виборчі блоки виявилися менш вираженими і були зумовлені не лише різницею в ідеологічних уподобаннях між жителями різних регіонів, а й впливом інших чинників, серед яких, насамперед, можна назвати “особистісний” чинник — популярність лідера (лідерів) партії чи блоку в тому чи іншому регіоні, часто пов’язану з проведенням цим політиком (політиками) виборчої кампанії в одномандатному виборчому окрузі в певному регіоні.

З “регіональним” чинником певною мірою пов’язаний чинник “національний”. Етнічні українці значно частіше голосували за Народний Рух України (14%), ніж росіяни (лише 3%) та представники інших етнічних груп — 9%; за виборчий блок “Національний фронт” — відповідно 4%, 0.1% і 2%; і помітно рідше — за КПУ (відповідно 22%, 38% і 30%). Істотних відмінностей у голосуванні за інші політичні сили залежно від національності респондентів не спостерігалося.

Тип поселення впливав найбільшою мірою на рівень голосування за партії та блоки, які боролися насамперед за голоси сільського електорату — Аграрної партії та блоку Соціалістичної і Селянської партій. І перша, і друга частіше здобували підтримку саме в селах. За АПУ голосували 1% міських жителів і 7% — сільських, за блок СПУ і СелПУ — відповідно 3% і 7%. Різниця в електоральній підтримці інших партій та блоків між міським та сільським населенням проявляється лише стосовно Народного Руху України (відповідно 9% і 14%), що, на нашу думку, пояснюється відносно високою часткою сільського населення у Західному регіоні, де, як було показано вище, за НРУ голосували найчастіше.

Таблиця 1

Дані “екзит полу” стосовно голосування за партії та виборчі блоки, які отримали понад 2% голосів виборців, у регіонах¹ (%)

	Крим	Захід	Схід	Центр	Північ	Південь	Київ
Комуністична партія України	50	6	33	25	36	34	16
Народний Рух України	4	27	4	11	12	7	13
Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України “За правду, за народ, за Україну!”	1	2	3	7	12	5	2
Партія зелених України	8	7	7	5	7	11	7
Народно-демократична партія	6	6	3	8	4	6	3
Всеукраїнське об’єднання “Громада”	4	2	12	2	3	4	4
Прогресивна соціалістична партія України	1	0,5	6	5	9	3	5
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	1	9	4	5	5	4	8
Аграрна партія України	1	8	1	4	3	2	1
Партія “Реформи і порядок”	0.2	8	3	2	2	3	7
Виборчий блок партій “Трудова Україна”	0.7	1	6	4	2	3	0,6
Виборчий блок партій “Національний фронт”	0.4	11	0.4	2	1	0.7	4
Виборчий блок партій “Партія праці та Ліберальна партія — разом!”	0.4	1	5	1	2	2	0.6

Дані, наведені в таблиці 2, підтверджують відомий факт, що Комуністична партія України підтримується насамперед представниками старшої вікової групи: серед тих, кому за 55 років, за неї голосували 38%, тоді як серед 18–29-річних — лише 14%. Партія зелених України, СДПУ(о), партія “Реформи і порядок” частіше підтримувалися молодими людьми.

Стосовно Народного Руху України, то загалом по Україні рівень голосування за нього представників різних вікових груп виявився однаковим. Проте, якщо аналізувати електоральну поведінку виборців різного віку в окремих регіонах, то бачимо, що в Західному регіоні за НРУ значно частіше голосували ті, кому понад 55 років (35%), тоді як серед представників середньої вікової когорти — 26%, а серед молоді віком до 30 років — лише 20%. У всіх інших регіонах (за винятком Києва, де підтримка НРУ в різних вікових групах приблизно однакова) молодь голосувала за НРУ частіше, ніж люди старшого віку.

¹ Західний регіон — Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Рівненська області; Східний регіон — Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області; Центральний регіон — Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська області; Південний регіон — Миколаївська, Одеська, Херсонська області.

Таблиця 2

Дані “екзит полу” стосовно голосування за партії та виборчі блоки, які отримали понад 2% голосів виборців, у різних вікових групах виборців (%)

	<i>18–29 років</i>	<i>30–55 років</i>	<i>56 років і старше</i>
Комуністична партія України	14	23	38
Народний Рух України	11	11	11
Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України	3	5	5
Партія зелених України	13	7	3
Народно-демократична партія	6	5	5
Всеукраїнське об'єднання “Громада”	6	6	6
Прогресивна соціалістична партія України	3	5	5
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	8	6	3
Аграрна партія України	3	3	3
Партія “Реформи і порядок”	6	4	2
Виборчий блок партій “Трудова Україна”	3	4	4
Виборчий блок партій “Національний фронт”	3	3	3
Виборчий блок партій “Партія праці та Ліберальна партія — разом!”	3	3	2

Тобто, якщо говорити про відмінності в електоральних орієнтаціях жителів різних регіонів (насамперед між західними та південно-східними областями), наведені дані дають змогу стверджувати, що найбільш кардинальні відмінності спостерігаються в орієнтаціях представників старших вікових груп (здебільшого національно-демократичні орієнтації в Західному регіоні і комуністичні — на Півдні, Сході і в Криму), тоді як політичні позиції молоді різних регіонів — значно ближчі й характеризуються помітно більшою прихильністю до центристських і правоцентристських партій та виборчих блоків порівняно з партіями та блоками лівої орієнтації.

Ірина Бекешкіна

Вибори-98: оцінки та сподівання виборців

До першого “екзит полу” було включено запитання, що стосувалися оцінки виборцями виборів. По-перше, самого характеру їх проведення, чесності й справедливості, по-друге, ролі виборів у житті країни. Соціологів вельми цікавила думка виборців, які прийшли на виборчі дільниці, оскільки попередні, передвиборні опитування засвідчили вкрай скептичні, щоб не сказати — песимістичні погляди громадян.

Так, у передвиборному опитуванні, що його Фонд “Демократичні ініціативи” провів разом із компанією “Социс” 11–19 лютого 1998 року¹, більшість опитаних не вірила у те, що вибори пройдуть чесно. І хоча виявилася істотна відмінність між тими, хто напевно збирався узяти участь у виборах, тими, хто вагався, і тими, хто взагалі не мав наміру іти на вибори (див. табл. 1), песимізм переважав серед усіх.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання “Як пройдуть вибори?” залежно від наміру голосувати (%)

<i>Як пройдуть вибори?</i>	<i>Обов'язково голосуватимуть</i>	<i>Скоріше за все, голосуватимуть</i>	<i>Ще не вирішили</i>	<i>Скоріше за все, не голосуватимуть</i>	<i>Точно не голосуватимуть</i>	<i>Загалом</i>
Пройдуть чесно, без підтасовок	9	6	4	3	2	7
Будуть окремі порушення, але вони істотно не вплинуть на загальний результат	30	28	19	7	6	23
Припускаю, що результати можуть бути перекручені	32	36	40	31	26	33
Обов'язково все буде підтасовано	15	13	21	41	42	20
Важко відповісти	15	17	17	18	24	18

Не вірили напередодні виборів громадяни й у те, що вибори можуть змінити на краще життя у країні, хоча й тут різниця між тими, хто збирався брати участь у виборах, і тими, хто мав намір усунутися від голосування, була значною (див. табл. 2).

Скепсис тих, хто усувається від участі у виборах, зрозумілий — адже навіть витрачати час на марні речі? Але, як бачимо, і ті, хто мав намір прийти на виборчі дільниці, теж були налаштовані вельми скептично щодо власних можливостей змінити справи на краще шляхом виборів. Це, м'яко кажучи, не логічно: адже навіть тоді марнувати свій час?

¹ Опитування було проведене 11–19 лютого 1998 року Фондом “Демократичні ініціативи” та компанією “Социс”. Усього було опитано 1800 респондентів в усіх регіонах України за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (понад 18 років) за такими показниками, як стать, вік, освіта, національність, тип поселення та регіон.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання “Чи допоможуть ці вибори до Верховної Ради поліпшити ситуацію в Україні?” залежно від наміру голосувати (%)

Можливий вплив виборів на ситуацію в Україні	Обов'язково голосуватимуть	Скоріше за все голосуватимуть	Ще не вирішили	Скоріше за все не голосуватимуть	Точно не голосуватимуть	Загалом
Дадуть змогу поліпшити ситуацію	37	26	13	8	2	25
Нічого не змінять	34	39	25	68	67	44
Лише погіршать ситуацію	4	3	9	10	18	7
Важко відповісти	25	32	24	15	13	27

Цікаво було подивитися, з яким настроєм голосували ті, хто все ж прийшов на виборчі дільниці, чи зберігся цей скепсис на час голосування? Відповідь на це запитання міг дати лише “екзит пол”.

Отже, як розцінювали хід голосування і можливості власної ефективності реальні виборці, ті, хто прийшов на виборчі дільниці і щойно проголосував? Чи зберігся їхній скептичний настрій? І хто (які соціальні та демографічні групи) більш схильний до песимізму та скепсису? Відповіді на ці запитання можна побачити з таблиць 3 та 4.

Таблиця 3

Оцінка виборцями проведення виборів 1998 року (за даними “екзит полу” 29 березня 1998 року, %)

Вибори проходять:	чоловіки	жінки	18–29 років	30–55 років	56 років і старше	неповна середня	середня загальна і спеціальна	вища	місто	село	разом
Чесно	60	56	51	59	61	61	59	55	52	69	57
Нечесно	17	16	22	16	13	12	17	18	19	11	17
Важко сказати	23	28	27	25	26	28	25	27	29	20	25

Як бачимо, безпосередньо на виборчих дільницях у співвідношенні більш ніж три до одного виборці значно позитивніше оцінювали хід голосування, ніж очікували напередодні виборів. Щоправда, виявилася цікава тенденція: більш освічені виборці, молодші за віком, жителі міст та чоловіки були схильні оцінювати вибори критичніше. Мали місце й характерні регіональні відмінності: найбільш позитивно оцінювали хід виборів жителі західних регіонів — Південно-Західного (71% вважали, що вибори відбуваються чесно, 13% — ні) та Західного (64% — чесно, 13% — ні); найбільш критичними виявилися жителі Києва, де лише 48% виборців вважали, що вибори проходять чесно, а 23% — що ні. Так само значущими були й відмінності національні: етнічні українці оцінювали вибори позитивніше, ніж етнічні росіяни (відповідно 60% і 49% позитивних оцінок).

Оцінка ролі виборів у майбутньому країни тими, хто прийшов на виборчі дільниці, теж виявилася набагато позитивнішою, ніж у передвиборний період.

Якщо порівняти вищенаведену таблицю з попередньою, можна побачити, що вплив соціально-демографічних ознак (вік, стать, рівень освіти) виявився менш важким у питанні про майбутні перспективи розвитку України, ніж в оцінці чесності проведення виборів. Можна було б сказати, що оптимізм чи песимізм щодо майбут-

нього — це радше “стан душі”, ніж похідна від демографічних ознак, проте, можливо, вагомим чинником тут є рівень матеріального забезпечення, який в опитуванні “екзит пол” не замірявся.

Таблиця 4

Сподівання виборців щодо поліпшення ситуації у країні внаслідок виборів (за даними “екзит полу” 29 березня 1998 року, %)

Чи зможуть вибори поліпшити ситуацію?	чоловіки	жінки	18–29 років	30–55 років	56 років і старше	неповна середня	середня загальна і спеціальна	вщц	місто	село	разом
Так, зможуть	47	45	44	47	45	47	45	48	45	48	46
Вибори нічого не змінять	27	28	30	29	25	23	27	30	28	25	28
Вибори погіршать ситуацію	5	4	4	4	5	5	4	5	5	4	5
Важко сказати	21	23	21	22	24	26	22	21	22	23	22

Як і у попередньому питанні, в оцінці перспектив розвитку країни у зв'язку з виборами українці були налаштовані значно оптимістичніше порівняно з росіянами: серед них мали надії на краще 48% опитаних, а серед росіян — 40%. У регіональному аспекті найкращими сподіваннями знов вирізнялися виборці західних областей України: у Південно-Західному регіоні позитивні сподівання висловили 57% опитаних, у Південно-Західному — 51%, у Західному — 51%. І, знову ж таки, найбільш скептично були налаштовані кияни: лише 39% із них мали надію на поліпшення ситуації внаслідок виборів, а майже стільки ж — 40% — вважали, що ситуація не зміниться.

Цікаво було подивитися, як розподіляється оптимізм виборців залежно від того, яку політичну силу вони підтримали на виборах. І з'ясувалося, що оптимізм під час голосування панував серед прихильників майже всіх партій та блоків — і лівих, і правих, і центристських. Себто, хоч би за кого проголосували виборці, вони у більшості своїй сподівалися, що внаслідок їхнього вибору ситуація зміниться на краще. Цікаво, що найбільш оптимістичні сподівання мали виборці НДП — 56% (що й не дивно, оскільки ця партія позиціонувалася як владна) та ті, хто проголосував за... “Громаду” (56%). А найменші сподівання на краще серед прихильників партій та блоків мали прихильники “Зелених” (38% сподівалися на позитивні зміни, 34% вважали, що все залишиться без змін). Цей результат цілком вписується у висновки соціологів щодо особливостей електорату “Зелених” на парламентських виборах 1998 року — молодого, освіченого, переважно жіночого та ідеологічно не визначеного. Не дивує і те, що найпесимістичніші погляди як щодо оцінки перебігу виборів, так і щодо ролі виборів у майбутньому країни висловили ті, хто проголосував проти всіх партій та блоків: серед них лише 15% сподівалися, що внаслідок виборів відбудуться позитивні зміни, 50% вважали, що ситуація залишиться без змін, а ще 13% висловили побоювання, що вибори призведуть до погіршення.

Отже, можна констатувати, що сама ситуація голосування істотно впливає на те, що можна визначити як “демократичне самопочуття” людей, спонукає до зростання соціального оптимізму, надій на краще.

Проте, що ж далі відбувається з цим настроєм? На жаль, розчарування, несправджені надії стали звичними для українського виборця. Вже післявиборче опи-

тування, проведене Фондом “Демократичні ініціативи” разом із компанією “Социс” 17–27 квітня 1998 року², засвідчило, що оптимістів — як у сенсі оцінки чесності виборів, так і щодо сподівань на краще — дещо поменшало. Звичайно, найбільш песимістично були налаштовані ті, хто взагалі не брав участі у голосуванні, але й серед виборців менше стало тих, хто оцінив вибори як чесні й справедливі, та тих, хто сподівався на позитивні зміни внаслідок виборів. Серед тих, хто взяв участь у голосуванні, вже впродовж першого місяця після виборів кількість тих, хто сподівався на позитивні зміни, зменшилася до 34%, а тих, хто вважав, що нічого не зміниться, зросла до 39%. Себто, якщо порівняти ці цифри з таблиці 2, побачимо, що практично вони відповідають тим, які були напередодні виборів серед найбільш “надійних” прихильників виборів. Серед тих, хто не голосував, песимістів було значно більше: лише 14% сподівалися на кращі зміни внаслідок виборів, 56% — ні і ще 10% очікували погіршення становища.

З усього цього можна зробити той висновок, що сам процес виборів істотно стимулює розвиток демократичної свідомості населення, веде до зростання почуттів соціального оптимізму. На жаль, цей ефект нетривалий і зводиться нанівець подіями, що відбуваються після виборів.

---

² Опитування було проведене Фондом “Демократичні ініціативи” та компанією “Социс” 18–26 квітня 1998 року. Всього опитано 1800 респондентів в усіх регіонах України за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (понад 18 років) за такими ознаками, як стать, вік, освіта, національність, тип поселення та регіон.

ЧАСТИНА II

Президентські вибори 1999 року

“Екзит пол” I туру було проведено 31 жовтня 1999 року спільними зусиллями трьох соціологічних служб — компанії “Социс”, Київського міжнародного інституту соціології та Центру “Соціальний моніторинг” разом з Українським інститутом соціальних досліджень. Організатором проведення був Фонд “Демократичні ініціативи” за фінансової підтримки Фонду Чарльза Стюарта Мотта.

Усього було опитано 6 тисяч виборців на 300 виборчих дільницях.

“Екзит пол” II туру було проведено 14 листопада 1999 року спільними зусиллями трьох соціологічних служб — компанії “Социс”, Київського міжнародного інституту соціології та Центру “Соціальний моніторинг” разом з Українським інститутом соціальних досліджень. Організатором проведення був Фонд “Демократичні ініціативи” за власні кошти Фонду, компанії “Социс” та Центру “Соціальний моніторинг” (часткове фінансування).

Усього було опитано 6 тисяч виборців на 300 виборчих дільницях.

Володимир Паніотто, Наталя Харченко

Методика і технологія проведення “екзит полів” під час президентських виборів 1999 року

У 1999 році було проведено два “екзит поли” за єдиною методикою. Організатором опитування виступив Фонд “Демократичні ініціативи”, а саме опитування на місцях провели спільно три українські соціологічні фірми — Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), компанія “Социс” та Центр “Соціальний моніторинг” разом з Українським інститутом соціальних досліджень. Автори цієї статті координували роботу всіх трьох фірм. Роботою працівників “Социс” керував Микола Чурилов, у Центрі “Соціальний моніторинг” за проведення опитування відповідала Ольга Балакірева. Стівен Вагнер та Елегія Сkochиляс з “К’юІВі Аналітикс” (Вашингтон, США) надавали консультативну допомогу з методологічних і технологічних питань. Вибірку для дослідження було розроблено переважно КМІСом, а процедуру опитування — “Социсом”.

Під час першого туру президентських виборів 31 жовтня 1999 року було опитано 6000 виборців після того, як вони проголосували, на 300 різних виборчих дільницях, відібраних в усіх областях і АР Крим за спеціальною процедурою, що забезпечує репрезентативність. Похибка вибірки з високою ймовірністю не перевищувала 2%. Вибірка була репрезентативною для всіх громадян України, що взяли участь у голосуванні. Опитували людей, які виходили з виборчих дільниць. Потім дані оперативно передавали до Києва телефоном. Кожна з 3-х фірм проводила дослідження окремо на всіх 100 виборчих дільницях, а потім дані об’єднали.

Вибірка, розроблена для “екзит полу”, була стратифікована за областю та місцем проживання (місто–село). Відбір населених пунктів для кожної з 24 областей та АР Крим, а також для міського та сільського населення проводився окремо. Міста (та поселення міського типу, які наша статистика приписує до міст) розглядалися як первинні одиниці відбору (PSU — *primary sample units*) для міського населення. Що ж до сільського населення — тут первинними одиницями відбору були сільські райони. Для відбору первинних одиниць у кожній страті ми використовували метод відбору з ймовірністю, пропорційною розміру одиниці відбору (PPS — *probability proportional to the size*).

Респондентів було відбірано у три етапи: 1) міста (для міського населення) та райони (для сільського населення) відбиралися методом PPS; 2) у кожному з відібраних населених пунктів випадково відбиралася виборча дільниця; 3) на кожній виборчій дільниці випадково відбиралися респонденти. Згідно з загальноприйнятою практикою специфічні виборчі дільниці (у лікарнях, військових частинах тощо) не були включені до вибірки.

Всього було відбірано 300 виборчих дільниць у 263 населених пунктах.

Щоб забезпечити випадковий відбір опитаних (та розподіл опитаних протягом дня, який пропорційний кількості тих, хто приходить до виборчої дільниці цього часу), застосовувалась процедура, яка ґрунтувалася на досвіді попередніх виборів:

- на міських виборчих дільницях з 8.00 до 14.00 години з кроком 30 відбиралося 12 респондентів, а з 15.00 до 18.30 відбиралося 8 респондентів із кроком 9;
- на сільських виборчих дільницях з 8.00 до 14.00 години з кроком 15 відбиралося 12 респондентів, після 14.00 опитування не проводилося.

Результати “екзит полу” дають змогу впевнено говорити про розбіжності в електоральній активності виборців протягом дня голосування. Так, наприклад, під час

першого туру виборів 31 жовтня 1999 року спостерігалися такі тенденції: від 8 до 14 години дещо більшою була активність жителів заходу та західно-центральної частини України. В першій половині дня активніше голосували сільські жителі, люди із загальною середньою та неповною середньою освітою, представники старшого покоління (50 років і старше) та чоловіки. У другій половині дня дещо підвищилася активність жінок, більш молодих виборців (до 40 років), людей із вищою та середньою спеціальною освітою, жителів сходу та киян. На графіку 1 можна побачити, які разючі розбіжності існують протягом дня виборів в активності електорату за віком (31 жовтня 1999 р.).

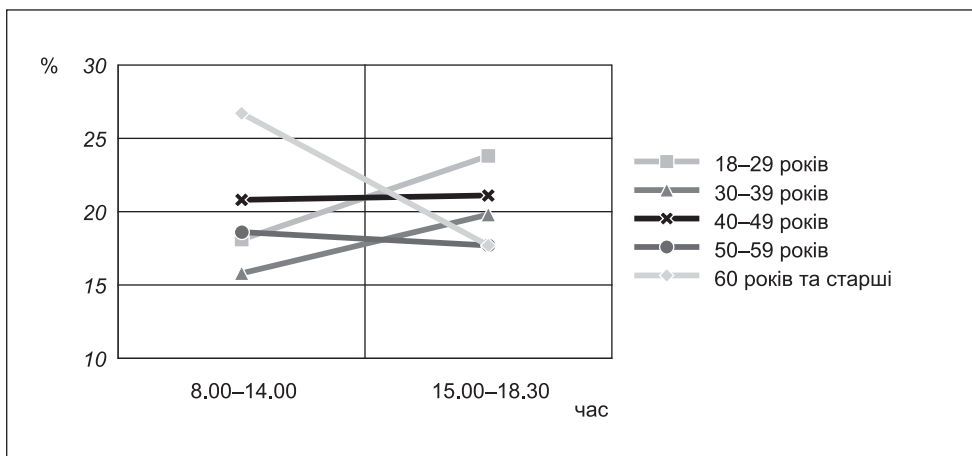
Зацікавлюють також дані “екзит полу” на предмет того, коли саме виборці ухвалили рішення, за кого вони голосуватимуть. Тільки 43% опитаних виборців є стійкими прихильниками певного політичного лідера і заздалегідь знали, кому віддадуть свій голос. Значна частина електорату (29%) визначилася з вибором протягом 1–3 місяців до виборів, 19% — протягом останнього місяця, і майже 8% ухвалили рішення у день виборів.

І все ж таки найбільш цікавими є дані “екзит полу” щодо результатів президентських виборів. У цілому вони засвідчили, що дані виборів і дані “екзит полу” дуже близькі й загалом не перевищують похибки вибірки. Дещо більш високі дані в опитуванні, ніж у виборах, отримано стосовно Леоніда Кучми і дещо нижчі — стосовно Олександра Мороза. Ми думаємо, що це — ефект влади: про всяк випадок деякі з респондентів вирішили сказати інтерв'юєру, що голосували за Л.Кучму, а деякі з респондентів не сказали, що підтримали О.Мороза, якого найбільше критикували ЗМІ. Цікаво також те, що дані трьох фірм (фактично, опитування проводилося незалежно, тобто можна сказати, що було три “екзит поли”, дуже близькі між собою) практично ідентичні в рамках похибки вибірки.

“Екзит пол” під час 2-го туру виборів проводився за тією самою методологією, що й попередній. Ситуація напередодні другого туру виборів не була цілком очевидною, незважаючи на достатньо великий розрив у рейтингах. По-перше, феномен Наталі Вітренко засвідчив, що різниця реальної і вербальної поведінки може бути більшою, ніж ми припускаємо, по-друге, прогноз другого туру був складніший через те, що, скажімо, 3%-ва похибка не розподіляється за множиною кандидатів, а майже цілком переходить до суперника і породжує розходження в 6%. І нарешті, результати істотно залежали від кількості тих, хто прийде на виборчі дільниці (низька участь

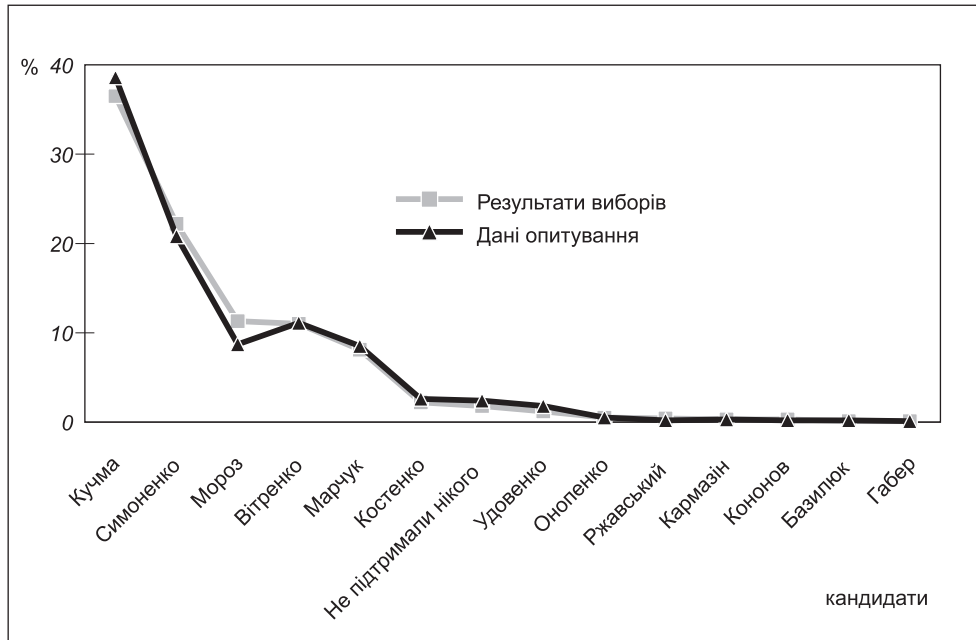
Графік 1

Участь у голосуванні за віком

Графік 2

Порівняння даних опитування „екзит пол” та результатів виборів 31 жовтня

могла призвести до успіху Петра Симоненка). Проте драматизм ситуації й очевидне протистояння полярних стратегій розвитку країни (попри всілякі застереження, Кучма більшою мірою асоціювався з реформаторством, аніж із поверненням у минуле) призвели до підвищення цікавості до виборів. Дані досліджень, отримані за декілька днів до виборів, показали, що очікується більш високий прихід виборців, ніж у першому турі.

У таблиці наведено результати “екзит полу” і результати виборів (за дійсними бюлетенями).

Таблиця 1

Порівняння даних “екзит полу” і результатів виборів 14 листопада

	Дані опитування “екзит полу”	Дані виборів (% до всіх бюлет.)	Дані виборів (% до дійсних бюлет.)
Леонід Кучма	59.8	56.3	57.7
Петро Симоненко	35.3	37.8	38.8
Проти всіх	4.9	3.4	3.5
Недійсні бюлетені	0	2.5	0
УСЬОГО:	100	100	100

Як бачимо, дані “екзит полу” досить точно відображають результати виборів, різниця в 3% пояснюється тим, що (як і в першому турі) близько 3% прихильників П.Симоненка відповіли, що проголосували за Л.Кучму або проти всіх.

Валерій Хмелько

Електорат президентських виборів у демографічних вимірах

Розглянемо за даними “екзит полу”, по-перше, за якими соціально-демографічними параметрами відрізнялися ті виборці, які взяли участь у голосуванні першого туру президентських виборів — дієвий електорат, з одного боку, і потенційний електорат — усі громадяни України у віці від 18 років — з другого. По-друге, за цими ж даними розглянемо, як відрізнялися електоральні уподобання тих соціально-демографічних категорій виборців, що були зафіксовані в “екзит полі” першого туру цих виборів.

У таблиці 1 наведено дані стосовно розподілів за соціально-демографічними характеристиками (у першому стовпчику) населення України у віці від 18 років за даними Міністерства статистики на 1 січня 2000 року, тобто на дату, найближчу до часу голосування президентських виборів 1999 року, та (у другому стовпчику) тієї частини виборців, що взяли участь у голосуванні у першому турі цих виборів.

Таблиця 1

Розподіл за соціально-демографічними характеристиками потенційних і дієвих електоратів (%)

Соціально-демографічні характеристики електорату	Населення у віці від 18 років	Дієвий електорат (дані “екзит полу”)	Різниця (2) – (1)
	1	2	3
Чоловіки	45.1	49.4	+4.3*
Жінки	54.9	50.6	-4.3*
Разом	100.0	100.0	
18–29 років	22.5	19.6	-2.9*
30–39 років	18.3	17.0	-1.3*
40–49 років	19.0	20.8	+1.8*
50–59 років	13.7	18.3	+4.6*
60 років і старше	26.5	24.3	-2.2*
Разом	100.0	100.0	
Жителі міст	68.2	66.8	-1.4**
Жителі сіл	31.8	33.2	+1.4**
Разом	100.0	100.0	
Західний регіон ¹	18.9	21.0	+2.1*
Західно-Центральний	23.7	24.6	+0.9
Східно-Центральний	16.4	17.0	+0.6
Південний	19.1	17.2	+1.9*
Східний	21.8	20.3	-1.5*
Разом	100.0	100.0	

* Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.01$.

** Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.05$.

¹ Західний регіон у цьому тексті — це сім найзахідніших областей: Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська та Чернівецька; Західно-Центральний регіон — Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Київська області та місто Київ; Східно-Центральний регіон — Дніпропетровська, Полтавська, Сумська та Чернігівська області; Південний регіон — Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області та Крим; Східний регіон — Харківська, Донецька та Луганська області.

Дані, наведені в таблиці 1, свідчать про значно більшу, ніж серед потенційного електорату (в 1.3 раза), частку виборців у віці 50–59 років серед тих, хто взяв участь у голосуванні; про помітно більшу (в 1.1 раза) електоральну активність чоловіків, виборців у віці 40–49 років, жителів Західного і Південного регіонів, а також про дещо підвищену активність селян. Водночас ці ж дані свідчать про помітно знижену (майже в 1.2 раза) електоральну активність молоді (у віці до 30 років), а також про дещо меншу активність найстарших виборців (від 60 років і більше), жінок та жителів міст.

Тепер розглянемо електоральні уподобання соціально-демографічних категорій громадян, що їх було зафіксовано під час “екзит полу” (гендерних, вікових, освітніх, етнічних, поселенських і регіонально-територіальних), обмежуючись даними стосовно тих кандидатів у президенти, за яких було віддано більш ніж один відсоток усіх голосів.

Розподіл голосів серед гендерних категорій (таблиця 2) дає змогу побачити, що електоральні преференції чоловіків і жінок — здебільшого фактично однакові (коефіцієнт кореляції розподілів голосів чоловіків і жінок $r = 0.996$; статистична значущість $p < 0.0005$). Статистично значущі відмінності між ними зафіксовано тільки у тих частках голосів, що були подані за одного кандидата — Євгена Марчука. Його прихильників серед чоловіків було більше, ніж серед жінок, у 1.3 раза.

Таблиця 2

Розподіл голосів серед гендерних (статевих) категорій виборців (%)

Кандидати на посаду Президента України	За даними “екзит полу” N = 6025	Чоловіки N = 2976	Жінки N = 3053	Різниця (3) – (2)
	1	2	3	4
Леонід Кучма	39.5	38.9	40.1	+1.2
Петро Симоненко	20.2	19.4	21.1	+1.7
Наталія Вітренко	11.2	11.0	11.4	+0.4
Олександр Мороз	9.1	8.6	9.6	+1.0
Євген Марчук	9.1	10.3	7.9	-2.4*
Юрій Костенко	2.9	3.7	2.2	-1.5
Геннадій Удовенко	1.9	2.2	1.6	-0.6
Інші шість кандидатів (разом)	1.5	1.3	1.5	+0.2
Проти всіх	2.4	2.5	2.3	-0.2
Відмовились відповідати	2.1	2.1	2.4	+0.3
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	

* Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.01$.

Аналіз розподілів голосів серед п'яти виокремлених вікових категорій (таблиця 3) дав змогу з'ясувати, що з віком виборців статистично значуще пов'язано частки голосів, відданих лише за двох кандидатів — за Леоніда Кучму та Петра Симоненка. Чим молодшими були виборці, тим частіше вони голосували за Л.Кучму (коефіцієнт кореляції між часткою поданих голосів і середнім віком відповідної вікової категорії $r = -0.996$, статистична значущість $p \leq 0.0005$) і тим менше — за П.Симоненка (відповідний коефіцієнт $r = 0.975$, $p = 0.005$). І якщо взяти крайні вікові категорії, то неважко помітити, що серед наймолодшої категорії П.Симоненко мав у 2.6 раза менше прихильників, ніж серед найстаршої. Але при цьому серед усіх вікових категорій П.Симоненко посідав друге місце, хоча дані “екзит полу” щодо наймолодшої вікової категорії стосовно лідера Комуністичної партії України не відрізняються статистично значуще (на рівні $p \leq 0.05$) від даних стосовно Наталі Вітренко, з якою П.Симоненко поділив серед молоді друге і третє місця.

Таблиця 3

Розподіл голосів серед п'яти вікових категорій виборців (%)

Кандидати на посаду Президента України	18–29 років N=1181	30–39 років N=1027	40–49 років N=1256	50–59 років N=1102	60 років і старше N=1464
Леонід Кучма	45.4	42.2	39.5	37.4	34.4
Петро Симоненко	12.2	13.7	17.2	23.1	31.7
Наталя Вітренко	11.7	10.5	13.8	10.7	9.4
Олександр Мороз	7.6	10.4	8.8	10.2	9.0
Євген Марчук	9.4	9.7	10.3	9.8	6.7
Юрій Костенко	3.2	3.9	3.1	2.7	1.9
Геннадій Удовенко	2.0	2.4	2.0	1.6	1.6
Інші шість кандидатів (разом)	1.9	2.2	1.5	1.2	0.6
Проти всіх	4.7	3.3	1.2	1.2	1.8
Відмовились відповідати	1.8	1.8	2.6	2.1	2.9
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Серед усіх інших вікових категорій (крім виборців у віці від 40 до 50 років, серед яких Н.Вітренко посіла третє місце) її прихильники були представлені статистично не більшою мірою (на рівні $p \leq 0.05$), ніж прихильники О.Мороза та Є.Марчука (останній мав значно менше прихильників тільки серед найстаршої вікової категорії). Серед виборців віком 60 років і старше її прихильників виявилось в 1.25 раза менше, ніж серед усіх інших (9.4% проти 11.7%; різниця статистично значуща на рівні $p \leq 0.05$).

Аналогічне, тільки дещо більше співвідношення, проявляється і щодо прибічників Євгена Марчука. Серед найстаршої категорії виборців їх було майже у півтора раза менше, ніж серед усіх інших виборців (6.7% проти 9.8%; різниця статистично значуща на рівні $p \leq 0.01$). А от серед прихильників Олександра Мороза, навпаки, найменша їхня частка належала до наймолодшої вікової категорії виборців, у віці до 30 років — в 1.25 раза менше, ніж серед усіх інших вікових категорій виборців разом (7.6% проти 9.5%; різниця статистично значуща на рівні $p \leq 0.05$), котрі за часткою прихильників О.Мороза статистично значуще між собою не відрізнялись (на рівні $p \leq 0.05$).

Дві відносно молодші категорії виборців (віком до 40 років) відрізнялися тим, що серед них відсоток голосів, поданих проти всіх кандидатів, був значно вищий (у наймолодшій категорії — у 3.3 раза, а у другій молодій за віком — у 2.4 раза більше), ніж серед усіх старших виборців (різниці статистично значущі на рівні $p \leq 0.01$). З цього можна зробити висновок, що серед молодшої третини виборців 1999 року було помітно більше таких, хто не бажав вибирати “менше із зол”.

Проаналізувавши розподіл голосів серед виборців із різними рівнями освіти (таблиця 4), бачимо, що з освітою виборців статистично значуще пов'язані частки голосів, відданих також лише за двох кандидатів — за Петра Симоненка та Євгена Марчука. Чим освіченішими були виборці, тим рідше вони голосували за П.Симоненка і тим частіше — за Є.Марчука (коефіцієнти кореляції між частками поданих голосів і рівнями освіти у роках навчання $r = -0.990$ та $r = 0.952$; рівні статистичної значущості, відповідно, $p = 0.01$ та $p = 0.048$).

І хоча при цьому серед усіх вікових категорій перше місце посідав Л.Кучма, а друге — П.Симоненко, то вже Н.Вітренко посідала третє місце не в усіх вікових категоріях. Так, серед найменш освічених виборців вона поділила третє і четверте місця з О.Морозом (за даними “екзит полу” різниця між ними статистично незначуща на рівні $p \leq 0.05$), а серед найосвіченіших виборців Н.Вітренко взагалі посіла лише п’яте місце. Третє і четверте місця серед виборців із вищою освітою поділили Є.Марчук і О.Мороз (різниця між ними статистично незначуща на рівні $p \leq 0.05$).

Таблиця 4

Розподіл голосів серед чотирьох освітніх категорій виборців (%)

Кандидати на посаду Президента України	Менша за середню загальну освіту N = 792	Середня загальна освіта N = 1736	Середня спеціальна освіта N = 1786	Вища закінчена та незакінчена освіта N = 1665
Леонід Кучма	35.0	41.0	41.0	38.8
Петро Симоненко	29.5	22.1	19.3	14.9
Наталя Вітренко	8.8	13.7	12.4	8.3
Олександр Мороз	10.2	7.8	8.2	11.0
Євген Марчук	5.7	7.1	8.9	13.1
Юрій Костенко	2.6	2.3	3.0	3.5
Геннадій Удовенко	2.2	1.7	1.3	2.6
Інші шість кандидатів (разом)	1.1	0.9	1.3	2.2
Проти всіх	1.9	1.8	2.3	3.4
Відмовились відповідати	3.0	1.6	2.4	2.3
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0

Виборці з вищою освітою відрізнялися ще тим, що серед них відсоток голосів, поданих проти всіх кандидатів, був у 1.7 раза вищий, ніж серед усіх інших виборців (3.4% проти 2.0%, різниця статистично значуща на рівні $p \leq 0.01$). Тобто, серед найосвіченішої частини виборців, як і серед відносно молодшої, 1999 року було помітно більше таких, хто не бажав вибирати “менше із зол”.

Аналіз розподілу голосів серед етнічних груп (таблиця 5) свідчить, що електоральні преференції етнічних українців, етнічних росіян та інших етнічних груп були хоча і досить близькими, але не однаковими (кореляції розподілів голосів українців і росіян +0.890, інших етнічних груп і українців +0.975, а з росіянами +0.951; статистична значущість усіх трьох коефіцієнтів $p < 0.0005$). Виявилось, що серед етнічних українців — у порівнянні з етнічними росіянами — прихильників Г.Удовенка було більше майже в 3.7 раза, прихильників Ю.Костенка — в 1.7 раза, Є.Марчука — в 1.5 раза, О.Мороза — в 1.3 раза, Л.Кучми — в 1.2 раза (всі зазначені відмінності статистично значущі на рівнях, наведених у таблиці 5).

Серед етнічних росіян тільки частка прихильників П.Симоненка була більшою, ніж серед етнічних українців, у 1.8 раза (різниця статистично значуща на рівні $p \leq 0.01$). Частки голосів, поданих етнічними росіянами за Л.Кучму і П.Симоненка, відрізняються так мало, що за даними “екзит полу” різниця між ними статистично незначуща. Статистично незначущою була також різниця у підтримці етнічними українцями і росіянами Н.Вітренко.

Таблиця 5

Розподіл голосів серед трьох етнічних категорій виборців (%)

Кандидати на посаду Президента України	Етнічні українці N = 4563	Етнічні росіяни N = 1195	Інші N = 243	Різниця (3) – (2)	Різниця (4) – (2)	Різниця (4) – (3)
1	2	3	4	5	6	7
Леонід Кучма	40.8	33.9	43.0	-6.9*	+2.2	+9.1*
Петро Симоненко	17.0	31.7	24.1	+14.7*	+7.1*	-7.6**
Наталія Вітренко	11.4	10.8	9.3	-0.6	-2.1	-1.5
Олександр Мороз	9.6	7.5	9.1	-2.1**	-0.5	+1.6
Євген Марчук	9.9	6.7	4.3	-3.2*	-5.6*	-2.4
Юрій Костенко	3.2	1.9	2.0	-1.3**	-1.2	+0.1
Геннадій Удовенко	2.2	0.6	1.7	-1.6*	-0.5	+1.1**
Інші шість кандидатів (разом)	1.4	1.4	0.7	0	-0.7	-0.7
Проти всіх	2.2	3.2	2.5	+1.0**	+0.3	-0.7
Відмовились відповідати	2.2	2.1	3.1	-0.1	+0.9	+1.0
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0			

* Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.01$.

** Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.05$.

Розподіл голосів інших етнічних груп статистично значуще відрізнявся від розподілу голосів етнічних українців тільки стосовно двох, а від розподілу голосів етнічних росіян — трьох кандидатів. А саме, серед інших етнічних груп — у порівнянні з етнічними українцями — в 1.4 раза більшою була частка голосів, відданих за П.Симоненка, й у 2.3 раза меншою — за Є.Марчука. У порівнянні ж з етнічними росіянами серед інших етнічних груп майже в 1.3 раза більшою була частка голосів, відданих за Л.Кучму, в 2.8 раза більшою — за Г.Удовенка, й у 1.3 раза меншою — за П.Симоненка.

Розподіл голосів серед міських і сільських виборців (таблиця 6) хоча і містить статистично значущі відмінності за всіма пунктами, окрім часток голосів, відданих за Н.Вітренко і Ю.Костенка, але здебільшого ці відмінності відносно невеликі. Тому кореляція наведених розподілів вельми тісна — відповідний коефіцієнт кореляції дорівнює 0,986 (статистична значущість $p < 0.0005$). Електоральні переваги міських виборців найбільше відрізнялись від сільських за часткою голосів, поданих проти всіх (у містах вона майже у 2.1 раза більша, ніж у селах), та за Г.Удовенка — у містах у півтора раза менша, ніж у селах. Помітно меншою (в 1.2 раза) була у містах також частка прихильників О.Мороза і дещо меншою (в 1.1 раза) — частка прихильників Л.Кучми. Але помітно більшими (в 1.2 раза) були у містах частки прихильників П.Симоненка та Є.Марчука.

Аналіз розподілу голосів серед п'яти виокремлених регіонів (див. табл. 7) демонструє, що з регіоном проживання виборців статистично значуще були пов'язані частки голосів, відданих за трьох кандидатів — П.Симоненка, Є.Марчука та Г.Удовенка. Умовно кажучи, чим східнішим і південнішим був регіон проживання виборців, тим більша їхня частка голосувала за П.Симоненка і тим менша — за Є.Марчука й Г.Удовенка. Коефіцієнти кореляції Кендела (τ) між рангом частки голосів, поданих за кандидата в даному регіоні (у порівнянні з іншими регіонами), з одного боку, і номером даного регіону в таблиці 7 — з іншого, відповідно дорівнюють: -1 для П.Симоненка, +1 для Є.Марчука та +0,8 для Г.Удовенка (статистичні значущості коефіцієнтів дорівнюють, відповідно, 0,014, 0,014 та 0,050). Особливо велика різниця — у 9.6 раза — спостерігалася у співвідношеннях чисельності прихильників П.Симоненка у Східному і Західному регіонах, а прихильників Г.Удовенка — у Західному і Південному. А

що ці кандидати репрезентували протилежні — ліві і праві — політичні орієнтації, то протилежно спрямована територіальна диференціація поданих за них голосів, особливо за лідера компартії П.Симоненка, виразно презентувала територіальну політичну “право-ліву” диференціацію політичних уподобань населення України за віссю Захід–Південь–Схід.

Таблиця 6

Розподіл голосів серед міських і сільських виборців (%)

Кандидати на посаду Президента України	Міські виборці N = 4029	Сільські виборці N = 2000	Різниця (3) – (2)
	1	2	3
Леонід Кучма	38.0	42.6	+4.6*
Петро Симоненко	21.5	17.7	-3.8*
Наталя Вітренко	11.0	11.7	+0.7
Олександр Мороз	8.5	10.4	+1.9**
Євген Марчук	9.7	7.8	-1.9**
Юрій Костенко	3.0	2.7	-0.3
Геннадій Удовенко	1.6	2.4	+0.8**
Інші шість кандидатів (разом)	1.7	0.9	-0.8**
Проти всіх	2.9	1.4	-1.5*
Відмовились відповідати	2.2	2.3	+0.1
Виборці загалом	100.0	100.0	

* Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.01$.

** Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.05$.

Таблиця 7

Розподіл голосів виборців у п'яти регіонах України (%)

Кандидати на посаду Президента України	Західний регіон	Західно-Цен- тральний регіон	Східно-Цен- тральний регіон	Південний регіон	Східний регіон
	N=1264	N=1485	N=1023	N=1035	N=1222
	1	2	3	4	5
Леонід Кучма	56.4	33.3	38.0	35.0	34.7
Петро Симоненко	3.6	13.7	21.9	31.4	34.5
Наталя Вітренко	4.6	12.1	17.0	13.1	10.5
Олександр Мороз	5.4	17.8	7.9	5.0	6.9
Євген Марчук	15.6	11.3	5.9	5.4	5.3
Юрій Костенко	4.4	3.2	3.8	1.2	1.8
Геннадій Удовенко	4.8	1.6	1.5	0.5	0.7
Інші шість кандидатів (разом)	1.3	1.7	.7	2.1	1.6
Проти всіх	1.0	2.5	2.3	3.8	2.6
Відмовились відповідати	3.0	3.1	1.0	2.6	1.5
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Вище ми вже зазначали, що компартійного кандидата більше схильні підтримувати, з одного боку, соціально менш захищені виборці — поважного віку і менш освічені, а з іншого — представники етнічних меншин і, особливо, етнічних росіян. Тому постає питання, з якими саме відмінностями між регіонами тісніше пов'язані відмінності між ними за часткою голосів, відданих за компартійного кандидата — чи у частках найстаршої категорії, чи у частках найменш освічених виборців, чи у частках етнічних росіян (або всіх етнічних меншин разом)?

Відповідні розрахунки засвідчують, що відсоток голосів, відданих у зазначених регіонах за компартійного кандидата, найменш імовірно пов'язаний із часткою виборців із низьким рівнем освіти (коефіцієнт кореляції 0.47; статистична значущість дорівнює 0.42, тобто, коефіцієнт достовірності лише 0.58). Дещо тісніше він пов'язаний із часткою найстарших виборців у регіонах (кореляція 0.67; статистична значущість 0.21, достовірність, відповідно, 0.79). Практично так само мало поширеність прихильників П.Симоненка була пов'язана з відсотком етнічних меншин у регіонах (кореляція 0.66; статистична значущість 0.21).

Справді ж тісно відсоток голосів, відданих на президентських виборах 1999 року за кандидата Комуністичної партії, був пов'язаний із відсотком серед виборців регіону етнічних росіян (коефіцієнт кореляції 0.96; статистична значущість 0.01, коефіцієнт достовірності, відповідно, 0.99). Причому статистичне виключення неоднорідності регіонів за частками найстарших і найменш освічених виборців (через обрахування коефіцієнту відповідної часткової кореляції) веде не до послаблення зв'язку результатів голосування з часткою етнічних росіян серед виборців регіону, а робить його ще щільнішим — коефіцієнт відповідної часткової кореляції дорівнює 0.99 (статистична значущість 0.03, коефіцієнт достовірності, відповідно, 0.97). Такі дані спонукають констатувати те, що схильність голосувати за комуніста тісно пов'язана саме з поширеністю етнічних росіян серед виборців регіону. “Екзит пол” 1999 року не дає даних для обґрунтування тієї чи тієї гіпотези, що пояснювала б це явище. Питання залишається відкритим.

Микола Чурилов

Динаміка електорального вибору

Інформація стосовно того, коли виборець вирішив, як він голосуватиме на виборах, як змінилася його поведінка у другому турі виборів, яким є соціально-демографічний портрет виборця того чи того кандидата в Президенти, допомагає висвітлити низку моментів, з приводу яких можна без особливого результату дискутувати впродовж тривалого періоду: як формувався електорат того або іншого кандидата, яка стратегічна й тактична схема була реалізована під час виборчої кампанії головними кандидатами тощо.

Тому в більшості соціологічних досліджень питання стосовно часу прийняття респондентом рішення, як він голосуватиме на виборах, є, з одного боку, явищем доволі поширеним, а з іншого — обов'язковим внаслідок своєї інформативності. Не були винятком і два опитування “екзит пол”, що проводилися в першому і другому турах виборів. У першому турі виборів запитання **“Коли Ви вирішили, за кого голосуватимете?”** передувало запитанню **“За кого з кандидатів у Президенти Ви проголосували?”**. Ми спробуємо проаналізувати, як проголосували опитані тільки за перших шістьох кандидатів, котрі набрали найбільшу кількість голосів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл голосів респондентів, котрі проголосували за кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів (%)

Кандидати на посаду Президента України	Я завжди знав, за кого голосуватиму	Більш як за місяць до виборів	В останній місяць до виборів	В останній тиждень до голосування	Визначився тільки сьогодні
Леонід Кучма	50.0	27.2	7.9	7.7	5.9
Петро Симоненко	51.9	25.8	6.3	9.0	6.2
Наталя Вітренко	38.5	34.3	9.7	8.2	8.1
Олександр Мороз	29.6	35.8	11.2	10.6	11.7
Євген Марчук	26.8	31.9	14.8	14.4	10.1
Юрій Костенко	23.6	26.6	13.3	20.0	14.5

Отже, вияскравлюється доволі чітка закономірність — чим вище місце посідав кандидат на посаду Президента України на виборах у першому турі, тим раніше більшість його прихильників визначалася стосовно свого вибору. І навпаки, виборці кандидатів, котрим належали далеко не перші місця у виборчих перегонах, визначалися зі своїм вибором напередодні виборів (упродовж останніх тижнів або в останній день). Таким чином, ми маємо підстави дати одну практичну пораду кандидатам, які на чергових виборах балотуватимуться у Президенти: їхня виборча кампанія має починатися заздалегідь до офіційного оголошення старту виборчої кампанії. У їхніх потенційних виборців завчасно має сформуватися думка про кандидатів, і вони задовго до початку виборів повинні прийняти рішення стосовно того, як голосуватимуть. Лише у цьому разі у кандидатів з'являються шанси пройти, принаймні, до другого туру виборів. Утім, це необхідна, хоча й не остаточна умова для обрання саме їх Президентом країни.

Вважаємо за потрібне наголосити одну із суперечностей у результатах, отриманих не тільки в цьому “екзит полі”, а й у попередньому опитуванні, проведеному під

час парламентських виборів 1998 року, та всіма дослідженнями, що передували опитуванням на виході з дільниць. Дослідники різних компаній, що здійснювали опитування навіть за тиждень до виборів, зазначали, що орієнтовно від 20% до 25% опитаних у кожному дослідженні ще не визначилися стосовно свого вибору. Тому одне із завдань соціологів полягало в тому, щоб спрогнозувати поведінку виборців, котрі й досі не визначилися, і знайти методики, за допомогою яких можна було б передбачати їхню поведінку на виборчій дільниці. Однак кількість респондентів, що вагалися, зазвичай перевищувала 17% опитаних у цьому “екзит полі”. До цих 17% увійшли всі ті опитані, котрі визначилися з власним вибором упродовж останнього тижня, у день виборів, ті з виборців, хто вагався з відповіддю стосовно того, коли вони остаточно визначилися, а також ті, хто відмовився відповідати на це запитання.

У чому причина таких розбіжностей в опитуваннях, що проводилися впродовж виборчої кампанії й у день виборів? На наш погляд, можна назвати дві причини. По-перше, на виборчі дільниці приходять ті виборці, котрі вже визначилися зі своїм вибором. Частина виборців, які не визначилися, здебільшого взагалі не відвідує виборчих дільниць і не бере участі у виборах. Не виключено, що значна частина виборців, яку становлять 28% людей, котрі не прийшли на виборчі дільниці, саме й належать до тих, хто не визначився зі своєю електоральною позицією. По-друге, не можна знехтувати й тим, що частина опитаних, які упродовж виборчої кампанії зазначали, що й досі не визначилися, за кого саме голосуватимуть, насправді не були такими. Відповідаючи саме таким чином, вони намагалися **уникнути конкретної відповіді на запитання**, за кого вони голосуватимуть на майбутніх виборах, внаслідок низки причин. Хтось із респондентів відмовлявся відповідати тому, що вони хотіли б проголосувати за політиків, які перебували в опозиції Президентіві, або за політиків, не надто популярних у їхньому оточенні. Таке могло відбуватися із прихильниками П.Симоненка на Заході України або із симпатиками О.Мороза, Ю.Костенка чи Г.Удовенка на Сході або Півдні України.

Проаналізуємо, коли виборці різних вікових груп приймали остаточно рішення про те, як голосуватимуть на виборах (див. табл. 2).

Таблиця 2

Часовий розподіл прийняття виборцями електорального рішення залежно від їхнього віку (%)

Вік опитаних	Я завжди знав, за кого голосуватиму	Більш як за місяць до виборів	В останній місяць до виборів	В останній тиждень до голосування	Визначився тільки сьогодні
18–29 років	34.7	27.8	11.4	13.3	10.7
30–39 років	35.8	31.2	11.6	10.9	8.9
40–49 років	40.2	31.8	8.3	10.5	7.6
50–59 років	47.3	28.5	7.5	8.3	6.6
60 років і більше	54.5	24.5	7.8	6.0	6.1

Дані, наведені в таблиці 2, фіксують відчутну кореляцію між віком виборців і термінами, в які вони приймали рішення стосовно того, як голосуватимуть на виборах: чим старші за віком респонденти, тим раніше вони визначаються зі своїм електоральним вибором. Інакше кажучи, ми можемо стверджувати, що переважна маса виборців віком понад 50 років вважає за доцільне визначитися стосовно свого вибору заздалегідь до початку виборчої кампанії. Натомість виборці віком до 40 років найчастіше роблять власний вибір вже під час виборчих перегонів. На нашу думку, саме на ці групи виборців має спрямовуватися якомога більша пропагандистська активність у період виборчої кампанії, і навпаки, задовго до початку виборчої кампанії

майбутні кандидати в Президенти мають фокусувати свою агітаційну активність на літніх громадян.

Якщо говорити про інші соціально-демографічні характеристики респондентів, тут слід відзначити, що ані стать, ані освіта опитаних не є ознаками, безпосередньо зумовленими часом, коли респонденти приймали остаточне рішення щодо своєї електоральної позиції на прийдешніх виборах. Серед інших ознак, які ми розглядали (тип поселень, регіон проживання виборців), вважаємо за потрібне наголосити лише одну особливість — у Південному регіоні України (Одеська, Миколаївська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим) понад 48% опитаних заявили, що вони завжди знали, за кого голосуватимуть. У решті регіонів цей відсоток трохи менший — 41–43%, і лише у Західному регіоні 39.5% респондентів стверджували, що завжди знали, за кого голосуватимуть на президентських виборах.

Принагідно хочемо відзначити ще одну досить чітко простежувану тенденцію у відповідях опитаних — це залежність між термінами прийняття респондентами рішення стосовно того, що вони голосуватимуть за того чи іншого кандидата, та їхньою імовірною участю (або неучастю) у другому турі виборів Президента (див. табл. 3).

Таблиця 3

Залежність між терміном прийняття респондентами рішення та мірою ймовірної участі їх у другому турі президентських виборів (%)

<i>Ваша участь у другому турі виборів</i>	<i>Я завжди знав, за кого голосуватиму</i>	<i>Більш як за місяць до виборів</i>	<i>В останній місяць до виборів</i>	<i>В останній тиждень до голосування</i>	<i>Визначився тільки сьогодні</i>
Радше братиму участь	96.3	95.2	94.1	94.2	89.8
Радше не братиму участі	2.3	3.1	3.5	3.5	5.5
Важко сказати	1.4	1.7	2.4	2.3	5.7

Чим раніше респонденти визначилися з власним вибором стосовно того, як голосувати в першому турі, тим вищою була ймовірність того, що вони братимуть участь у другому турі президентських виборів. І навпаки, серед респондентів, які зі своїм вибором визначилися в день голосування, значно вище частка тих, хто, ймовірно, не братиме участі в голосуванні у другому турі, а також тих, хто вагався щодо свого чіткого електорального вибору в другому турі голосування.

Таблиця 4

Залежність між електоральним вибором і термінами прийняття електорального рішення (%)

<i>За кого Ви проголосували в другому турі виборів</i>	<i>Я завжди знав, за кого голосуватиму</i>	<i>Більш як за місяць до виборів</i>	<i>В останній місяць до виборів</i>	<i>В останній тиждень до голосування</i>	<i>Визначився тільки сьогодні</i>
За Л.Кучму	51.3	21.9	11.3	11.4	2.8
За П.Симоненка	52.6	18.5	12.7	12.4	2.5

Результати чергового “екзит полу”, проведеного два тижні потому вже у другому турі президентських виборів, підтверджують основні висновки, що їх ми дійшли раніше. Незначна частина опитаних виборців визначилися стосовно того, як голосуватимуть, безпосередньо у день виборів (близько 3% респондентів). Ще майже 12% виборців визначилися з власним вибором упродовж останнього тижня передвиборчих перегонів. Переважну частку цих людей становили виборці, котрі у першому турі голосували за інших кандидатів у Президенти. Наголошуючи цей факт, хочемо від-

значити безпідставність заяв деякого з наших колег-соціологів і окремих політологів, котрі і напередодні виборів, і після них твердили, що досить велика частина виборців — 15–20% — роблять свій електоральний вибір в останній день або безпосередньо на виборчій дільниці (див. табл. 4).

Аналізуючи динаміку електорального вибору громадян у другому турі виборів, ми відзначаємо, що за рахунок залучення виборців, котрі голосували за інших кандидатів у першому турі, несуттєво збільшився відсоток тих виборців, які визначилися впродовж останнього тижня або останнього місяця. Цілком зрозуміло, що в масі “новоспечених” прихильників кандидатів “розчинилися” ті з них, хто електорально визначився майже за місяць до дня голосування. І з огляду на це нам важко зрозуміти, чому дещо зросла (порівняно з першим туром) кількість опитаних, котрі зазначали, що вони завжди знали, за кого треба голосувати. За логікою, кількість їх теж мала зменшитися, оскільки додалася значна частка виборців, які у першому турі голосували за інших кандидатів. Але всупереч логіці, кількість і частка переконаних прихильників Л.Кучми і П.Симоненка не тільки не зменшилася, а й навіть зросла. Коли ми проаналізуємо відповіді цих “переконаних прихильників”, зможемо побачити, що частина з них ще в першому турі голосувала не за “своїх кандидатів”, а, навпаки, за їхніх противників. На наш погляд, відповідь на запитання: “Чому респонденти такою мірою непослідовні у своїх висловленнях і вчинках?” є предметом спеціальних досліджень соціологів і психологів.

Таблиця 5

Залежність терміну електорального вибору від типів поселень, у яких мешкають респонденти (%)

Тип поселення виборців	Я завжди знав, за кого голосуватиму	Більш як за місяць до виборів	В останній місяць до виборів	В останній тиждень до голосування	Визначився тільки сьогодні
Київ	44.3	21.6	17.0	9.7	4.7
Обласні центри	49.3	17.6	14.8	14.0	3.0
Міста з населенням понад 100 тис.	59.0	16.1	9.0	11.1	3.3
Міста з населенням 50–99 тис.	57.3	9.9	11.8	13.1	5.0
Міста з населенням 20–49 тис.	44.3	22.2	11.1	14.3	5.7
СМТ і міста з населенням менше 20 тис.	47.2	24.6	11.3	12.2	3.3
Сільські населені пункти	50.4	24.2	10.9	10.4	2.4

Аналізуючи динаміку електорального вибору мешканців різних типів поселень (див. табл. 5), ми маємо зазначити, що виборці, котрі “завжди знають, за кого голосувати”, найчастіше мешкають у містах із чисельністю населення понад 50 тис., проте ці міста не є обласними центрами. Разом із тим, у цих самих містах частіше, ніж в інших типах поселень, виборці приймають рішення стосовно власного голосування в останні дні. Більшою мірою, ніж в інших типах поселень, виборці, що мешкають у сільській місцевості, не люблять відкладати на останні дні своє остаточне рішення щодо голосування. Вони зазвичай визначаються у перебігу виборчої кампанії.

Варто наголосити ще одну тенденцію, пов’язану із соціально-демографічними характеристиками виборців і часом прийняття ними рішення стосовно того, як вони

голосуватимуть у другому турі президентських виборів (див. табл. 6). Ідеться про освітній рівень респондентів.

Таблиця 6

Залежність між освітнім рівнем респондентів і терміном прийняття ними електорального рішення (%)

<i>Освіта респондентів</i>	<i>Я завжди знав, за кого голосуватиму</i>	<i>Більш як за місяць до виборів</i>	<i>В останній місяць до виборів</i>	<i>В останній тиждень до голосування</i>	<i>Визначився тільки сьогодні</i>
Вища і незакінчена вища	48.3	18.9	15.8	13.2	2.7
Середня спеціальна	51.3	20.7	11.9	11.8	3.4
Повна середня	48.1	21.7	12.0	13.1	3.3
Початкова і неповна середня	57.6	21.1	7.7	8.4	2.9

На відміну від першого туру виборів, серед опитаних виборців, котрі проголосували у другому турі, спостерігається доволі усталена тенденція: серед виборців із початковою освітою частка “сталого” електорату значно перевищує решту освітніх груп і, відповідно, серед представників цієї освітньої групи виборців куди меншою, порівняно з іншими освітніми групами, є частка виборців, які визначаються стосовно власного голосування впродовж останнього місяця виборчих перегонів.

Ольга Балакірєва

Президентські вибори–1999: соціально-демографічні характеристики електоратів кандидатів першого туру

З-поміж особливостей президентської виборчої кампанії 1999 року слід виокремити, по-перше, агітацію серед виборців молодого та середнього віку за те, щоб вони взяли участь у виборах і, по-друге, боротьбу основних кандидатів за широкі верстви електорату, тобто за представників різних соціально-демографічних груп. За даними різноманітних соціологічних досліджень електоральних орієнтацій протягом останніх місяців перед виборами, підтримка лідерів виборчих перегонів була досить рівномірною серед різних вікових груп (за винятком П.Симоненка) та не мала суттєвої гендерної особливості. Разом із тим, спостерігалися значні регіональні розбіжності. Результати опитування на виборчих дільницях у день першого туру президентських виборів засвідчили регіональні особливості підтримки кандидатів (див. табл. 1). Л.Кучма здобув перемогу над усіма кандидатами в усіх регіонах, навіть на Півдні та Сході, випередивши П.Симоненка. У Західному регіоні за нього проголосувало більше половини (57%) тих, хто брав участь у виборах. За П.Симоненка частіше голосували на Сході, Півдні та у Східно-Центральному регіоні. У Західно-Центральному регіоні його результат був третім (він поступився О.Морозу), у Києві він був п'ятим (після Л.Кучми, О.Мороза, Н.Вітренко та Є.Марчука), а на Заході — сьомим (програвши також ще й Ю.Костенку та Г.Удовенку).

Таблиця 1

Регіональні особливості підтримки кандидатів у Президенти України за результатами першого туру президентських виборів¹ (дані “екзит полу”, %)

	Київ	Захід	Західно-Центральний	Південь	Східно-Центральний	Схід	Разом
Леонід Кучма	39.3	56.9	30.1	34.6	36.7	34.9	39.4
Петро Симоненко	9.5	3.0	16.1	31.8	23.3	34.6	21.2
Наталія Вітренко	14.1	4.3	10.7	13.1	17.9	10.5	11.3
Олександр Мороз	16.1	5.8	20.1	4.8	7.5	6.8	8.9
Євген Марчук	10.9	15.6	11.1	5.4	5.6	5.3	8.7
Юрій Костенко	4.5	4.3	2.2	1.2	3.5	1.8	2.7
Геннадій Удовенко	0.9	4.9	2.0	0.5	1.5	0.7	1.8
Василь Онопенко	0.4	0.6	0.5	0.4	0.3	0.6	0.5
Юрій Кармазін	0.5	0.1	0.3	0.9	0.1	0.2	0.3
Олександр Базиліюк	0.2	0.2	0.5	0.2	0.1	0.1	0.2
Віталій Кононов	0.2	0	0.1	0.2	0.2	0.4	0.2
Олександр Ржавський	0	0.2	0.3	0.1	0.1	0.3	0.2
Микола Габер	0	0.1	0	0.2	0	0	0.1
Проти всіх	3.0	1.1	2.0	3.9	2.3	2.6	2.5
Не дали відповіді та не пам'ятають	0.4	2.9	4.0	2.7	0.9	1.2	2.0

¹ У таблиці наведено загальні дані по країні і окремо по шести регіонах — Київ і Київська область, Західний регіон (Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська, Чернігівська області); Західно-Центральний регіон (Хмельницька, Житомирська, Черкаська, Кіровоградська, Вінницька області); Південний регіон (Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська області та Крим); Східно-Центральний регіон (Черкаська, Сумська, Полтавська, Дніпропетровська області); Східний регіон (Харківська, Донецька, Луганська області).

На рис. 1–5 представлено регіональну структуру виборців, які проголосували за кандидатів, що увійшли до першої п'ятірки (див. також табл. 2). Регіональний розподіл виборців, які проголосували за Л.Кучму, є найближчим, у порівнянні зі структурою виборців інших кандидатів, до загальної структури тих, хто взагалі взяв участь у виборах. Прихильники П.Симоненка більшою мірою представлені жителями Східного та Південного регіонів, разом із тим, лише 3% його електорату проживають на Заході, нижче за середнє представлені також виборці столиці та столичної області. За Н.Вітренко частіше голосували жителі Східно-Центрального регіону, а виборці західних областей становлять лише 8% її електорату. Регіональна структура виборців, які підтримали О.Мороза, також суттєво відрізняється від загальної структури тих, хто брав участь у виборах. Серед електорату О.Мороза 29% — жителі Західно-Центрального регіону, що у 2.2 раза більше, ніж питома вага виборців цього регіону, які прийшли до виборчих дільниць. Майже удвічі більше представлені також виборці Києва та області. Прихильники Є.Марчука значно більше представлені жителями Західного регіону, меншою мірою — жителями Півдня, Сходу та Східно-Центральних областей.

Регіональна структура виборців, які проголосували за Л.Кучму у першому турі президентських виборів–1999 (за даними “екзит полу”, %)

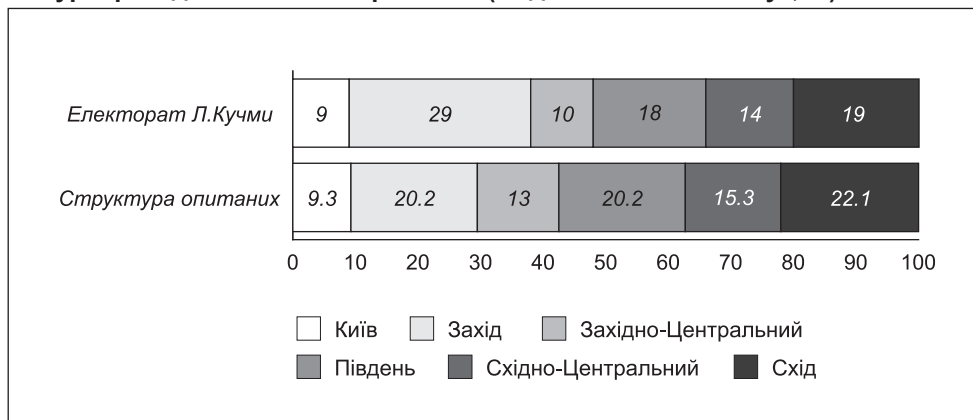

Рис. 1

Регіональна структура виборців, які проголосували за П.Симоненка у першому турі президентських виборів–1999 (за даними “екзит полу”, %)

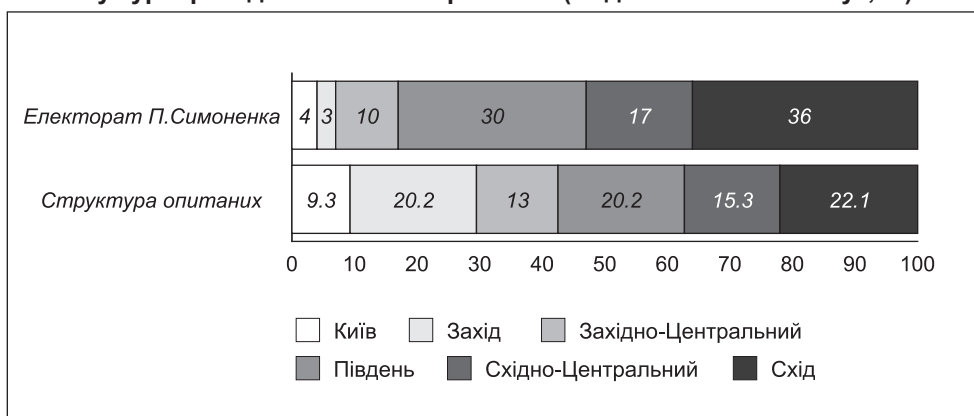

Рис. 2

Регіональна структура виборців, які проголосували за Н.Вітренко у першому турі президентських виборів–1999 (за даними “екзит полу”, %)

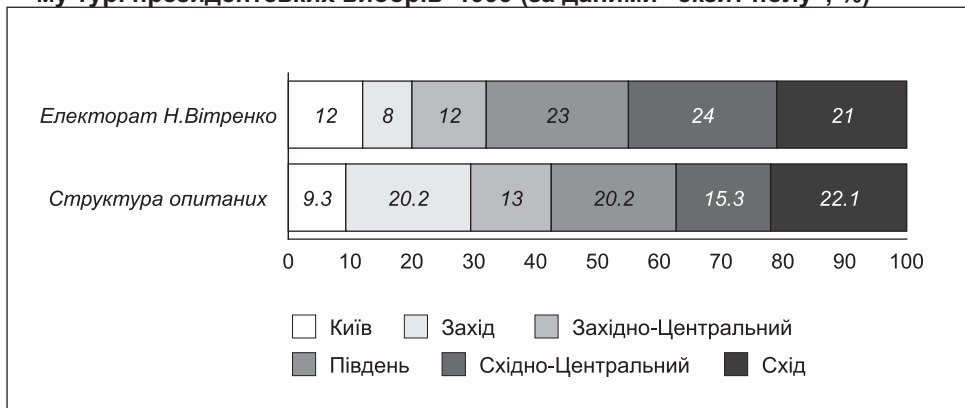

Рис. 3

Регіональна структура виборців, які проголосували за О.Мороза у першому турі президентських виборів–1999 (за даними “екзит полу”, %)

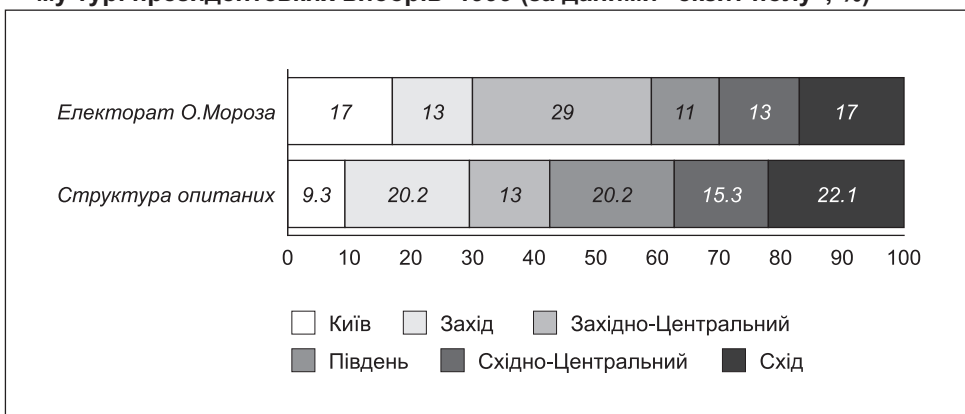

Рис. 4

Регіональна структура виборців, які проголосували за Є.Марчука у першому турі президентських виборів–1999 (за даними “екзит полу”, %)

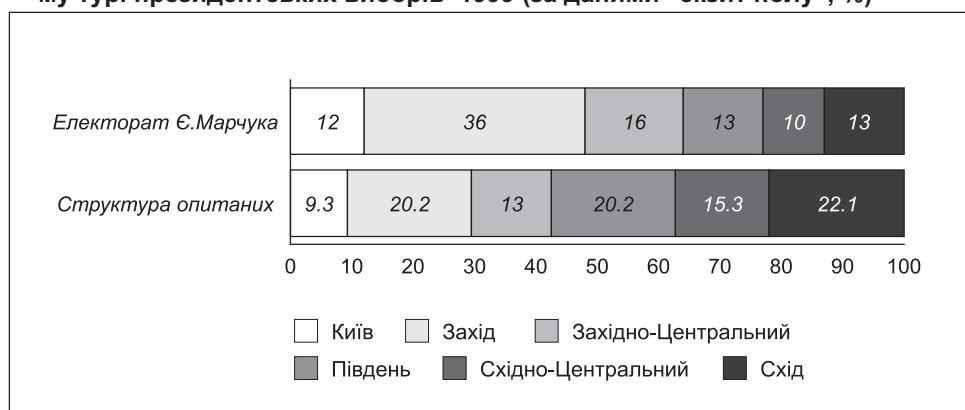

Рис. 5

Ті з кандидатів, які набрали менш ніж 3% голосів також мали значні розбіжності у регіональному просторі електорального поля (див. табл. 2). Ю.Костенка більшою мірою підтримали у Західному регіоні, столиці та Київській області, Східно-Центральному регіоні, а меншою мірою — на Півдні та у Західно-Центральних областях. Серед виборців, які проголосували за Г.Удовенка, 54% проживають у Західному регіоні, і лише 6% — на Півдні та 8% — на Сході. Беручи до уваги, що за решту кандидатів, за даними опитування в день виборів, проголосувало менш ніж 1% виборців, детальний аналіз регіональних особливостей електорату цих кандидатів — недоцільний.

Таблиця 2

Структура електоратів кандидатів першого туру президентських виборів у регіональному розрізі (за даними “екзит полу”, %)

Кандидати на посаду Президента України	Київ	Захід	Західно-Центральний	Південь	Східно-Центральний	Схід
Леонід Кучма	9	29	10	18	14	19
Петро Симоненко	4	3	10	30	17	36
Наталя Вітренко	12	8	12	23	24	21
Олександр Мороз	17	13	29	11	13	17
Євген Марчук	12	36	16	13	10	13
Юрій Костенко	15	32	10	9	19	15
Геннадій Удовенко	5	54	14	6	13	8
Василь Онопенко	7	24	14	17	10	28
Юрій Кармазін	15	5	10	55	5	10
Олександр Базилюк	9	18	37	18	9	9
Віталій Кононов	9	0	9	18	18	46
Олександр Ржавський	0	20	20	10	10	40
Микола Габер	0	25	0	75	0	0
Регіональна структура опитаних	9.3	20.2	13.0	20.2	15.3	22.1

Вікові особливості електорату, який підтримав кандидатів у день першого туру президентських виборів, представлено у таблиці 3 (по всіх) та на рис. 6 (для першої п'ятірки) у порівнянні із віковою структурою виборців, які прийшли на дільниці цього дня. Серед тих, хто проголосував за Л.Кучму, дещо вище представлена молодь 18–29 років, але менше за середнє — вікова група, якій понад 60 років. Серед прихильників П.Симоненка — навпаки: виборці молодшої та середньої вікових груп представлені менше, ніж їхня питома вага у загальній структурі тих, хто брав участь у виборах, а люди поважного віку (понад 60 років) становлять 38% (у загальній структурі опитаних питома вага цієї вікової групи сягає 24%). Н.Вітренко та Є.Марчука дещо більшою мірою підтримали виборці віком 40–49 років, а меншою — віком понад 60 років. У віковій структурі виборців О.Мороза менше представлено молодь 18–29 років, а більше за середнє — вікову групу 50–59 років.

Відмінності електоральних симпатій за статтю спостерігаються лише стосовно П.Симоненка, у якого серед прихильників переважають жінки, та Є.Марчука, якого більшою мірою підтримали чоловіки (див. табл. 3 та рис. 7).

Досить яскраві розбіжності у структурі електорату, який підтримав того чи того кандидата, зафіксовано залежно від освітнього рівня виборців (див. табл. 3 та рис. 8). Електорат Л.Кучми за рівнем освіти представлений досить рівномірно. Серед тих, хто голосував за П.Симоненка, значно менше виборців із високим рівнем

освіти та більше — із середньою й неповною середньою освітою (що певною мірою пов'язано із віковою структурою його електоральної бази). Електорат Н.Вітренко також вище за середнє представлений виборцями з середнім, а також — середнім спеціальним рівнями освіти та меншою мірою — населенням із вищою та неповною вищою освітою. Серед прихильників О.Мороза більше виявилось виборців із вищою та неповною вищою освітою. Найбільш освіченим є електорат Є.Марчука — 40% становлять виборці з вищою та неповною вищою освітою (серед усіх опитаних цей показник становить 28%) і лише 8% — із неповною середньою.

Вікова структура виборців п'ятірки кандидатів-лідерів першого туру президентських виборів–1999 (за даними “екзит полу”, %)

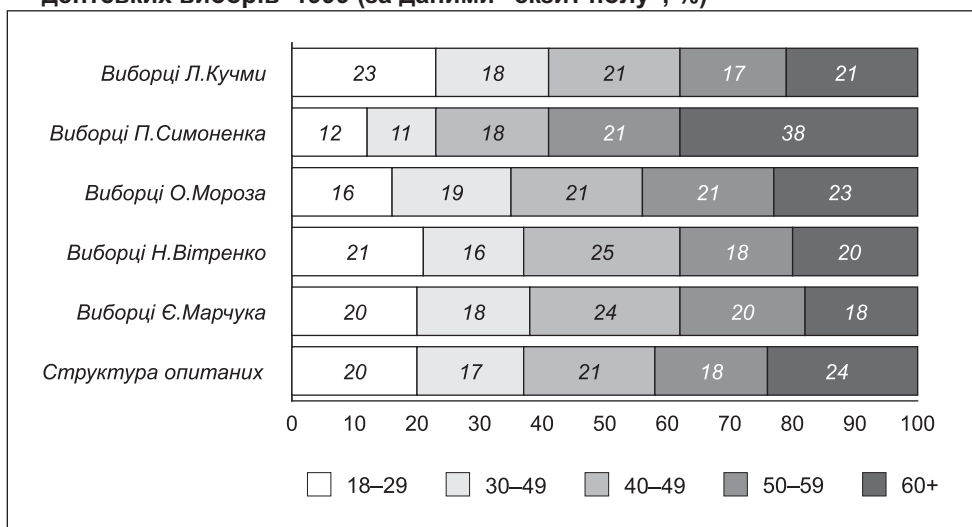

Рис. 6

Гендерна структура виборців п'ятірки кандидатів-лідерів першого туру президентських виборів–1999 (за даними “екзит полу”, %)

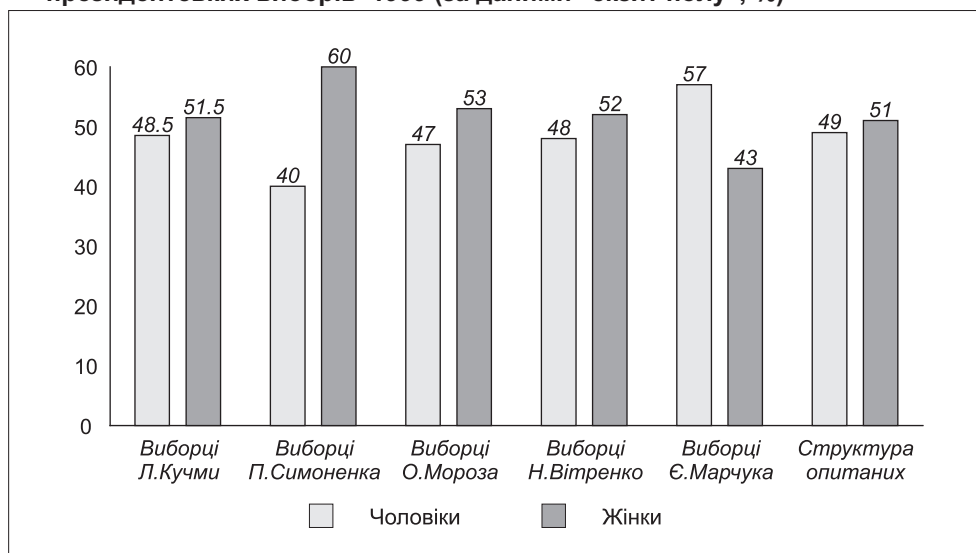

Рис. 7

Структура виборців п'ятірки кандидатів-лідерів першого туру президентських виборів–1999 за рівнем освіти (за даними “екзит полу”, %)

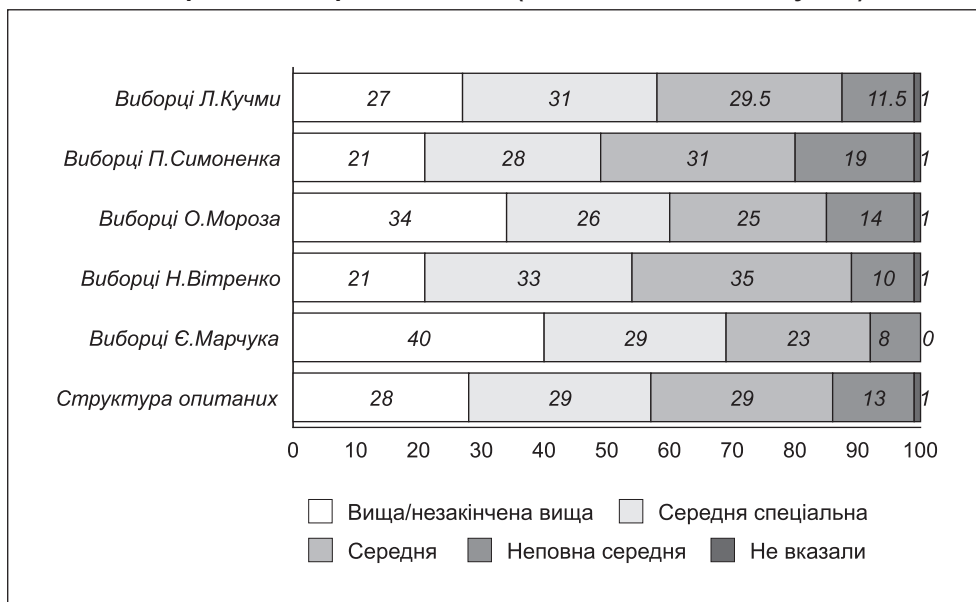

Рис. 8

Національна структура виборців п'ятірки кандидатів-лідерів першого туру президентських виборів–1999 (за даними “екзит полу”, %)

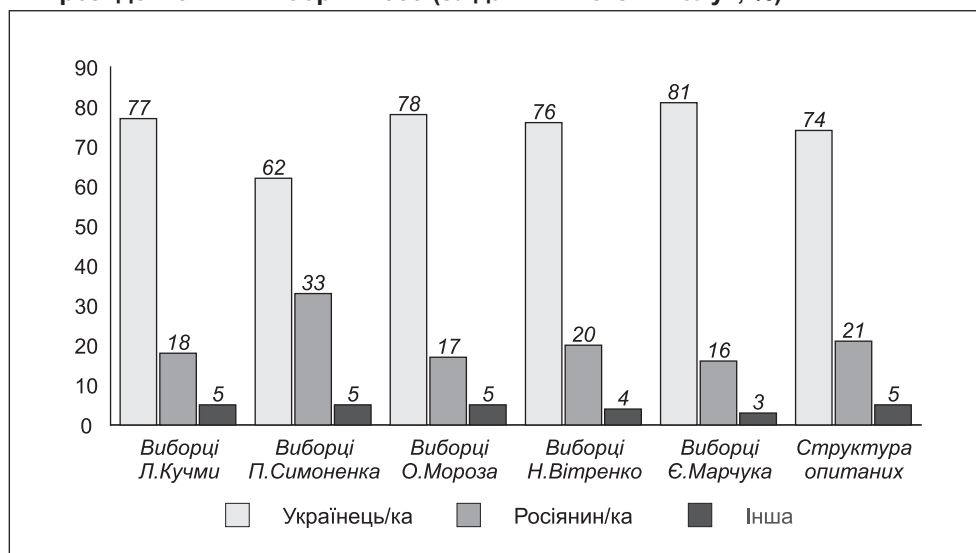

Рис. 9

Національна структура (за самовизначенням) виборців окремих кандидатів значною мірою пов'язана із регіональними особливостями електоральної бази (див. табл. 3 та рис. 9). Стосовно першої п'ятірки слід зауважити, що серед тих, хто підтримував Л.Кучму, О.Мороза та Є.Марчука, більшою мірою представлені ті, хто відніс

Таблиця 3
Особливості електоратів кандидатів першого туру президентських виборів 1999 р. (за даними “екзит полу” 31 жовтня 1999 року, %)

Кандидати першого туру:	Вікові групи					Стать		Рівень освіти				Національність			
	18–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	60+ років	Ч	Ж	В./ н. в.	Сер. спец.	Сер.	Н. сер.	Не визн.	Укр.	Рос.	Інша
Леонід Кучма	23	18	21	17	21	48.5	51.5	27	31	29.5	11.5	1	77	18	5
Петро Симоненко	12	11	18	21	38	40	60	21	28	31	19	1	62	33	5
Наталія Вітренко	21	16	25	18	20	48	52	21	33	35	10	1	76	20	4
Олександр Мороз	16	19	21	21	23	47	53	34	26	25	14	1	78	17	5
Євген Марчук	20	18	24	20	18	57	43	40	29	23	8	0	81	16	3
Юрій Костенко	21	22	22	19	16	62	38	35	29	23	12	1	81	15	4
Геннадій Удовенко	21	20	23	16	20	47	53	38	20	25.5	15.5	1	89	6	5
Онопенко Василь	21	27	21	21	10	47	53	48	21	21	10	0	90	10	0
Юрій Кармазін	25	30	15	25	5	40	60	50	25	20	5	0	75	25	5
Олександр Базиліук	37	18	27	0	18	54.5	45.5	18	55	18	9	0	55	36	9
Віталій Кононов	36	18	46	0	0	73	27	45.5	0	45.5	9	0	73	27	0
Олександр Ржавський	20	20	10	20	30	38	62	30	40	0	30	0	70	20	10
Микола Габєр	50	25	25	0	0	75	25	50	25	25	0	0	50	50	0
Всі опитані	20	17	21	18	24	49	51	28	29	29	13	1	74	21	5

себе до українців, а серед прихильників П.Симоненка значно переважають етнічні росіяни.

Отже, за результатами опитування в день першого туру президентських виборів 1999 року можна виокремити певні особливості електоральної бази кандидатів. Серед виборців, які підтримали *Л.Кучму*, досить рівномірно представлені жителі всіх регіонів України, дещо більшою мірою представлена молодь та етнічні українці. Особливості електорату *П.Симоненка* такі: суттєва підтримка на Півдні та Сході, виборці старшої вікової групи, менш освічені, етнічні росіяни. *Н.Вітренко* має дещо ширшу електоральну базу серед жителів Південного та Східно-Центрального регіону, 40–49-річної вікової групи та осіб з середньою та середньою спеціальною освітою. Серед прихильників *О.Мороза* вище за середнє представлені жителі столиці та столичної області, Західно-Центрального регіону, дещо більшою мірою — виборці 50–59 років, з вищою та неповною вищою освітою, ті, хто відніс себе до етнічних українців. Особливості електоральної бази *Є.Марчука* — високий рівень підтримки на Заході, виборців із високим рівнем освіти, етнічні українці та більш висока підтримка чоловіків.

Ірина Бекешкіна

Партійні преференції та вибір кандидатів

Розглянути зв'язок між партійним голосуванням на парламентських виборах 1998 року та підтримкою певної кандидатури на президентських виборах 1999 року було вельми важливо з кількох причин. По-перше, це дало б змогу визначити міру розвитку багатопартійної системи в Україні — наскільки пов'язані політичні преференції та підтримка лідера партії на президентських виборах? По-друге, це дозволило б повніше уявити політичну специфіку кандидатів на президентських виборах, побачити, які політичні сили підтримали певних кандидатів, особливо ж нинішнього Президента — Леоніда Кучму. Наявність зв'язку між партійним голосуванням та вибором відповідного кандидата свідчить про здебільшого ідеологічний характер голосування, відсутність такого зв'язку — про мотивацію переважно особистісну.

Опитування “екзит пол”, завдяки великим вибіркам, надають більш широкі можливості у вивченні особливостей електоратів партій та окремих кандидатів. Скажімо, якщо у звичайному опитуванні (з вибіркою 2000 респондентів) електорат певної партії чи кандидата у 4% означатиме 80 осіб, то в опитуванні “екзит пол” (з вибіркою — 6000) це буде вже 240 респондентів — кількість, яка дає змогу робити певні статистично значущі узагальнення.

Одне із запитань, що ставилися під час “екзит полу” у день першого туру президентських виборів, стосувалося голосування за партійним списком на парламентських виборах 1998 року. Слід одразу зазначити, що чимала кількість респондентів — 22% — взагалі не пам'ятали, за яку партію чи блок вони проголосували на попередніх виборах. Це вельми великий відсоток, якщо взяти до уваги, що вибори до Верховної Ради відбулися за півтора року до президентських. Отже, для значної частини виборців вибори до вищого законодавчого органу країни не стали великою подією в житті. Тож про яку відповідальність партій перед виборцями може йтися, якщо самі виборці не пам'ятають, кому віддали свій голос?

Зоною підвищеного “безпам'ятства” є, звичайно, люди з більш низьким рівнем освіти — серед респондентів із неповною середньою освітою не згадав, за яку партію проголосував, майже кожен третій (32%), але й серед осіб з вищою освітою цей відсоток також був значний — 16%. У регіональному аспекті найгірше пам'ятали стосовно свого голосування за партії виборці Східного (25%) та Східно-Центрального (25%) регіонів. Дещо краще пам'ятають про те, за яку партію голосували, виборці Західного (про цей факт забули 18%) та Західно-Центрального (19%) регіонів. Жінки виявилися більш “забудькуватими”, ніж чоловіки (відповідно 25% та 18%).

Відповіді на запитання щодо партійного голосування засвідчили, як партійне голосування пов'язане із підтримкою різних кандидатів на посаду Президента. На жаль, деякі з кандидатів навіть за вибірки у понад 6000 осіб набрали такий відсоток голосів, який не дає змоги робити статистично значущі висновки щодо їхнього електорату: О.Базиліюка підтримало в опитуванні 11 респондентів, М.Габера — 4, Ю.Кармазіна — 20, В.Кононова — 11, В.Онопенка — 29, О. Ржавського — 10. Однозначно, що така кількість респондентів недостатня для аналізу електоратів цих кандидатів, отже, їх ми не братимемо до розгляду. Звернемо увагу на те, що Віталій Кононов, лідер Партії зелених України, партії, яка на попередніх виборах набрала 5.4% голосів, в опитуванні “екзит пол” спромігся здобути підтримку лише 11 осіб, мало того, навіть серед тих, хто на парламентських виборах проголосував за Партію елених, перевагу її лідерові на президентських виборах надали 1.3%. Це — “ре -

кордний” результат серед тих претендентів, які йшли на президентські вибори як лідери своїх партій. Отже, вже з цього можна було напевно висновити, що у Партії зелених очевидні проблеми з лідером.

Як же співвідносилися голоси, віддані за партії та блоки на парламентських виборах 1998 року та на президентських 1999 року?

Таблиця 1

Розподіл голосів, відданих за партії та блоки на парламентських виборах 1998 року, між кандидатами на президентських виборах 1999 року (%)

Партії та блоки	Наталія Вітренко	Юрій Костенко	Леонід Кучма	Євген Марчук	Олександр Мороз	Петро Симоненко	Геннадій Удовенко	Проти всіх	Немає відповіді
КПУ	8	1	13	2	8	67	0	1	1
НРУ	7	12	48	13	4	3	9	2	1
НДП	8	2	58	12	6	9	2	2	2
Блок СПУ та СелПУ	9	0	25	8	36	14	1	3	2
СДПУ(о)	12	1	52	11	11	6	2	0	2
“Громада”	12	3	48	10	10	10	0	1	3
ПЗУ	15	4	42	14	7	8	1	3	2
Інші	15	3	43	12	10	8	3	3	1
Не пам'ятають	14	2	46	8	9	15	1	2	2
Не брали участі у виборах 1998 року	14	2	45	9	7	13	1	6	1
Важко відповісти	15	3	39	7	9	13	2	3	9
Немає відповіді	14	6	29	8	4	14	1	7	12

Про що свідчить таблиця 1? Перш за все звертає увагу, що виборці лише однієї партії — Комуністичної партії України — підтримали свого лідера на президентських виборах. Виборці Руху, який після виборів 1998 року розколовся на дві частини — НРУ Геннадія Удовенка на УНР Юрія Костенка, у більшості віддали свої голоси не цим лідерам, а Президентові Леоніду Кучмі. Отже, розкол Руху дорого обійшовся партії: обидва лідери, разом узяті, набрали значно менше голосів, ніж ще єдиний Рух на виборах 1998 року. Відчутною була партійна підтримка Олександра Мороза: більшість тих, хто 1998 року проголосував за блок Соціалістичної та Селянської партії “За правду, за народ, за Україну!”, визначилися на користь Мороза, проте чимала частина — кожен четвертий — віддав голоси нинішньому Президентові. Те, що на користь Леоніда Кучми визначилися ті, хто голосував 1998 року за НДП, — цілком логічно, адже ця партія ідентифікувала себе як партія влади. А от підтримку Президента Л.Кучми з боку виборців “Громади” аж ніяк не можна розглядати як логічну, адже “Громада” на парламентських виборах 1998 року йшла в різкій опозиції, опозиції насамперед до чинного Президента. Проте, як бачимо, виборці цієї партії абсолютною перевагою голосів підтримали Л.Кучму. Це свідчить про те, що голосування за цю партію у 1998 році взагалі не мало ідеологічного характеру, а радше було прагматичним.

На жаль, ми не можемо з'ясувати, наскільки “вірними” Наталі Вітренко залишилися після виборів 1998 року ті, хто проголосував за ПСПУ. Так сталося, що ця партія випала зі списку основних партій, запропонованих для “екзит полу”. Проте після виборне опитування, проведене Фондом “Демократичні ініціативи” та компанією “Социс”, показало, що більшість виборців ПСПУ віддали перевагу її лідеру.

Тепер розглянемо, з прихильників яких партій склалися електорати основних кандидатів на президентських виборах 1999 року (табл. 2).

Таблиця 2

Партійні преференції електоратів кандидатів у Президенти (%)

Кандидати на посаду Президента України	КПУ	НРУ	НДП	Блок СПУ та СелПУ	СДПУ(о)	Громада	ПЗУ	Інші	Не пам'ятають	Не брали участі у виборах
Наталя Вітренко	13	7	6	4	7	2	6	8	27	13
Юрій Костенко	4	45	7	1	1	3	7	5	12	8
Леонід Кучма	6	13	13	3	8	3	5	6	25	13
Євген Марчук	5	16	12	4	8	3	8	8	20	12
Олександр Мороз	17	4	6	18	8	3	4	6	21	10
Петро Симоненко	60	1	4	3	2	1	2	2	16	7
Геннадій Удовенко	5	52	7	2	5	0	3	8	8	6
Проти всіх	9	8	6	5	1	1	7	7	19	30
Немає відповіді	7	6	8	5	8	4	4	4	24	8

Як видно з таблиці 2, “партійна складова” чітко виражена лише у висуванців від Комуністичної партії та обох Рухів. І саме в електоратах П.Симоненка, Ю.Костенка та Г.Удовенка найменше тих, хто не пам'ятає, за яку партію голосував на парламентських виборах. А от електорати решти кандидатів вельми строкаті, складаються з прихильників різних політичних партій. Водночас можна помітити певну закономірність: від тих, хто голосував за “ліві” партії, мало що дісталось не-лівим кандидатам — Л.Кучмі, Є.Марчуку, Ю.Костенку, Г.Удовенку. Тобто хоча про зв'язок більшості кандидатів з партійними ідентифікаціями говорити не доводиться, проте ідеологічна визначеність голосування за кандидатів була цілком вираженою.

Такий висновок впливає й коли зіставити голосування за партії та блоки на парламентських виборах із варіантами голосування у другому турі президентських виборів. В “екзит полі” ставилося запитання щодо голосування у другому турі за найбільш імовірні пари кандидатів. І виявилось, що ті, хто голосував за “ліві” партії, схильні підтримувати “лівих” кандидатів, і навпаки (див. табл. 3).

Дані, наведені у таблиці 3, свідчать, що у 1999 році визначальним чинником вибору було голосування за вододілом комуніст-антикомуніст. Ті, хто 1998 року віддав голоси за партії лівого спрямування, у другому турі президентських виборів мали намір голосувати за “лівого” кандидата, а ті, хто голосував за партії “правого” спрямування чи центристські, обрали Л.Кучму. Себто, голосування у другому турі мало чітко виражений ідеологічний характер.

Щоправда, Наталя Вітренко сприймалася виборцями як менш “комуністичний” кандидат. Це видно з розподілу голосів виборців двох партій, які в Україні можна назвати справді ідеологічними — Комуністичної партії та Руху (нагадаємо, на виборах 1998 року ще єдиного). Тож у разі, якби Н.Вітренко і вийшла б до другого туру президентських виборів, виборці Комуністичної партії сприйняли б це з насторогою. І хоч віддали би їй у цій уявній ситуації більшість голосів, все ж значна частина дісталася б і не-лівому Л.Кучмі. Натомість прихильники Руху деяку частину голосів віддали б не Л.Кучмі, а “лівій” Н.Вітренко. Це підтверджують висновки соціологів, зроблені на підставі численних передвиборних опитувань, — Н.Вітренко під час виборчої кампанії

вдалося залучити на свою підтримку виборців із широкого політичного спектру. Проте до часу голосування вибір набував все більш ідеологічного характеру, і саме тому в остаточному двобої зійшлися два кандидати, які уособлювали дві чітко виражені ідеологічні програми дальшого розвитку України.

Таблиця 3

Імовірне голосування у другому турі президентських виборів та голосування за партійним списком на парламентських виборах 1998 року (%)

Партії та блоки	Імовірні пари другого туру президентських виборів			
	Л.Кучма	Н.Вітренко	Л.Кучма	П.Симоненко
КПУ	24	38	16	76
НРУ	69	14	72	9
НДП	71	15	71	18
Блок СПУ і СелПУ	34	29	37	40
СДПУ(о)	64	19	67	15
“Громада”	58	21	61	22
ПЗУ	59	22	62	17
Інші	55	26	57	21
Не пам'ятають	54	25	55	25
Не брали участі у виборах	55	24	57	23

Надзвичайно цікаві результати виявилися в розподілі голосів тих, хто на парламентських виборах 1998 року проголосував за блок Соціалістичної та Селянської партій. В уявному голосуванні у другому турі президентських виборів (як, до речі, й у першому) прихильники СПУ-СелПУ розділилися у своїх “ліво-правих” симпатіях. Що стосується пари Л.Кучма — Н.Вітренко, такий поділ може здатися зрозумілим, позаяк виборці опинилися за складної ситуації: з одного боку, ідеологічно неприйнятний “лівим” Леонід Кучма, з другого, Наталя Вітренко — давній затятий особистий супротивник лідера СПУ Олександра Мороза. Проте розподіл голосів виборців блоку СПУ та СелПУ у голосуванні за тандем Л.Кучма — П.Симоненко показує, що усе не так просто. Здавалося б, Петро Симоненко є цілком “лівим”, не є особистим противником О.Мороза, мало того, на користь П.Симоненка зняв свою кандидатуру Олександр Ткаченко, який у 1998 році очолював Селянську партію України, що входила до складу блоку СПУ-СелПУ. Що ж тоді спонукало добру половину виборців, які 1998 року проголосували за цей блок, визначитися на користь Л.Кучми, який не тільки не є лівим, а й на час виборчої кампанії виступав як опонент О.Мороза? Відповідь на це запитання “екзит пол” не дає. Принаймні наведені дані свідчать, що в електораті Соціалістичної партії відбуваються складні цікаві процеси. Очевидно, цей електорат дуже неоднорідний і керується у своєму виборі різними мотиваціями — як ідеологічно-лівими, так і особистісними, і для частини виборців СПУ ортодоксальний комуніст П.Симоненко такий неприйнятний, що вони згодні на “менше зло” у вигляді не-лівого діючого Президента.

Отже, підіб'ємо деякі підсумки. Аналіз результатів співвідношення голосування за партійним списком на парламентських виборах 1998 року та за кандидатів на президентських виборах 1999 року засвідчив, що загалом стрункої партійної системи в Україні ще не склалося. Власне, єдиною партією, яка виставила свого кандидата і який дістав серйозну підтримку свого електорату, була лише Комуністична партія України. Проте це не означає “непідготовленості” населення, оскільки “право-ліві” закономірності підтримки кандидатів були виражені цілком чітко. Проблема у тому, що за прихильність електорату в не-лівому спектрі змагаються однотипні партії, зі

схожими програмними пропозиціями і невиразними лідерами. На “лівому” полі присутня сила, яка має стабільну підтримку виборців — Комуністична партія України. Отже, виборці, які не бажали перемоги комуністичного лідера, зосередилися на підтримці не висуванців від партій, за які вони голосували на попередніх партійних виборах (тим більше, що чимало виборців забули навіть, за кого вони віддали свій голос), а безпартійного Леоніда Кучми, який мав найкращі шанси перемогти висуванця Комуністичної партії. Змінитися таке полярне голосування зможе лише в разі, коли у політичному спектрі будуть присутні кілька сильних партій, з відмінними між собою політичними програмами і виразними лідерами.

Ірина Бекешкіна

Прогноз на другий тур виборів

Важливою складовою опитування “екзит пол” під час першого туру президентських виборів була спроба зробити прогноз щодо результатів другого туру. Слід сказати, що у засобах масової інформації було чимало суперечливих публікацій щодо можливих результатів другого туру. При цьому часто робилися неправомірні підрахунки, коли голоси, віддані у першому турі не за Л.Кучму, зараховували до багажу його майбутнього конкурента.

Проте соціологи попереджали ще під час утворення “канівської четвірки”, що голоси виборців — це не валіза, яку можна передати будь-кому, і що обрати єдиного кандидата від “четвірки” — неможливо, позаяк всі чотири претенденти на президентське крісло мають, по суті, різний електорат, який у разі зняття когось із кандидатів “четвірки” дістанеться іншим кандидатам, а не єдиному від четвірки. За Олександра Мороза був схильний голосувати переважно “лівий” електорат”, за Євгена Марчука — здебільшого “правий”, електорат Олександра Ткаченка був практично ідентичний з електоратом Петра Симоненка, а про електорат Володимира Олійника важко було сказати щось певне з огляду на його малочисельність.

Те саме стосувалося і підрахунків щодо другого туру: зовсім не факт, що голосування за кандидата з опозиційної “канівської четвірки” означатиме голосування у другому турі за опонента діючому Президентові. Вже передвиборні соціологічні опитування свідчили, що у другому турі перехід голосів відбуватиметься здебільшого за право-лівою схемою. Проте повну ясність у питання щодо переможця майбутнього другого туру мав внести “екзит пол”.

Соціологи запропонували виборцям, які виходили з виборчих дільниць після голосування у першому турі, визначитися, кому вони віддадуть свій голос у другому турі. При цьому їм запропонували дві ймовірні пари суперників — тих, хто набрав найбільші відсотки у передвиборних опитуваннях: Л.Кучма — Н.Вітренко і Л.Кучма — П.Симоненко. Як перерозподілялися голоси від різних кандидатів, свідчать таблиці 1 і 2.

Таблиця 1

Перерозподіл голосів від кандидатів першого туру до кандидатів другого туру в імовірній парі Л.Кучма — Н.Вітренко (%)

Голосування I туру	До Л.Кучми	До Н.Вітренко	Не голосуватимуть	Проти всіх	Не знають	Не відповіли	Усього
Ю.Костенко	55	12	6	16	10	2	100%
Є.Марчук	39	21	8	20	11	1	100%
О.Мороз	23	25	11	23	17	1	100%
П.Симоненко	16	40	8	24	11	1	100%
Г.Удовенко	61	7	6	16	8	1	100%
Проти всіх	25	9	11	35	15	6	100%
Не відповіли	24	11	3	9	24	29	100%
Серед усіх виборців	51	25	4	11	7	1	100%

Таблиця 2

Перерозподіл голосів від кандидатів першого туру до кандидатів другого туру в імовірній парі Л.Кучма — П.Симоненко (%)

Голосування I туру	До Л.Кучми	До П.Симоненка	Не голосуватимуть	Проти всіх	Не знають	Не відповіли	Усього
Н.Вітренко	23	36	10	18	12	2	100
Ю.Костенко	60	14	4	13	7	1	100
Є.Марчук	42	21	8	17	11	1	100
О.Мороз	21	43	7	14	14	1	100
Г.Удовенко	63	7	7	14	9	1	100
Проти всіх	26	9	11	34	13	6	100
Не відповіли	26	10	3	14	19	28	100
Серед усіх виборців	51	31	4	7	6	11	100

Отже, як бачимо, за будь-якого розкладу перемагав діючий Президент Леонід Кучма. Що характерно, у парі з Н.Вітренко його перемога була б ще більш переконливою. І навіть якби “канівській четвірці” вдалося виставити єдиного кандидата, це нічого не змінило б, оскільки голоси найбільш рейтингових кандидатів “четвірки” не переходили один до одного, а дісталися б іншим кандидатам: О.Мороз міг би підкріпити П.Симоненка чи Н.Вітренко, а Є.Марчук — Л.Кучму.

Аналіз перерозподілу голосів також засвідчує, що електорат Н.Вітренко включав і не-ліву складову протестного електорату, оскільки до неї у другому турі переходила частина голосів від Є.Марчука. З іншого боку, у разі двообою Л.Кучма — П.Симоненко частина виборців Н.Вітренко ладна була проголосувати за Л.Кучму, скоріше за все, щоб не голосувати за комуніста. Звертає на себе увагу й такий цікавий факт, як небажання електорату О.Мороза, переважно лівого, голосувати за Н.Вітренко: до неї у другому турі перейшло б лише 25% його електорату, тоді як до П.Симоненка у парі з Л.Кучмою значно більше — 36%. Можливо, тут далось взнаки особистісне протистояння О.Мороза та Н.Вітренко у виборчій кампанії.

Звернемо увагу також на те, що частина тих, хто у першому турі виборів проголосував проти всіх кандидатів, у другому турі згодна була більшим відсотком голосувати за Л.Кучму, знов таки, очевидно, щоб не допустити перемоги комуніста. Отже, можна зробити висновок, що розіграваний сценарій виходу у другий тур “реформатора” (Л.Кучми) й “ортодоксального комуніста” (П.Симоненка) цілком вдався.

Результати “екзит полу” не були точним прогнозом, оскільки електорат першого і другого турів цілком міг не збігтися. До того ж, зазвичай, не буває такого великого відсотку тих, хто голосує проти всіх, — вони здебільшого просто не йдуть на вибори. Поза тим, значна частина опитаних під час першого туру ще не визначилася з вибором. Проте великий відрив Леоніда Кучми від суперників, а головне, аналіз механізму перерозподілу голосів дав змогу соціологам спрогнозувати, що у разі достатньо високої явки виборців у другому турі (хоча б понад 50%) перемогу дістане діючий Президент. Так воно і сталося, причому з приблизно тим самим співвідношенням, що й в опитуванні: 56.3%:37.8% на користь Леоніда Кучми.

Ілько Кучерів

Перші українські опитування “екзит пол” під час виборів Президента

У дні першого і другого туру президентських виборів — 31 жовтня та 14 листопада 1999 року — було проведено два опитування виборців, котрі щойно проголосували (“*exit poll*”, що в буквальному перекладі з англійської означає “опитування на виході”). Опитування були організовані Фондом “Демократичні ініціативи” і на місцях проводилися спільно трьома провідними українськими соціологічними фірмами — Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), компанією “Социс” та Центром “Соціальний моніторинг”. Фірма QEV-Analytics (Вашингтон, США) надавала консультативну допомогу з методологічних і технологічних питань.

Опитування на зразок “екзит полу” були винайдені американськими телевізійними каналами в 1960-ті роки, щоб задовольнити потребу електорату в максимально оперативній інформації про вибори. Впродовж останніх тридцяти років у світовій практиці “екзит поли” з наукового експерименту перетворилися на одну з найпомітніших складових висвітлення виборів на телебаченні й у пресі.

Основна мета таких опитувань — прогноз результатів виборів і аналіз електоральної поведінки громадян. “Екзит пол” є також різновидом громадського контролю за чесністю виборів, робить процес голосування більш прозорим. Проте опитування виборців після голосування мають і значно більшу цінність. Практично, це єдиний спосіб точно визначити соціально-демографічні характеристики електоратів різних кандидатів, побудувати реальний соціально-демографічний профіль виборців.

В Україні “екзит пол” уперше (і вперше серед країн СНД) був здійснений у день парламентських виборів 1998 року. Українські соціологи у світовій електоральній практиці успішно конкурували за точність проведення таких опитувань, правильно спрогнозувавши вісім партій, які змогли подолати 4-відсотковий бар’єр й увійти до складу парламенту. І на президентських виборах, і в першому та другому турах результати опитування були дуже близькі до офіційних даних. Це опитування було складовою акцій Коаліції громадських організацій “Свобода вибору”, спрямованих на забезпечення чесних і справедливих виборів. Проект є прикладом успішної співпраці соціологів із журналістами, оскільки попередні результати були оприлюднені і прокоментовані соціологами на всіх телеканалах до офіційного підрахунку голосів.

У день виборів обидва рази було опитано 6000 громадян по всій країні одразу після того, як вони проголосували на 300 різних виборчих дільницях. Вибірка була репрезентативною для всіх громадян України, котрі взяли участь у голосуванні. Над виконанням проекту працювало близько 700 осіб.

Було попередньо розроблено і випробувано систему розповсюдження інформації з метою якнайшвидшого поширення результатів опитувань щойно по завершенні виборів. Вони надходили до основних українських інформаційних агенцій, телекомпаній, штабів кандидатів за допомогою факсів та електронної пошти.

Результати опитування було проголошено одразу по закритті виборчих дільниць на прес-конференції в УНІАН і розповсюджувалися ЗМІ раніше, ніж Центральна виборча комісія почала оприлюднювати перші дані (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння даних “екзит полу” та офіційних результатів виборів 14 листопада 1999 року (%)

Кандидати	“Екзит пол”	Офіційні результати (ЦВК)
Л.Кучма	59	56.25
П.Симоненко	36	37.8
Проти обох	5	3.43

Провідні телекомпанії України (“1+1”, “Інтер”, СТБ, ТРК “Ера”, “Новий канал”) розробляли свої телешоу “Ніч виборів” спільно з авторами проекту. Загальна аудиторія цих телешоу становила близько 30% громадян України.

Фінансування проекту забезпечувалося ґрантом Фундації Ч.С.Мотта (США) та Посольства Королівства Нідерландів в Україні, а також українськими соціологічними службами.

“Екзит пол” першого туру президентських виборів

Одним із завдань “екзит полу” було з’ясувати, коли громадяни остаточно визначилися, за кого голосуватимуть. Такі дані — конче важливі у дослідженні політичної культури населення, з’ясуванні рівня усвідомленості вибору. Близько половини виборців визначилися заздалегідь до початку виборчої кампанії (див. рис. 1). “Завжди знали, за кого голосуватимуть” 43%, і ще 16% — більш як за три місяці до виборів. Більш як за 1 місяць і менш ніж за 3 місяці до виборів визначилися 13%, майже кожен десятий визначився більш як за 1 тиждень і менш як за 1 місяць до виборів (9%), упродовж останнього тижня визначилися 10%, у день виборів — 8% електорату.

Сільські виборці приймали рішення ближче до дня виборів, порівняно з жителями великих міст. Відмінності між групами різного віку та з різним рівнем освіти поля-

Перший тур виборів. Розподіл відповідей на запитання “Коли Ви вирішили, за кого голосуватимете?” (%)

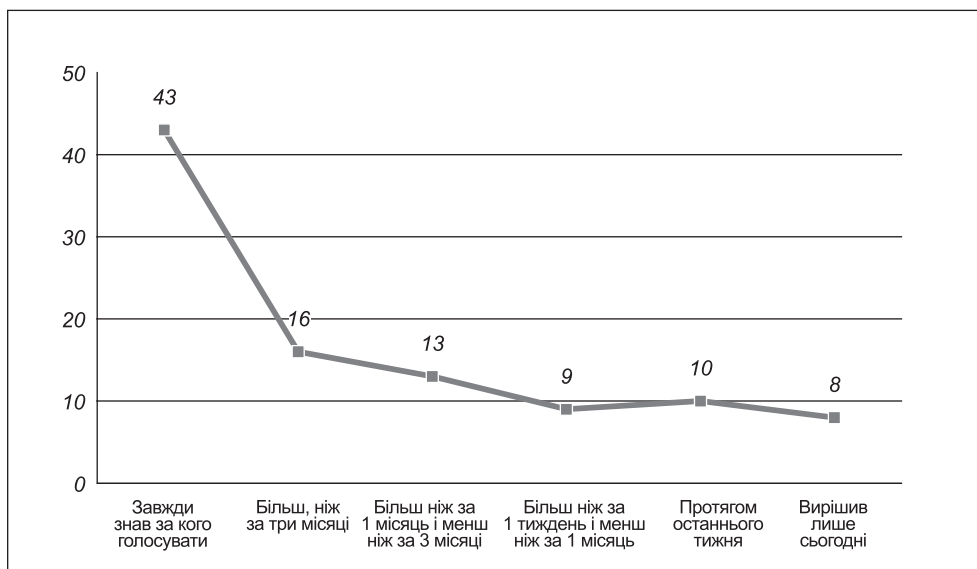

Рис. 1

гають у тому, що більш освічені та молодші виборці визначилися пізніше, ближче до завершального етапу виборчої кампанії. Ті, хто голосував за Л.Кучму та П.Симоненка, остаточно визначилися раніше за прихильників інших кандидатів. Значно пізніше ухвалили рішення симпатки Є.Марчука та О.Мороза, що зумовлено невизначеністю стосовно єдиного кандидата від “канівської четвірки”. Рішення О.Мороза балотуватися спричинило перерозподіл голосів, зафіксованих передвиборчими соціологічними опитуваннями, й насамперед — переходу до О.Мороза голосів Н.Вітренко.

За демографічними характеристиками найбільші відмінності в електоратах кандидатів спостерігалися залежно від віку виборців (див. табл. 2).

Як бачимо, особливий зсув у бік виборців старшого віку наявний в електораті П.Симоненка. Проте звернемо увагу на те, що за Л.Кучму були схильні проголосувати стільки ж виборців старшого віку, скільки й за лідера комуністів, що, власне, й убезпечило його перемогу, адже саме на старший електорат міг розраховувати П.Симоненко у другому турі.

Таблиця 2

Віковий розподіл голосування за різних кандидатів (%)

Кандидати	18–29 років	30–39 років	40–49 років	50–59 років	Понад 60 років
Наталя Вітренко	12	11	14	11	9
Юрій Костенко	3	4	3	3	2
Леонід Кучма	46	42	40	36	34
Євген Марчук	9	9	10	10	6
Олександр Мороз	7	10	9	10	9
Петро Симоненко	13	15	18	24	33
Геннадій Удовенко	2	2	2	2	1
Проти всіх	5	4	1	1	2

За рівнем освіти найбільші відмінності також спостерігаються в електораті П.Симоненка, де значно більше, ніж в інших кандидатів, було виборців із незакінченою середньою освітою — 31%. Так само істотно відрізняється від загалу електорат лідера комуністів за національним складом — за П.Симоненка проголосували 33% серед росіян і лише 18% — серед українців.

За статтю також наявні певні відмінності, хоча й не такі значні. Переважно чоловічий склад електорату спостерігається насамперед у Ю.Костенка (62% становлять чоловіки, 38% — жінки); Г.Удовенка (відповідно 56% і 44%); Є.Марчука (57% і 43%); здебільшого жіночий електорат у П.Симоненка (47% — чоловіки, 53% — жінки), О.Мороза (47% і 53%), Н.Вітренко (48% і 52%) та Л.Кучми (49% і 51%). Відмінність за статевим складом пояснюється передовсім тим, що за лівих кандидатів більш схильні голосувати люди літнього віку, а серед них значно більше жінок.

Однією з наших цілей було задокументувати, як саме на президентських виборах були відображені політичні преференції. Тому в анкету було вміщено запитання “За яку партію (блок) Ви голосували на виборах до парламенту 1998 року?” (див. рис. 2).

Як бачимо, кандидатуру Л.Кучми підтримали прихильники майже всіх політичних партій, за винятком Комуністичної, симпатки якої віддали перевагу її лідерові П.Симоненку. За винятком П.Симоненка, лідери інших партій, що брали участь у виборах, не отримали більшості голосів від прихильників своїх партій. Це є свідченням того, що партійність в Україні ще не перетворилася на вирішальний чинник політичного вибору населення.

Перший тур виборів. Співвідношення голосування за партії на виборах до Верховної Ради 1998 року та за кандидатів у Президенти (%)

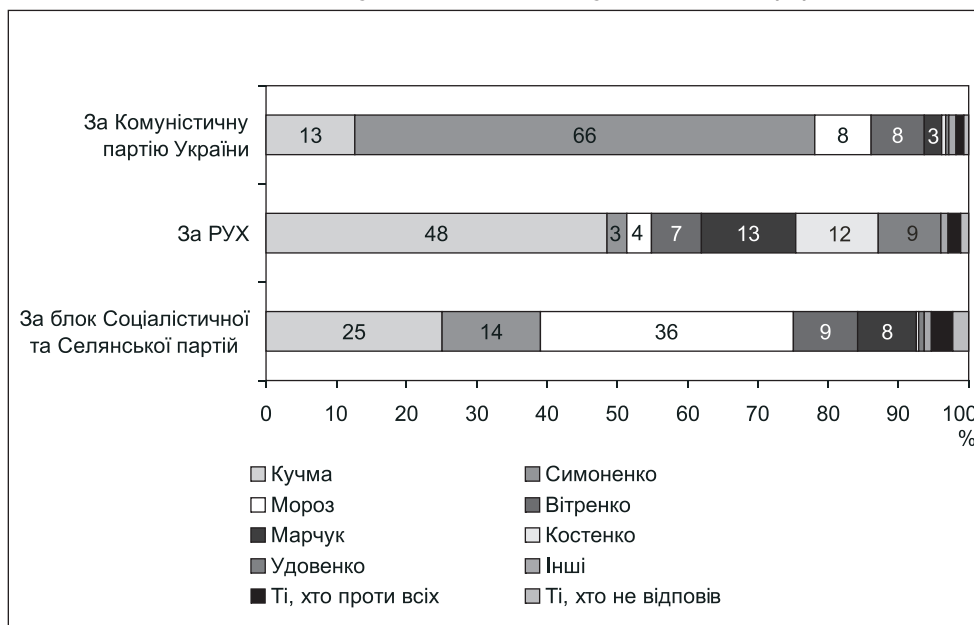

Рис. 2

Перемога Л.Кучми засвідчила прийнятність його кандидатури для виборців, котрі підтримують широкий діапазон політичного спектру, насамперед у центрі та праворуч від центру. У першому турі Л.Кучма дістав близько половини голосів від прихильників НДП, Руху, СДПУ(о), “Громади” та “Зелених”. Його також підтримали 13% тих, хто голосував за комуністів, і 25% симпатиків блоку Соціалістичної та Селянської партій. Основні ресурси П.Симоненка — серед прихильників Комуністичної партії України. За політичним складом особливо вирізняється електорат Н.Вітренко, який становлять прихильники найрізноманітніших партій — і лівих, і правих, і центристських. Це зайвий раз підтверджує “харизматичність” цього кандидата, не так партійно-політичну, як особистісну мотивацію голосування її електорату.

Другий тур президентських виборів

Одна з найважливіших відповідей, яку дає “екзит пол”, проведений під час другого, вирішального туру виборів Президента, — до кого перейшли голоси кандидатів, що брали участь у першому турі. Опитування ще раз підтвердило, що голоси виборців — це не валіза з бюлетенями, яку можна механічно передати від одного кандидата до іншого. Прогноз стосовно того, що виборці лівих дружно підтримають П.Симоненка, не справдився. Близько третини тих, хто голосував за Н.Вітренко та О.Мороза, підтримали Л.Кучму — 35% і 29% відповідно. Серед виборців Є.Марчука 25% підтримали П.Симоненка і 63% — Л.Кучму. Виборці Ю.Костенка виявилися менш відданими Л.Кучмі, ніж виборці Г.Удовенка — 77% і 83%, відповідно (див. рис. 3).

Успішною для команди діючого Президента виявилася кампанія із залучення виборців до голосування у другому турі (в першому турі взяли участь 67.4% виборців, у другому, вирішальному — 74.9%). Серед тих, хто голосував у другому турі і не брав

Другий тур виборів. Співвідношення відповідей на запитання “За кого Ви проголосували?” та “За кого Ви голосували у першому турі?”, (%)

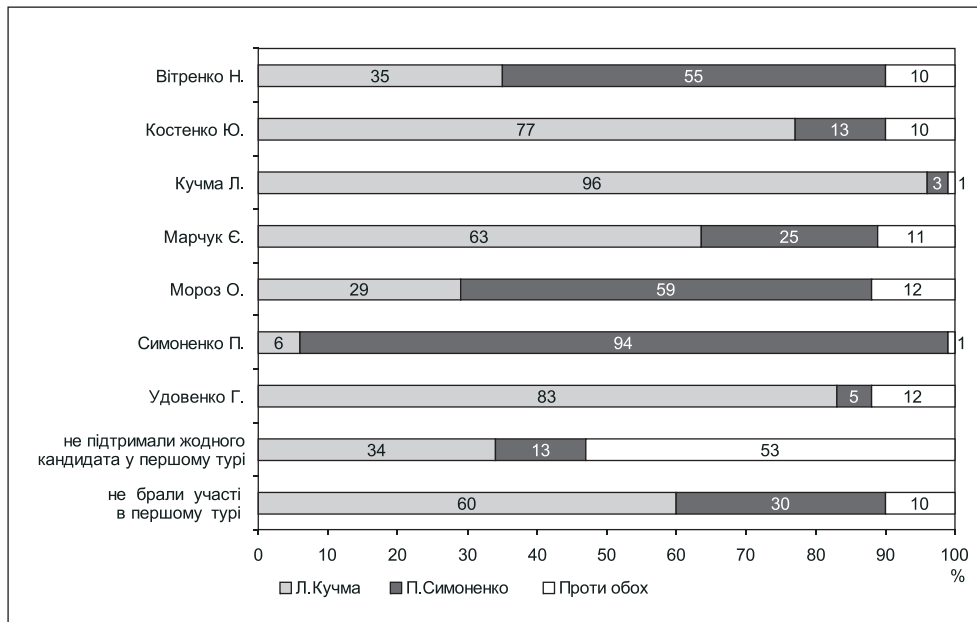

Рис. 3

Другий тур виборів. Розподіл відповідей на запитання “Скажіть, будь ласка, за кого з кандидатів у Президенти Ви проголосували?”. Вік (%)

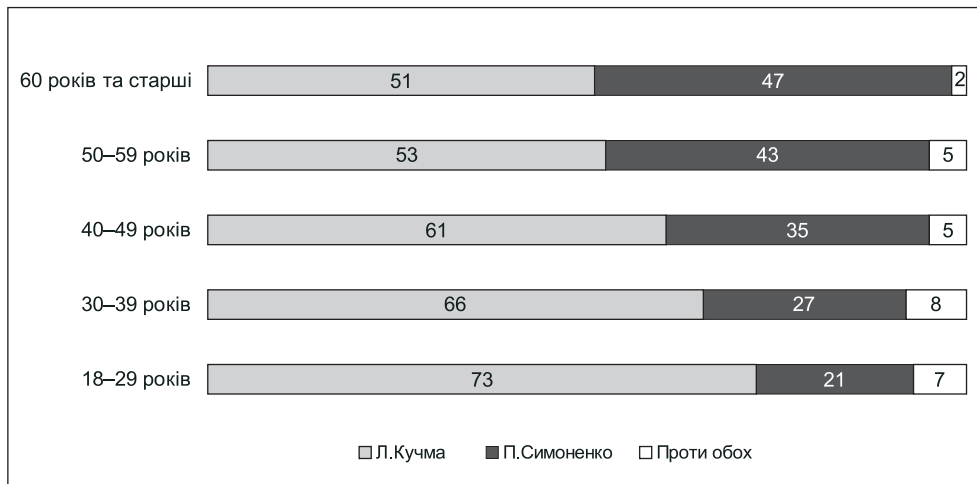

Рис. 4

Другий тур виборів. Розподіл відповідей на запитання “Скажіть, будь ласка, за кого з кандидатів у Президенти Ви проголосували?”. Освіта (%)

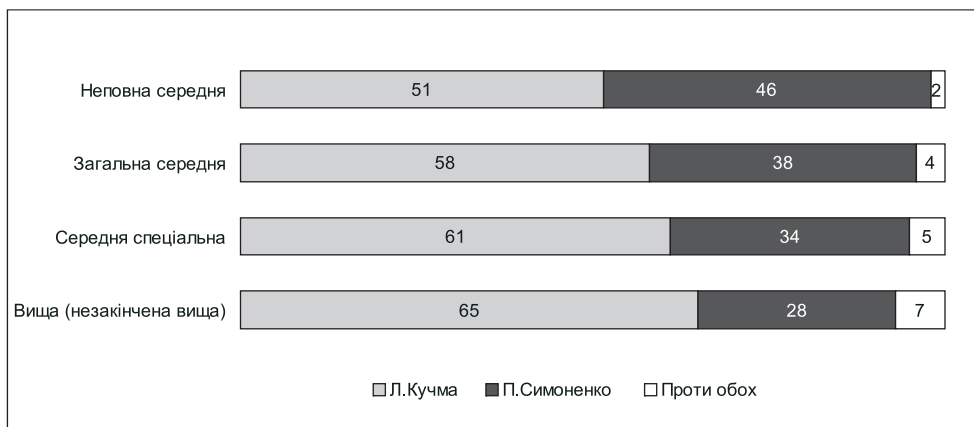

Рис. 5

Розподіл тих, хто проголосував у другому турі президентських виборів 1999 року за національністю (%)

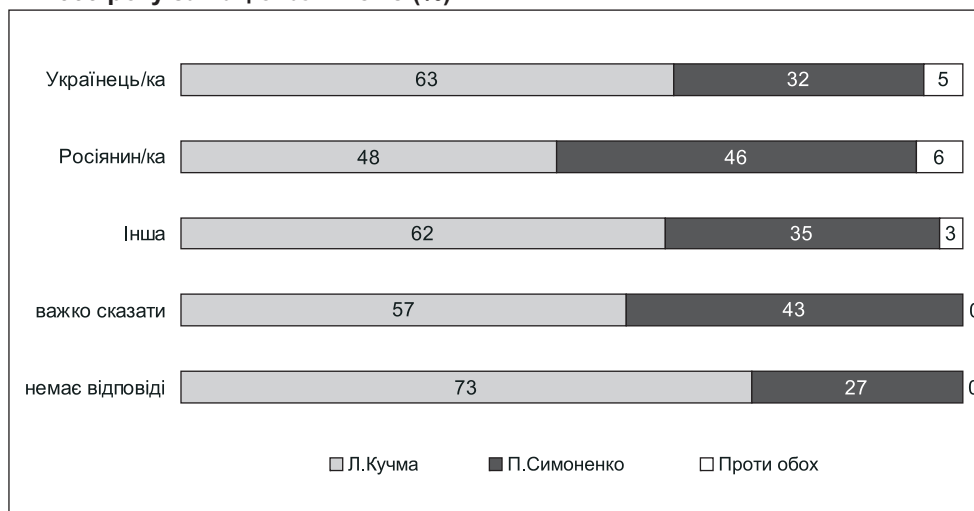

Рис. 6

участі у першому, 60% проголосували за Л.Кучму і 30% — за П.Симоненка. Популярність кандидатів була неоднаковою серед різних демографічних груп.

Як видно з рис. 4, кількість прихильників Л.Кучми зменшується з віком. Молодші виборці частіше голосували за Л.Кучму, тоді як старші — за П.Симоненка.

Спостерігаються відмінності залежно від рівня освіти: більш освічені активніше голосували за Л.Кучму, ніж менш освічені (див. рис. 5).

Росіяни порівняно з українцями та представниками інших національностей менш активно підтримали Л.Кучму. Серед росіян голоси розподілилися порівну між Л.Кучмою та П.Симоненком (48% проти 46%), тоді як серед українців і представників інших національностей — у співвідношенні 2:1 (див. рис. 6). Жителі великих міст голосували за Л.Кучму активніше від населення сіл та містечок.

ЧАСТИНА ІІІ

Парламентські вибори 2002 року

“Екзит пол” було проведено 31 березня 2002 року спільними зусиллями трьох соціологічних служб — компанії “Социс”, Київського міжнародного інституту соціології та Центру “Соціальний моніторинг”. Організатором проведення був Фонд “Демократичні ініціативи” та Всеукраїнський громадський моніторинговий комітет за фінансової підтримки Міжнародного Фонду “Відродження” та посольств США, Великої Британії, Італії та Швеції.

Усього було опитано 18 240 виборців на 757 виборчих дільницях.

Володимир Паніотто, Олена Попова

Організація, методика і технологія опитування

31 березня, в день чергових виборів до Верховної Ради України, три відомі соціологічні центри України — КМІС, “Социс” та “Соціальний моніторинг” провели “екзит пол”. За вибіркою, розробленою КМІС, на виході з 757 виборчих дільниць було опитано 18240 виборців. Вибірка була репрезентативною для всіх громадян, які взяли участь в опитуванні, для України в цілому та для кожної з областей і АР Крим. Похибка вибірки з ймовірністю 0.95 не перевищує 0.9%.

Організація опитування загалом не відрізнялася від тієї, що використовувалася в аналогічних дослідженнях під час першого та другого турів президентських виборів 1999 року. Кожна з трьох фірм працювала на третині відібраних дільниць, результати опитування оперативного передавалися телефоном до Києва, де об’єднувалися в єдине ціле. Практично не поставало проблем під час проведення опитування, тому що у більшості випадків бригадири обласних груп інтерв’юєрів зв’язувалися з керівниками виборчих дільниць (принаймні в містах, де діяв більш стабільний телефонний зв’язок) та узгоджували можливість роботи інтерв’юєра на дільниці в день виборів.

Відбір населених пунктів для кожної з областей та АР Крим також проводився за тією ж процедурою, що й у 1999 році, тобто пропорційно за кількістю міського та сільського населення всередині кожної області¹. Щоб провести опитування, було відібрано загалом 154 міст та селищ міського типу та 218 сільських районів.

На другому етапі будувannya вибірки в кожному з відібраних міст, селищ міського типу та сільських районів було у випадковий спосіб відібрано виборчі дільниці (472 в містах та 285 в сільських районах), загальний перелік яких взяли із сайту Центральної виборчої комісії.

На кожній із сільських виборчих дільниць інтерв’юєр мав опитати протягом дня 20 виборців, на міських дільницях — від 20 до 40 виборців. Вибір кількості опитаних залежав від розміру населеного пункту, в якому розміщувалася дільниця, ресурсів, що були в наявності, та навантаження на одного інтерв’юєра.

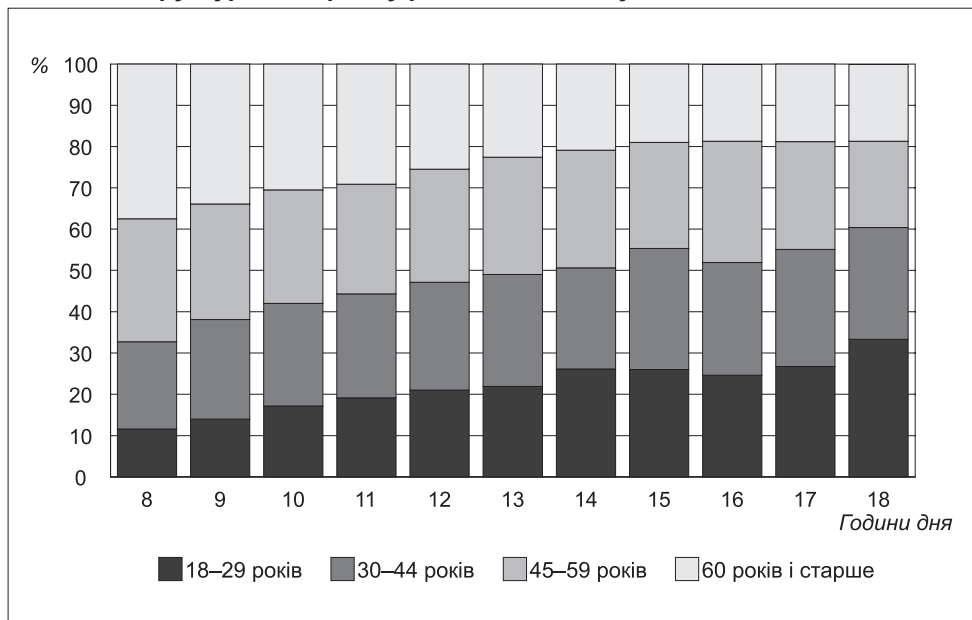
Враховуючи досвід проведення “екзит полу” в Україні, завдання для опитування було розбито на часові інтервали: в усіх міських дільницях з 8.00 до 14.00 мало бути опитано від 60% до 70% необхідної кількості виборців, а решта — з 15.00 до 18.00. В сільських дільницях усі респонденти мали бути опитані до 14.00; після цього часу опитування в селах не проводилося.

Найбільші розбіжності часу голосування спостерігаються у вікових групах — як і на попередніх виборах, серед тих, хто голосує раніше, найбільша частка найстарших виборців, яка знижується до кінця дня, тоді як частка наймолодших виборців до кінця дня зростає (див. графік 1).

¹ Як правило, для загальної національної вибірки КМІС використовує метод ймовірнісного формування вибірки. Вибірка є стратифікованою за областями і типом населених пунктів (місто–село). Відбір населених пунктів ми проводили окремо для кожної з 24 областей і АР Крим і окремо для міського і сільського населення. Міста (та селища міського типу — наша статистика приписує їхнє населення до міського) ми розглядали як первинні точки опитування (PSU) для міського населення; для сільського населення первинними точками опитування (PSU) були сільські райони без міст. У відборі первинних точок опитування (PSU) для кожної страти ми використовували ймовірність, пропорційну до їх розміру (PPS).

Графік 1

Вікова структура виборців у різний час голосування

Таблиця 1

Розподіл тих, хто відмовився відповідати, за основними демографічними характеристиками

	Кількість опитаних	Кількість тих, хто відмовився	Частка тих, хто відмовився (%)
ЗАГАЛОМ	18240	6253	25.5
Регіон			
Захід	3820	861	18.4
Центр	5565	2118	27.6
Південь	3404	1323	28.0
Схід	5451	1951	26.4
Тип населеного пункту			
Обласний центр	5280	2087	28.3
Інше місто області, СМТ	7173	2483	25.7
Село	5787	1683	22.5
Стать			
Чоловіки	8815	2913	24.8
Жінки	9268	3340	26.5
Вік			
18-29 років	3514	1217	25.7
30-44 років	4564	1633	26.4
45-59 років	4985	1773	26.2
60 років і старше	4976	1630	24.7

На відміну від попередніх “екзит полів”, у дослідженні 2002 року інтерв’юєри детально фіксували демографічні характеристики тих, хто відмовлявся брати участь в опитуванні. Загальний “response rate” дослідження становив 74.5%. Як видно із таблиці 1, найбільш суттєво на частку відмов впливає місце проживання респондента, менше — його статево-вікові характеристики. Відмовлялися від участі в опитуванні частіше в обласних центрах та інших містах, у селах виборці поводити себе відкритіше. Найбільш “відвертим” регіоном на цих виборах став Західний, в якому частка відмов суттєво відрізняється від решти регіонів.

Після отримання зведених даних із дільниць проводилося зважування результатів залежно від очікуваної частки тих, хто збирався брати участь у голосуванні. Попередні вагові коефіцієнти (які використовувалися для оприлюднення даних безпосередньо в день виборів, тобто до того, як були отримані дані Центральної виборчої комісії про частку тих, хто брав участь у виборах) розраховувалися для кожного з 4-х регіонів України на основі останнього опитування населення напередодні виборів, яке проводилося КМІС з 20 по 24 березня (склад регіонів наводиться у Додатках). Було опитано 2218 респондентів, вибірка мала репрезентативність для населення у віці 18 років та більше для України в цілому та для 4 регіонів. Під час опитування респондентам ставили таке запитання: “31 березня відбудуться чергові вибори у Верховну Раду України. Чи збираєтесь Ви взяти участь у виборах?”. Ми виходили з гіпотези, що на вибори прийдуть 100% тих, хто відповів “Звичайно (безумовно, без сумніву тощо), ТАК”, та 50% тих, хто відповів “Радше (напевне, мабуть тощо), ТАК”. У таблиці 2 наведено результати “екзит полу” з використанням цієї процедури попереднього зважування даних, а також результати кінцевого зважування, яке проводилося після отримання даних ЦВК про частку тих, хто фактично взяв участь у виборах 31 березня.

Таблиця 2

Порівняння результатів “екзит полу” та офіційних результатів голосування

	Результати голосування за даними ЦВК, %	Результати “екзит полу” у порівнянні з результатами виборів					
		Незважені дані		Попереднє зважування (за результатами опитування КМІС у 4 регіонах)		Кінцеве зважування (за даними ЦВК у 24 областях та АР Крим)	
		%	різниця	%	різниця	%	різниця
“Наша Україна”	23.57	23.1	-0.47	25.0	1.43	24.96	1.39
КПУ	20.01	22.9	2.89	20.5	0.49	20.48	0.47
Блок “За Єдину Україну!”	12.05	11.0	-1.05	10.6	-1.45	10.65	-1.4
Блок Ю. Тимошенко	7.21	7.4	0.19	7.9	0.69	7.87	0.66
СПУ	6.95	6.0	-0.95	6.1	-0.85	6.04	-0.91
СДПУ(о)	6.21	7.4	1.19	7.1	0.89	7.13	0.92
Блок Н.Вітренко	3.21	3.4	0.19	3.3	0.09	3.26	0.05
“Жінки за майбутнє”	2.1	2.5	0.4	2.5	0.4	2.45	0.35
“Команда озимого покоління”	1.98	2.5	0.52	2.4	0.42	2.44	0.46
КПУ(о)	1.39	1.4	0.01	1.4	0.01	1.36	-0.03
ПЗУ	1.28	1.6	0.32	1.6	0.32	1.58	0.3
Партія “Яблуко”	1.14	1.6	0.46	1.6	0.46	1.56	0.42

Закінчення таблиці 2

	Результати голосування за даними ЦВК, %	Результати "екзит полу" у порівнянні з результатами виборів					
		Незважені дані		Попереднє зважування (за результатами опитування КМІС у 4 регіонах)		Кінцеве зважування (за даними ЦВК у 24 областях та АР Крим)	
		%	різниця	%	різниця	%	різниця
Блок "Єдність"	1.00	1.3	0.3	1.3	0.3	1.29	0.29
ДемПУ-ДемСоюз	0.88	0.7	-0.18	0.7	-0.18	0.74	-0.14
"Нова генерація України"	0.76	0.9	0.14	0.9	0.14	0.89	0.13
"Руський блок"	0.69	0.9	0.21	0.8	0.11	0.82	0.13
Блок "ЗУБР"	0.42	0.5	0.08	0.4	-0.02	0.44	0.02
КПРС	0.41	0.3	-0.11	0.3	-0.11	0.28	-0.13
СелПУ	0.38	0.5	0.12	0.5	0.12	0.48	0.1
Партія реабілітації тяжкохворих	0.35	0.3	-0.05	0.3	-0.05	0.31	-0.04
Всеукраїнська партія трудящих	0.34	0.1	-0.24	0.1	-0.24	0.07	-0.27
Всеукр. об'єднання християн	0.28	0.3	0.02	0.3	0.02	0.29	0.01
СДПУ	0.26	0.3	0.04	0.3	0.04	0.26	0
Блок НРУ	0.15	0.3	0.15	0.3	0.15	0.28	0.13
Блок "Проти всіх"	0.11	0.1	-0.01	0.1	-0.01	0.13	0.02
Українська морська партія	0.11	0.1	-0.01	0.1	-0.01	0.06	-0.05
Партія "Нова сила"	0.1	0.1	0	0.1	0	0.08	-0.02
Народна партія вкладників та соціального захисту	0.1	0.1	0	0.1	0	0.06	-0.04
Партія "Християнський рух"	0.09	0.1	0.01	0.1	0.01	0.11	0.02
Партія ВОЛ "Справедливість"	0.08	0.1	0.02	0.1	0.02	0.14	0.06
"Новий світ"	0.04	0.0	-0.04	0.0	-0.04	0.03	-0.01
УНА	0.04	0.1	0.06	0.1	0.06	0.05	0.01
ЛПУ(о)	0.03	0.1	0.07	0.0	-0.03	0.05	0.02
Проти всіх	2.41	2.2	-0.21	2.1	-0.31	2.10	-0.31
Недійсних бюлетенів	3.68						
Максимальна похибка		2.89		1.45		1.4	
Середня похибка		0.32		0.28		0.27	

Отже, зважування даних "екзит полу" за часткою тих, хто прийшов на вибори, робить прогнози щодо голосування більш точними. Причому зважування за даними соціологічних опитувань практично не відрізняється від зважування за фактичними статистичними даними.

Валерій Хмелько

Електорат парламентських виборів 2002 року в демографічних вимірах

Розглянемо, по-перше, за якими соціально-демографічними параметрами відрізнялися ті виборці, які взяли участь у голосуванні (так званий дієвий електорат), з одного боку, і потенційний електорат — усі громадяни України віком від 18 років, — з іншого. По-друге, розглянемо, як відрізнялися електоральні уподобання тих соціально-демографічних категорій виборців, які були зафіксовані в “екзит полі”.

У таблиці 1 наведено дані стосовно розподілу за соціально-демографічними характеристиками (у першому стовпчику) населення України у віці від 18 років за даними Міністерства статистики на 1 січня 2001 року, тобто на ту найближчу до часу голосування дату, на яку є офіційні дані, та (у другому стовпчику) тієї частини виборців, що взяли участь у голосуванні.

Таблиця 1

Розподіл за соціально-демографічними характеристиками потенційних і дієвих електоратів (%)

Соціально-демографічні характеристики	Населення у віці від 18 років	Дієвий електорат (дані “екзит полу”)	Різниця (2) – (1)
	1	2	3
Чоловіки	45.1	48.8	+3.7*
Жінки	54.9	51.2	-3.7*
Разом	100.0	100.0	
18–29 років	22.6	19.4	-3.2*
30–39 років	17.9	15.3	-2.6*
40–49 років	19.2	20.1	+0.9*
50–59 років	13.7	17.7	+4.0*
60 років і старше	26.7	27.5	+0.8**
Разом	100.0	100.0	
Жителі міст	70.3	66.5	-3.8*
Жителі сіл	29.7	33.5	+3.8*
Разом	100.0	100.0	
Західний регіон ¹	19.0	22.3	3.3*
Західно-Центральний регіон	23.7	24.2	0.5
Східно-Центральний регіон	16.3	16.6	0.3
Південний регіон	19.2	17.8	-1.4*
Східний регіон	21.8	19.1	-2.7*
Разом	100.0	100.0	

* Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.01$,

** Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.05$,

¹ Західний регіон у цьому тексті — це сім найзахідніших областей: Волинська, Рівненська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Закарпатська та Чернівецька; Західно-Центральний регіон — Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Черкаська, Київська області та місто Київ; Східно-Центральний регіон — Дніпропетровська, Полтавська, Сумська та Чернігівська області; Південний регіон — Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області та Крим; Східний регіон — Харківська, Донецька та Луганська області.

Порівняння наведених у таблиці 1 часток, які на цих виборах становили аналогічні демографічні категорії серед потенційного і дієвого електоратів, приводить до висновку:

- про значно підвищену електоральну активність виборців віком від 50 до 60 років (в 1.29 раза);
- про помітно підвищену активність жителів Західної України й селян (в 1.17 та в 1.13 раза, відповідно);
- та про дещо підвищену участь у голосуванні чоловіків та виборців віком від 40 до 50 років й від 60 років і старше.

З іншого боку, ці ж дані свідчать:

- про помітно знижену електоральну активність молоді у віці до 30 років (в 1.16 раза) і жителів Східного регіону (в 1.14 раза);
- та про дещо знижену участь у голосуванні жінок, жителів міст і Південного регіону.

Розглянемо тепер електоральні уподобання серед гендерних, вікових, освітніх, етнічних, поселенських і регіонально-територіальних соціально-демографічних категорій виборців, обмежуючись даними стосовно тих партій і блоків, які отримали понад 4% голосів і пройшли до Верховної Ради.

Розподіл голосів серед гендерних категорій (таблиця 2) свідчить, що електоральні преференції чоловіків і жінок — хоч і не схожі, проте мають однаковий ранговий порядок і дуже подібні за частками голосів, відданих за різні партії (коефіцієнт кореляції розподілу голосів чоловіків і жінок дорівнює 0.982; статистична значущість $p < 0.0005$). Водночас у поширеності серед чоловіків і жінок прихильності до трьох із шести партій і блоків, що пройшли до парламенту, були невеликі, але статистично значущі відмінності.

Таблиця 2

Розподіл голосів серед гендерних (статевих) категорій виборців (%)

Партії та блоки	Чоловіки N = 8825	Жінки N = 9241	Різниця (3) – (2)
	1	2	3
Блок Віктора Ющенка “Наша Україна”	26.1	24.8	-1.3**
Комуністична партія України	22.0	21.0	1.0
Блок “За єдину Україну!”	9.8	10.9	+1.1**
Блок Юлії Тимошенко	8.3	8.0	0.3
Соціал-демократична партія України (об’єднана)	7.7	6.8	-0.9**
Соціалістична партія України	6.5	5.9	0.6
Інші партії та блоки (разом)	17.2	20.8	+3.6*
Проти всіх	2.4	1.8	-0.6*
Виборці загалом	100.0	100.0	

* Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.01$.

** Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.05$.

Так, серед чоловіків прихильників СДПУ(о) було в 1.13 раза більше, ніж серед жінок, прихильників Соціалістичної партії — в 1.10 раза більше, а прихильників блоку Віктора Ющенка — в 1.05 раза більше. І значно більше — в 1.33 раза — було серед чоловіків тих, хто проголосував проти всіх. Серед жінок же виявилось помітно більше прихильниць блоку влади “За єдину Україну!” (в 1.11 раза) та двох суб’єктів електоральних змагань, що не пройшли до Верховної Ради — Прогресивної соціалістичної партії Наталі Вітренко (в 1.25 раза) та, особливо, блоку “Жінки за майбут-

не” (в 4.3 раза більше), що його підтримало 3,9% жінок, які взяли участь у голосуванні. Взагалі серед жінок частка голосів, відданих за партії та блоки, що не пройшли до Верховної Ради, тобто, “подарованих” партіям і блокам, за які вони не збиралися голосувати, була в 1.2 раза більша, ніж серед чоловіків.

Аналіз розподілу голосів серед п’яти виокремлених вікових категорій (таблиця 3) засвідчує, що з віком виборців статистично значуще були пов’язані частки голосів, відданих за КПУ, СДПУ(о) і блок Юлії Тимошенко. Чим молодші виборці, тим менша кількість їх голосувала за КПУ й тим більша — за СДПУ(о) та блок Юлії Тимошенко (кореляції між часткою поданих голосів і середнім віком виборців вікової категорії дорівнюють, відповідно, +0.989, -0.962 та -0.914, а статистичні значущості — 0.001, 0.009 та 0.030).

Таблиця 3

Розподіл голосів серед п’яти вікових категорій виборців (%)

Партії та блоки	18–29 років N = 3500	30–39 років N = 2757	40–49 років N = 3625	50–59 років N = 3183	60 років і старше N = 4957
“Наша Україна”	26.4	26.9	25.5	23.1	25.2
КПУ	8.5	12.7	17.4	25.0	36.2
“За єдину Україну!”	11.2	12.6	10.8	10.2	8.2
Блок Юлії Тимошенко	10.1	9.5	9.4	8.3	4.9
СДПУ(о)	9.6	8.3	8.4	6.8	4.4
СоцПУ	3.7	5.9	6.9	7.2	7.1
Інші партії та блоки	26.8	21.6	19.5	17.8	13.0
Проти всіх	3.7	2.5	2.1	1.6	1.0
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Серед наймолодшої категорії виборців КПУ мала у 4.3 раза менше прихильників, ніж серед найстаршої, і вперше за історію парламентських виборів не просто втратила серед молоді партійно-ліберальне лідерство (як на попередніх виборах 1998 року, коли серед молоді Партія зелених України практично поділила з КПУ перше і друге місця), а в найкращому разі, поділила четверте і п’яте місця із СДПУ(о), чи то взагалі посіла тут п’яте місце. Перше ж місце серед молоді — як і в інших вікових категоріях до 50 років — посів блок Віктора Ющенка “Наша Україна”. Друге і третє місця серед молоді поділили, ймовірно, блоки “За єдину Україну!” та Юлії Тимошенко (дані “екзитполу” для них статистично значуще — на рівні $p \leq 0.05$ — не відрізняються). І якби загальні результати виборів мали б такий розклад, як серед молоді, то замість Соціалістичної партії до Верховної Ради потрапили б блок “Команда озимого покоління” та Партія зелених України (дістали серед молоді, відповідно, 5.0% та 4.0% голосів). Наймолодші виборці вирізнялися ще й тим, що саме вони подали найбільше голосів проти всіх партій і блоків, які брали участь у виборах, — у 3.7 раза більше, ніж найстарші виборці, і навіть майже у 1.5 раза більше, ніж виборці у віці від 30 до 40 років (різниця статистично значущі на рівні $p \leq 0.01$). Найбільшою серед молодих виборців була й частка голосів, відданих за партії і блоки, що не пройшли до Верховної Ради, — вдвічі більша, ніж серед найстарших виборців.

Відзначимо ще й те, що серед виборців віком від 30 до 40 років КПУ поділила друге і третє місця з блоком “За єдину Україну!”, а серед виборців віком від 50 до 60 років — перше і друге місця з блоком “Наша Україна”, і тільки серед виборців від 60 років і старше комуністи утримали за собою перше місце. Блок Віктора Ющенка серед

найстарших виборців посів друге місце, а соціалісти вийшли на четверте місце, поступившись третім місцем блоку “За єдину Україну!”.

Проаналізувавши розподіл голосів серед виборців із різними рівнями освіти (таблиця 4), можна зробити висновок, що з освітою виборців статистично значуще були пов’язані частки голосів, відданих за всі виділені блоки і партії, крім Соціалістичної. Позитивно від рівня освіти виборців залежали результати голосування за блок Юлії Тимошенко, СДПУ(о) та блок “За єдину Україну!”: чим освіченіші виборці, тим більша їхня частка голосувала за цих суперників виборчих змагань (коефіцієнти кореляції між рівнями освіти у роках навчання і частками поданих голосів дорівнюють, відповідно, 0.983, 0.969 та 0.961, а рівні статистичної значущості, відповідно, 0.017, 0.031 та 0.039). І навпаки, негативно від рівня освіти виборців залежали результати голосування за КПУ та блок “Наша Україна”: чим освіченіші виборці, тим менша їхня частка голосувала за цих електоральних суперників (коефіцієнти кореляції між рівнями освіти у роках навчання і частками поданих голосів дорівнюють, відповідно, 0.985 та 0.959, а рівні статистичної значущості, відповідно, 0.015 та 0.041).

Таблиця 4

Розподіл голосів серед чотирьох освітніх категорій виборців (%)

<i>Партії та блоки</i>	<i>Менша за середню загальну освіту N = 2363</i>	<i>Середня загальна освіта N = 5911</i>	<i>Середня спеціальна освіта N = 5128</i>	<i>Вища закінчена та незакінчена освіта N = 4647</i>
“Наша Україна”	31.5	26.4	23.8	23.1
КПУ	33.2	23.3	19.9	14.8
“За єдину Україну!”	8.4	9.5	11.3	11.4
Блок Юлії Тимошенко	3.8	6.6	8.2	12.2
СДПУ(о)	3.7	6.7	8.1	8.8
СоцПУ	6.8	7.2	5.6	5.2
Інші партії і блоки	11.6	18.1	20.8	22.3
Проти всіх	1.0	2.2	2.3	2.2
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0

Але якщо прихильників блоку В.Ющенка серед виборців з освітою, нижчою від загальної середньої, було більше, ніж серед виборців із вищою освітою, в 1.4 раза, то прихильників Компартії — у 2.2 раза. І тому серед найменш освічених виборців блок “Наша Україна” не посів першого місця — він був або другим, або поділив перше і друге місця з КПУ (різниця голосів, зафіксована в “екзит полі” за цих суперників, статистично незначуща на рівні $p \leq 0.05$). Третє місце тут — як і в інших освітніх категоріях, крім вищої, — посів блок “За єдину Україну!”. А от четверте місце — не блок Юлії Тимошенко, а Соціалістична партія України. Виборці з найменшою освітою відрізнялися ще тим, що серед них відсоток голосів, поданих проти всіх кандидатів, був в 2.2 раза нижчий, ніж серед усіх інших виборців (1% проти 2.2%, різниця статистично значуща на рівні $p \leq 0.01$).

Особливість у голосуванні виборців із вищою освітою, по-перше, полягала в тому, що серед них блок “За єдину Україну!” не посів третього місця — він був або четвертим, або поділив третє і четверте місця з блоком Юлії Тимошенко (різниця голосів, зафіксована в “екзит полі” за цих суперників, статистично незначуща на рівні $p \leq 0.05$). По-друге, серед виборців з вищою освітою “Команда озимого покоління” пододала чотиривідсотковий бар’єр, діставши 4.6% голосів. Цікаво, що саме серед найосвіченіших виборців найбільшою виявилася частка голосів, відданих не за ті

партії та блоки, яких вони бажали бачити у парламенті, тобто за тих, що не пройшли до Верховної Ради, — майже вдвічі більша, ніж серед найменш освічених виборців.

Аналіз розподілу голосів серед етнічних груп (таблиця 5) свідчить, що між електоральними перевагами етнічних українців та етнічних росіян на виборах 2002 року — на відміну від парламентських виборів 1998 року та президентських виборів 1999 року — відмінності були настільки суттєвими, що між ними не виявлено навіть статистично значущої кореляції (на рівні $p \leq 0.05$). Статистично значуща кореляція зафіксована лише між електоральними перевагами національних меншин та етнічних росіян, з одного боку, та етнічних українців, з іншого (коефіцієнти кореляції дорівнюють, відповідно, + 0.878 й + 0.772; статистична значущість 0.004 та 0.025).

Таблиця 5

Розподіл голосів серед трьох етнічних категорій виборців (%)

Партії та блоки	Етнічні українці N=14138	Етнічні росіяни N = 3081	Інші N = 734	Різниця (3) – (2)	Різниця (4) – (2)	Різниця (4) – (3)
1	2	3	4	5	6	7
“Наша Україна”	29.8	6.8	18.7	-23.0*	-11.1*	+11.9*
КПУ	18.4	34.6	26.7	+16.2*	+8.3*	-7.9*
“За єдину Україну!”	9.6	12.9	13.4	+3.3*	+3.8*	0.5
Блок Юлії Тимошенко	9.3	3.6	5.0	-5.7*	-4.3*	1.4
СДПУ(о)	6.7	8.9	9.5	+2.2*	+2.8*	0.6
СоцПУ	7.0	3.3	3.8	-3.7*	-3.2*	0.5
Інші партії і блоки	17.4	26.8	20.9	+9.4*	+3.5*	-5.9*
Проти всіх	1.8	3.1	2.0	+1.3*	0.2	-1.1
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

* Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.01$.

** Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.05$.

Виявилось, що серед етнічних українців — у порівнянні з етнічними росіянами — прихильників блоку “Наша Україна” більше майже в 4.4 раза, прихильників блоку Юлії Тимошенко — в 2.6 раза, а Соціалістичної партії України — в 2.1 раза; і навпаки, прихильників КПУ менше майже в 1.9 раза, а прихильників блоку “За єдину Україну!” та СДПУ(о) — в 1.3 раза (всі зазначені відмінності статистично значущі на рівні $p \leq 0.01$).

У результаті на виборах 2002 року комуністи втратили перше місце тільки серед етнічних українців, і лише завдяки цьому — і серед електорального загалу в цілому, і за результатами пропорційного голосування вперше за історію виборів в Україні вони відійшли на другий план. Найбільше голосів серед етнічних українців — із перевагою у 1.6 раза — дістав блок В.Ющенка “Наша Україна”. Третє і четверте місця серед цієї категорії виборців поділили блоки “За єдину Україну!” та Юлії Тимошенко, а п’яте і шосте — соціалісти та СДПУ(о).

Серед етнічних росіян голоси виборців мали суттєво інший розклад. Перше місце, як і раніше, посіла Комуністична партія — з перевагою у понад 5 разів у порівнянні з часткою голосів, відданих за блок “Наша Україна”, який вийшов тут тільки на четверте місце. Друге місце серед етнічних росіян посів блок “За єдину Україну!”, а третє — СДПУ(о). Крім того, відзначимо, що частка голосів, відданих етнічними росіянами партіям і блокам, що не пройшли до Верховної Ради, а тим самим, фактично, партіям і блокам, за які вони не збиралися голосувати, була у півтора раза більша, ніж серед етнічних українців. І в 1.7 раза була більша частка голосів, відданих проти всіх.

Розподіл голосів виборців з інших етнічних груп — як і етнічних росіян — засвідчив перше місце також комуністів. Але друге місце — на відміну від етнічних росіян — інші етнічні меншини віддали блоку “Наша Україна”, третє — блоку “За єдину Україну!”, а четверте — СДПУ(о).

Розподіл голосів серед міських і сільських виборців (таблиця 6) містить статистично значущі відмінності за всіма пунктами, окрім часток голосів, відданих блоку “За єдину Україну!”. Через це кореляція наведених розподілів не вельми тісна — відповідний коефіцієнт дорівнює 0.715 (статистична значущість — 0.046).

Таблиця 6

Розподіл голосів серед міських і сільських виборців (%)

Партії та блоки	Міські виборці N = 12135	Сільські виборці N = 6118	Різниця (3) – (2)
	1	2	3
“Наша Україна”	20.5	35.3	+14.8*
КПУ	23.3	17.4	-5.9*
“За єдину Україну!”	10.3	10.5	0.2
Блок Юлії Тимошенко	8.6	7	-1.6*
СДПУ(о)	8.4	5.4	-3.0*
СоцПУ	4.2	10	+5.8*
Інші партії та блоки	22.1	13.3	-8.8*
Проти всіх	2.6	1.1	-1.5*
Виборці загалом	100.0	100.0	

* Різниця — статистично значуща на рівні $p < 0.01$.

Електоральні уподобання сільських виборців переважали уподобання міських за частками голосів, відданих блоку “Наша Україна” (у селах в 1.7 раза більше, ніж у містах) та, особливо, соціалістам — у селах у 2.4 раза більше, ніж у містах. Електоральні ж уподобання міських виборців переважали уподобання сільських за частками голосів, відданих блоку Юлії Тимошенко (у містах в 1.2 раза більше, ніж у селах), Компартії (у містах в 1.3 раза більше, ніж у селах) та, особливо, об’єднаним соціал-демократам — у містах майже в 1.6 раза більше, ніж у селах. У результаті в містах найбільше голосів дістали комуністи, а не блок “Наша Україна”, а в селах блок “За єдину Україну!” поділив третє і четверте місця із Соціалістичною партією. Значно більшою, ніж у селах — майже в 1.7 раза, була ще у містах частка голосів, відданих за ті партії та блоки, яких виборці не бажали обирати до парламенту, тобто за тих, що не пройшли до Верховної Ради, а також майже у 2.4 раза більше голосів, поданих проти всіх.

Аналіз розподілів голосів у п’яти виокремлених регіонах України (таблиця 7) засвідчив, що з регіоном проживання виборців статистично значуще були пов’язані частки голосів, відданих за блок “Наша Україна”, блок Юлії Тимошенко, блок “За єдину Україну!”, КПУ та СДПУ(о). Чим східнішим і південнішим був регіон проживання виборців, тим менша їхня частка голосувала за блоки “Наша Україна” та Юлії Тимошенко, і тим більша — за комуністів, блок “За єдину Україну!” та за об’єднаних соціал-демократів. Коефіцієнти кореляції Кендела (τ) між рангом частки голосів, поданих за блок чи партію у даному регіоні (у порівнянні з іншими регіонами), з одного боку, і номером даного регіону в таблиці 7 — з іншого, відповідно дорівнюють: -1 для блоку “Наша Україна” й блоку Юлії Тимошенко, +1 для Компартії й блоку “За єдину Україну!” та +0.8 для соціал-демократів (статистичні значущості коефіцієнтів дорівнюють, відповідно, 0.014, 0.014 та 0.050). Найбільші відмінності були у співвідно-

шеннях частки виборців Східного і Західного регіонів, які проголосували за блок Юлії Тимошенко (у 7.6 раза), за Компартію (у 7.7 раза) й, особливо, за блок В.Ющенка “Наша Україна” — майже у 13 разів.

Відповідно, блок Віктора Ющенка посів перше місце тільки у Західному та Західно-Центральному регіонах, а комуністи — у Східно-Центральному, Південному і Східному. Причому у Західному регіоні “Наша Україна” дістала абсолютну більшість голосів, а на друге місце вийшов блок Юлії Тимошенко. Комуністи тут посіли тільки п’яте місце. Але вже у Західно-Центральному регіоні КПУ здобула друге місце, а блок Юлії Тимошенко — третє. У Східно-Центральному регіоні друге місце посів блок Ющенка, а третє і четверте місця поділили соціалісти й блок “За єдину Україну!”; блок Юлії Тимошенко тут опинився на шостому місці. У Південному регіоні друге і третє місця поділили блок “За єдину Україну!” та СДПУ(о), блок “Наша Україна” посів лише четверте місце, а соціалісти поділили п’яте і шосте місця з блоком Юлії Тимошенко. Й у Східному регіоні блок “За єдину Україну!” взагалі вийшов на друге місце, витіснивши СДПУ(о) на третє, блок “Наша Україна” — на четверте, Соцпартію — на п’яте, а блок Юлії Тимошенко — на шосте місце.

Таблиця 7

Розподіл голосів виборців у п’яти регіонах України (%)

Партії та блоки	Західний регіон N=4071	Західно-Центральний регіон N=4412	Східно-Центральний регіон N=3030	Південний регіон N=3246	Східний регіон N=3494
	1	2	3	4	5
“Наша Україна”	60.8	28.1	16.9	7.9	4.7
КПУ	4.6	14.7	25.2	32.8	35.3
“За єдину Україну!”	5.8	6.9	9.0	10.3	21.6
Блок Юлії Тимошенко	13.7	12.3	6.6	3.5	1.8
СДПУ(о)	5.0	5.4	7.5	10.2	9.8
СоцПУ	1.7	11.9	9.3	4.2	3.3
Інші партії та блоки	7.4	19.2	23.1	28.2	20.6
Проти всіх	1.0	1.5	2.4	2.9	2.9
Виборці загалом	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Позаяк блоки В.Ющенка й Ю.Тимошенко, з одного боку, і Компартія, з іншого, репрезентували протилежні — праві й ліві — політичні орієнтації, то протилежно спрямована територіальна диференціація поданих за них голосів знову, як і на парламентських виборах 1998 року і президентських виборах 1994 й 1999 років, виразно презентувала територіальну політичну “право-ліву” диференціацію політичних уподобань населення України за віссю Захід–Південь–Схід.

Розглядаючи голосування різних категорій виборців, ми вже наголошували, що Комуністичну партію більше схильні підтримувати, з одного боку, соціально менш захищені виборці — більш старі і менш освічені, а з іншого — представники етнічних меншин й, особливо, етнічних росіян. Тому постає питання, з якими саме відмінностями між регіонами тісніше пов’язані відмінності між ними за часткою голосів, відданих за компартійного кандидата — чи у частках найстаршої категорії, чи у частках найменш освічених виборців, чи у частках етнічних росіян (або усіх етнічних меншин разом).

Відповідні розрахунки показують, що відсоток голосів, відданих у різних областях за Комуністичну партію, найменш імовірно пов’язаний із часткою виборців з низьким рівнем освіти у відповідних областях (коефіцієнт кореляції –0.152, статистично не-

значущий навіть на рівні 0.45). Ще менше поширеність прихильників КПУ пов'язана з відсотком етнічних меншин у регіонах (кореляція 0.130; статистично незначуща на рівні 0.5).

Прихильність до Комуністичної партії тісно пов'язана з часткою найстарших виборців у регіонах (кореляція 0.432; статистична значущість 0.028, достовірність, відповідно, 0.972), а також з часткою міських виборців в області (кореляція 0.567; статистична значущість 0.003, достовірність, відповідно, 0.997). Найтісніше ж відсоток голосів, відданих на парламентських виборах 2002 року за Комуністичну партію, пов'язаний із величиною частки етнічних росіян серед виборців області (коефіцієнт кореляції 0.696; статистична значущість $p < 0.0005$, коефіцієнт достовірності, відповідно, 0.9995).

До цього необхідно додати, що статистичне виключення неоднорідності областей за частками найстарших і найменш освічених виборців (через обрахування коефіцієнту відповідної часткової кореляції) не веде до послаблення зв'язку результатів голосування за КПУ із часткою етнічних росіян серед виборців регіону — коефіцієнт відповідної часткової кореляції дорівнює 0.701 (статистична значущість менш ніж 0.0005; коефіцієнт достовірності, відповідно, 0.9995). Тільки статистичне виключення неоднорідності областей за часткою міських виборців в області дає деяке послаблення зазначеного зв'язку (коефіцієнт відповідної часткової кореляції знижується від 0.696 до 0.625; статистична значущість останнього дорівнює 0.001; коефіцієнт достовірності, відповідно, 0.999). Однак, якщо статистично виключити вплив відносної чисельності етнічних росіян на зв'язок між голосуванням за комуністів і рівнем урбанізованості області, то відповідна кореляція знижується з 0.567 аж до 0.201 (останній коефіцієнт статистично незначущий на рівні 0.33).

Ці дані, знов-таки, залишають відкритим питання про те, чому схильність голосувати за комуністів найтісніше пов'язана саме з поширеністю серед виборців області етнічних росіян. "Екзит пол" і цього року не дає даних, аби обґрунтувати ту чи ту гіпотезу, що пояснювала б це явище. Питання й надалі залишається відкритим.

Микола Чурилов

Динаміка електорального вибору

Для політиків, соціологів, політтехнологів завжди корисно ознайомитися з постійними прихильниками тієї чи тієї партії або політичного руху. Це знання, з одного боку, дає змогу якомога реальніше оцінити шанси цієї партії або політичного об'єднання у майбутній виборчій кампанії, з іншого — вможливорює оцінювання їхніх перспектив у подальшому. Цікаво також знати, коли у виборців формується думка стосовно того, як голосувати. Це цікаво в тому плані, що дає змогу цілеспрямовано проводити рекламну кампанію, орієнтуючи її на певні групи населення.

Тому в більшості соціологічних досліджень питання про те, коли респондент приймав рішення щодо того, як голосувати на минулих виборах, є явищем вельми поширеним. Не було винятком також останнє опитування “екзит пол”. Після запитання “За яку партію або блок партій Ви проголосували?” ставили запитання “Коли саме Ви вирішили, за кого голосуватимете?”. Ми проаналізуємо, як проголосували опитані лише за ті партії та блоки, що подолали 4-відсотковий бар'єр і пройшли до парламенту (див. табл. 1).

Таблиця 1

Час електорального вибору стосовно партій та блоків, що пройшли до Верховної Ради (%)

Партії та блоки, що ввійшли до Верховної Ради	Я завжди був прихильником цієї партії/блоку	Більш як за місяць до виборів	В останній місяць до виборів	В останній тиждень до голосування	В останній день до голосування	Визначився безпосередньо на дільниці	Важко сказати
Виборчий блок Віктора Ющенка “Наша Україна”	53	27	9	5	2	3	1
Комуністична партія України	81	9	3	3	1	2	1
Виборчий блок “За єдину Україну!”	31	33	17	10	3	5	1
Виборчий блок Юлії Тимошенко	39	29	15	9	4	3	1
Соціалістична партія України	53	21	11	8	3	3	1
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	40	32	13	8	3	3	1
Блок Наталі Вітренко*	44	26	11	10	3	5	1

* У запропоновану вище таблицю 1 ми включили й блок Наталі Вітренко, бо за підсумками виборів цей блок суттєво наблизився до чотиривідсоткової позначки.

Передусім ми бачимо, що найусталеніший електорат мають Комуністична партія України, Соціалістична партія і виборчий блок Віктора Ющенка “Наша Україна”. Проте переважну частку прихильників інших партій та блоків можна розглядати як си-

туативних симпатиків цих партій і блоків, що прийняли рішення стосовно власного електорального вибору на підставі якихось особистих міркувань.

Як напередодні, так і під час самої виборчої кампанії соціологи ставили потенційним виборцям ретроспективні питання стосовно того, коли вони приймали рішення щодо голосування на попередніх виборах. Їхні відповіді засвідчили, що понад 55% респондентів мали сформовану думку стосовно голосування заздалегідь до виборів. Більш як 20% респондентів стверджували, що вони прийняли таке рішення в останні дні виборчої кампанії. І близько 7% опитаних зазначили, що вони вирішили, як голосуватимуть, безпосередньо на виборчій дільниці.

Усупереч прогнозам політиків і соціологів, що начебто кожен четвертий виборець приймає рішення стосовно голосування впродовж останніх днів до виборів, у цьому опитуванні “екзит пол” ми бачимо, що тільки 2–5% респондентів визначилися безпосередньо на виборчій дільниці. Натомість переважна маса виборців (від 64% до 90%) зробила свій вибір більш як за місяць до дня голосування. Чим пояснюється така розбіжність результатів досліджень, проведених до початку виборів і в день ви-

Динаміка електоральної поведінки

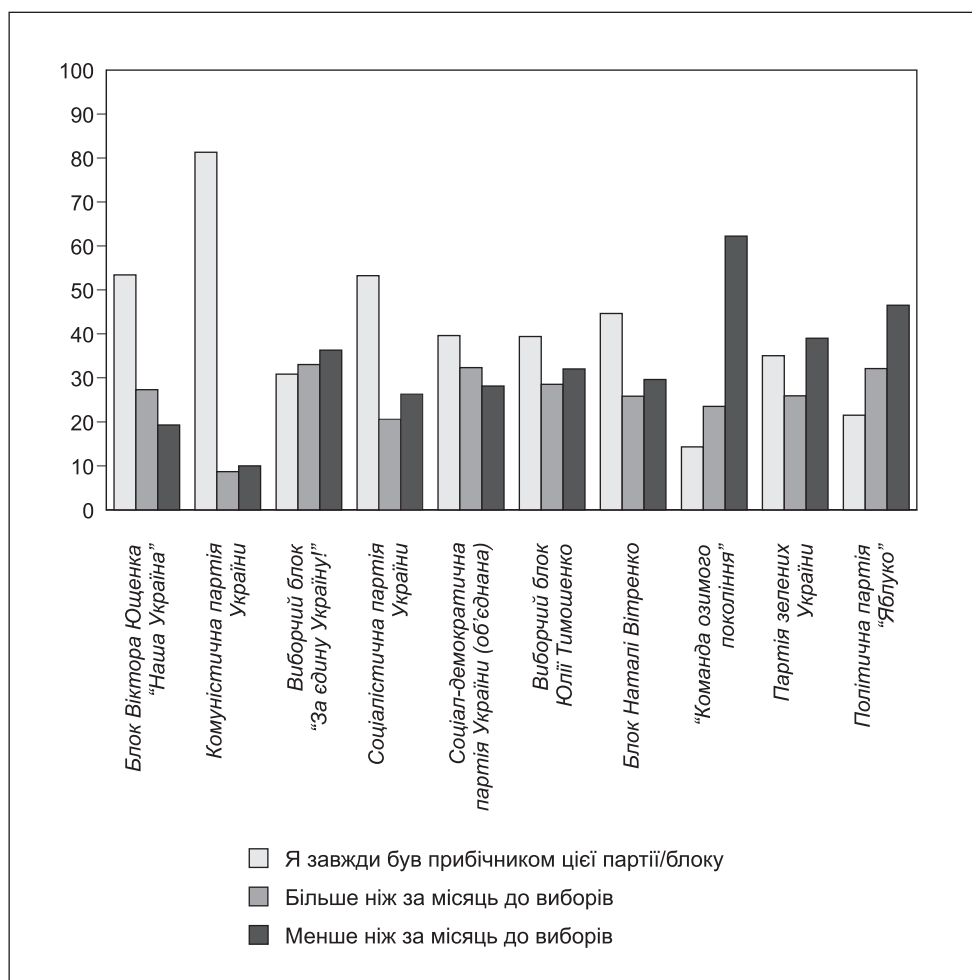

Рис.1

борів? На наш погляд, лише одним. Соціологів цікавила поведінка опитаних чотирирічної давнини, але вони не завжди точно могли оцінити, коли саме прийняли рішення про те, як голосуватимуть.

Щоб дістати якомога повніше уявлення щодо сталого й ситуативного електорату кожної партії і політичного блоку, згрупуємо в бік збільшення варіанти відповідей опитаних. Ми окремо вирізимо відповіді тих, хто завжди був прихильником цієї партії та блоку, виокремимо також відповіді тих, хто прийняв рішення стосовно того, як голосувати, більш як за місяць до виборів. Й окремо згрупуємо відповіді респондентів, котрі визначилися впродовж останнього місяця (безпосередньо на виборчій дільниці, за день до виборів, за тиждень і пізніше). Дані такого групування відображено на рисунку 1. На цьому рисунку ми також показали, як голосували симпатички ще двох партій — “Зелених” і “Яблука”, та політичного об’єднання “Команда озимого покоління”.

Перш за все слід наголосити, що більшість виборців — симпатиків усіх партій і політичних блоків, які подолали чотиривідсотковий бар’єр, визначилися зі своїм електоральним рішенням більш як за місяць до виборів. І зворотну картину спостерігаємо щодо тих партій і політичних об’єднань, котрі не пройшли до парламенту: більшість прихильників цих суб’єктів виборчого процесу визначилася з власним вибором упродовж останнього місяця (аналогічною є й картина серед електорату блоку “За Єдину Україну!”). Ми можемо тільки припускати, які чинники вплинули на прийняття цими респондентами саме такого рішення впродовж останнього місяця. Це питання потребує спеціального вивчення, утім, цілком очевидно, що серед чинників впливу можна виокремити і передвиборчу агітацію, і масовану політичну рекламу, розгорнуту цими партіями та блоками у засобах масової інформації, тощо

Але безперечним є інше. Ті партії та політичні рухи, що висували собі за мету потрапити до парламенту, мали задовго до старту виборчої кампанії переконати потенційних виборців у серйозності своїх намірів, позаяк зробити це вже впродовж самої кампанії, як довела практика нинішніх виборів, практично неможливо.

Спробуємо проаналізувати, чи існують розбіжності і які саме серед тих виборців, котрі приймають електоральне рішення в різні періоди до виборів. Насамперед варто зазначити, що ані стать виборців, ані їхнє місце проживання не є тими характеристиками, за якими відрізняються виборці, котрі визначилися з власною електоральною позицією чи то заздалегідь до виборів, чи то безпосередньо на виборчій дільниці. Рівень освіти виборців також не може слугувати характеристикою, що впливає на час прийняття ними рішення щодо того, як голосувати. Виняток становлять лише виборці з початковою освітою. Майже 60% з-поміж них на протигагу 50% виборців із вищим рівнем освіти завжди були прихильниками партії чи блоку, за який вони проголосували на виборах. Решта показників у людей із різним рівнем освіти залишаються майже однаковими.

Таблиця 2

Залежність часу електорального вибору від віку респондентів (%)

Коли саме Ви вирішили, за кого голосуватимете?	18–29 років	30–54 роки	55 років і старше
Я завжди був прихильником цієї партії/блоку	31	48	62
Більш як за місяць до виборів	26	25	19
В останній місяць до виборів	16	11	7
В останній тиждень до голосування	12	7	4
В останній день до голосування	5	3	2
Визначився безпосередньо на дільниці	8	3	3

У нашому опитуванні ми маємо підстави виокремити тільки один показник, який дуже тісно пов'язаний із часом визначення виборців стосовно того, як голосувати. Цим показником є вік респондентів (див. табл. 2).

Отримані результати свідчать, що існує пряма залежність між термінами, в які потенційні виборці приймають рішення стосовно того, як голосувати, та їхнім віком. Чим старшими є респонденти, тим раніше вони визначаються зі своїми електоральними перевагами, і навпаки, доволі численна група респондентів віком до 30 років рішення про те, як голосувати, приймає упродовж останнього місяця. Саме ця група виборців має становити найбільший інтерес для політтехнологів і фахівців із PR-акцій, оскільки, на нашу думку, саме в цій групі криється головний потенціал для пропагандистської роботи партій і партійних блоків.

Отже, агітаційна діяльність партій і блоків, що беруть участь у виборчій кампанії, має зважати на висновок, якого ми дійшли, й спиратися у своїй агітаційній пропаганді на роботу саме з цією віковою групою. При цьому неодмінно слід брати до уваги переваги, ціннісні орієнтації й політичні погляди потенційних виборців, котрі належать саме до цієї вікової групи. На врахуванні специфіки вікових груп має будуватися рекламна кампанія тієї чи тієї партії або виборчого блоку.

Ольга Балакірєва

Соціально-демографічні характеристики електоратів партій та блоків: парламентські вибори–2002

Дані “екзит полу”, що був проведений 31 березня 2002 р. — у день чергових виборів до Верховної Ради України, дають змогу досить детально проаналізувати соціально-демографічні характеристики виборців, які проголосували за окремі партії та блоки, — вікову структуру, розподіл за статтю, рівнем освіти, національністю, регіонами та типом поселення. Дані “екзит полу” стали підтвердженням результатів передвиборних досліджень стосовно соціально-демографічних особливостей прихильників різних політичних сил.

Політичні партії/блоки, що увійшли до складу Верховної Ради України

Вікова структура виборців, які проголосували за певні політичні партії та блоки, має особливості практично для кожного з шести переможців. Серед тих, хто проголосував за Комуністичну партію, майже половину (46%) становили люди поважного віку — ті, кому за 60 років, та 20.5% тих, кому 50–59 років, тоді як лише 7% молодих людей 18–28 років та кожний десятий 29–39-річної вікової групи віддали свій голос за КПУ. Серед прихильників Соціалістичної партії також зафіксовано більш високий рівень підтримки старших поколінь: 31% тих, кому за 60 років, та 20.5% 50–59-річних, а молоді 18–28 років — лише 11%. Протилежна тенденція притаманна СДПУ(о) та блоку Ю.Тимошенко. Молодь 18–28 років склала майже чверть виборців — 24% серед тих, хто голосував за СДПУ(о) та 23% серед електорату БЮТ. І лише кожний

Вікова структура електорату політичних партій та блоків, що подолали 4-відсотковий бар'єр (%)

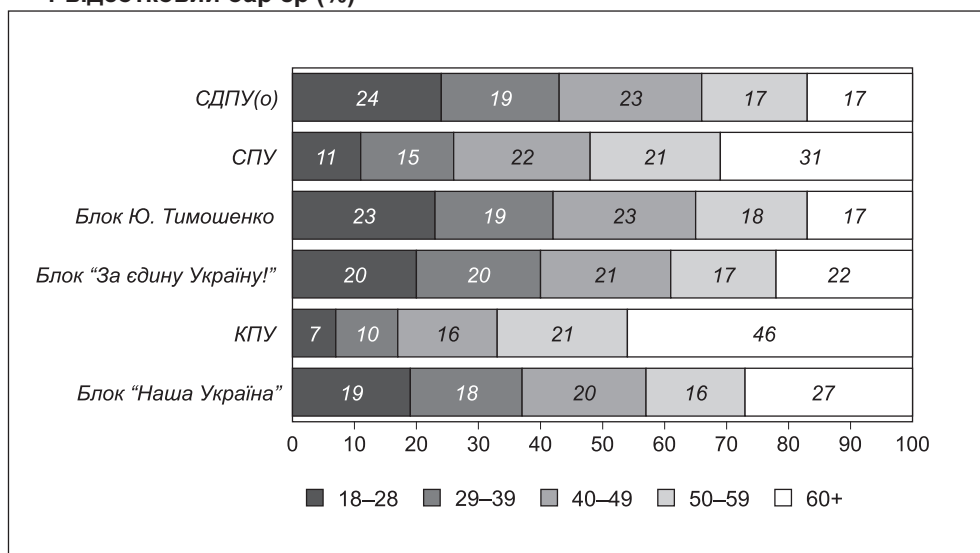

Рис. 1

шостий (17%) із прихильників кожної з цих політичних сил належить до покоління “за 60 років”. Досить схожі між собою та наближені до загальної вікової структури виборців є вікова структура прихильників блоків “Наша Україна” та “За єдину Україну!”. Молодь становила, відповідно, 19% та 20%, а група тих, кому понад 60 років — 27% та 22% (див. табл. 1 та рис. 1).

Розподіл електорату окремих партій та блоків за *статтю* дає змогу стверджувати про відсутність яскравих гендерних особливостей політичних сил, що подолали перегони. Серед тих, хто підтримав блок “Наша Україна”, КПУ та БЮТ, співвідношення чоловіків та жінок 50% на 50%. Серед електорату СПУ та СДПУ(о) питома вага чоловіків трохи переважала — 52% та 51%, відповідно. А серед прихильників блоку “За єду!”, навпаки — чоловіки становили 46%.

За *етнічною самоідентифікацією* зазначені шість політичних партій (блоків) розділилися на дві групи. В першій групі серед електорату блоку “Наша Україна”, БЮТ та СПУ етнічні українці становили 92%, 90%, 88%, а етнічні росіяни — 5%, 8%, 9%, тоді як серед виборців КПУ — 67% українців та 28% росіян, блоку “За єдину Україну!” — 73% та 22%, СДПУ(о) — 74% та 21%.

Структура виборців за *рівнем освіти* частково пов'язана із віковими особливостями, але має певні характерні відмінності. Найбільш освіченим виявився електорат блоку Ю.Тимошенко (39% з вищою та неповною вищою і 29% із середньою спеціальною освітою, лише 6% з неповною середньою освітою), СДПУ(о) (31% з вищою/неповною вищою, 32% з середньою спеціальною та 7% з неповною середньою освітою) та блоку “За єдину Україну!” (28%, 32% та 11%, відповідно). Найбільш низький рівень освіти мають виборці КПУ (18% з вищою та неповною вищою і 20% не мають середньої освіти).

*Регіональні особливості*¹ електорату різних політичних сил виявилися найбільш яскравими. Досить умовно, але за регіональним розподілом прихильників можна віднести: блок “Наша Україна” та БЮТ до переможців завдяки Західному регіону; блок “За єдину Україну!”, КПУ та СДПУ(о) — до переможців завдяки Східному регіону; СПУ стало переможцем завдяки Центральному регіону. Так, серед виборців блоку “Наша Україна” 56.5% становили жителі західних, третина (32%) — центральних, лише 5.5% — південних і 6% — східних областей. Схожу регіональну структуру електорату має й блок БЮТ — серед прихильників блоку 42% становлять жителі Західного регіону та таку ж кількість (42%) — Центрального, 7.5% проживають у Південному і ще 8% — Східному регіоні. Серед виборців блоку “За єдину Україну!” 48% — представники областей Східного регіону. КПУ має 44% виборців, які проживають у східних областях, та 26% — на Півдні. СДПУ(о) має 37% прихильників на Сході та 24% — на півдні країни. А серед виборців СПУ 64% склали жителі центральних областей (див. рис. 2).

Отже, електорат блоку “Наша Україна” досить рівномірно представлений серед всіх вікових груп, має гендерний баланс, за рівнем освіти наближений до загальної структури населення, більшою мірою представлений етнічними українцями (92%) та жителями Західного регіону (56.5%). Виборці *Комуністичної партії України* більшою мірою представлені старшою віковою групою (46% становлять ті, кому 60 років та старші), рівномірно представлені чоловіками та жінками, мають дещо нижчий за середній рівень освіти, вище за середнє представлені етнічними росіянами (28%) та жителями Східного регіону України (44%). Серед прихильників блоку “За єдину

¹ Области, що входять до різних регіонів: *Західний* — Волинська, Рівненська, Хмельницька, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Закарпатська; *Східний* — Харківська, Луганська, Донецька, Дніпропетровська; *Південний* — Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Одеська, АР Крим; *Центральний* — Київ, Київська, Чернігівська, Житомирська, Вінницька, Черкаська, Полтавська, Сумська, Кіровоградська.

Регіональна структура електорату політичних партій та блоків, що подолали 4-відсотковий бар'єр (%)

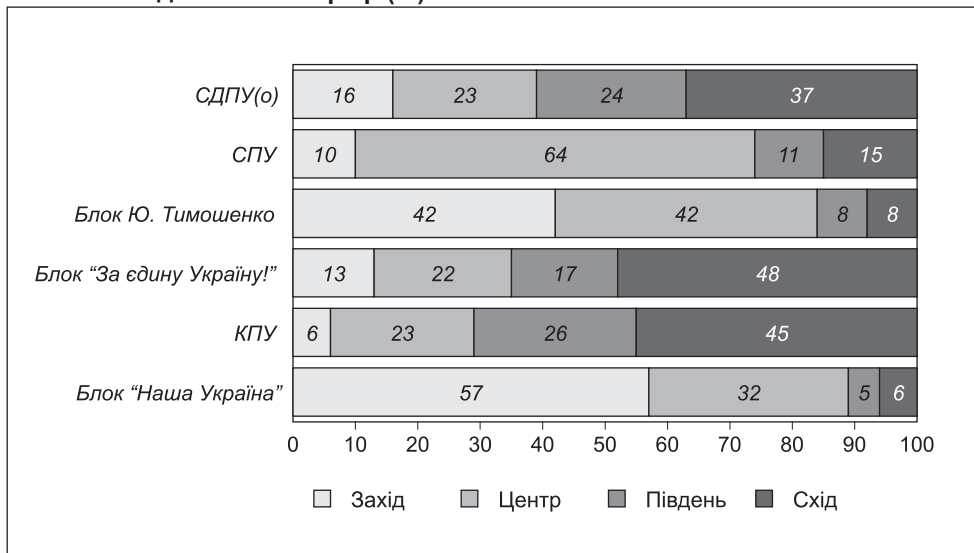

Рис. 2

"Україну!" рівномірно представлені вікові групи, жінки становлять 54%, етнічні українці — 73% (росіяни — 22%), рівень освіти наближений до загальної структури населення, більшою мірою представлені жителі Східного регіону (48%). Електорат блоку Ю.Тимошенко вище за середнє представлений поколінням молоді та середнього віку, має більш високий рівень освіти, рівномірно представлений чоловіками та жінками, більше представлений етнічними українцями, які становлять 90%, та жителями Західного регіону (42%). Прихильники Соціалістичної партії України більшою мірою представлені населенням середнього та поважного віку, мають гендерний баланс, трохи нижчий від середнього рівень освіти, більшою мірою представлені етнічними українцями (88%) та переважно представлені жителями Центрального регіону (64%). Серед виборців СДПУ(о) молодь та середні вікові групи представлені вище за середнє, чоловіки становлять 52%, рівень освіти — вищий за середній у країні, етнічних українців — 74%, а росіян — 21%, дещо переважають жителі Східного та Південного регіонів.

Політичні партії/блоки, що не пройшли до складу Верховної Ради України

За віковими особливостями виборців тих політичних сил, які не пройшли на виборах, можна визначити кілька партій, що мали здебільшого молодий електорат — це Партія зелених України (44% виборців становила молодь — 18–28 років), "Нова генерація" (58%), блок "Команда озимого покоління" (38%). Вище за середнє представлена також молодь серед електорату партії "Яблуко" (31%) та політичного об'єднання "Жінки за майбутнє" (28%). Виборці поважного віку переважають лише серед прихильників КПУ (оновленої) — 42%.

Переважно жіночий електорат має політичне об'єднання "Жінки за майбутнє": серед тих, хто проголосував за нього, 83% становили жінки. Більшою мірою жінки

Таблиця 1

Особливості електоратів партій та блоків (за даними "екзит полу" 31 березня 2002 р.)

	Регіони		Вікові групи				Стать		Рівень освіти			Національність						
	Захід	Центр	Пів-день	Схід			Ч	Ж	н.сер.	сер.	Сер. спец.	В./н.в.	Укр.	Рос.	Інша			
				18-28	29-39	40-49										50-59	60+	
Структура опитаних	24.3	30.8	17.3	27.6	49	51	32.7	28.5	25.8	78.5	17.5	4.1						
Партії, що пройшли до Верховної Ради України																		
Блок "Наша Україна"	56.5	31.7	5.5	6.3	18.7	17.9	20.2	16.0	27.2	50	50	16.1	33.9	26.5	23.5	92	5	3
КПУ	6.3	23.3	26.2	44.2	7.0	9.8	16.3	20.5	46.3	50	50	20.3	35.5	26.4	17.8	67	28	5
Блок "За єдину Україну!"	13.4	21.7	16.8	48.1	19.7	20.1	21.0	17.3	22.0	46	54	10.6	30.0	31.8	28.4	73	22	5
Блок Ю. Тимошенко	42.2	42.4	7.5	7.8	22.8	19.3	23.2	18.1	16.5	50	50	6.0	26.5	28.7	38.8	90	8	2
СПУ	10.2	63.7	11.6	14.6	10.8	15.2	22.3	20.5	31.1	51	49	14.4	38.2	25.7	21.8	88	9	3
СДПУ(о)	16.0	23.1	24.0	37.0	24.3	18.9	23.4	16.5	17.0	52	48	6.6	30.3	31.8	31.2	74	21	5
Партії, що не пройшли до Верховної Ради України																		
Блок Наталі Вітренко	7.4	31.3	20.3	41.0	11.8	11.9	23.6	23.8	28.8	43	57	10.2	29.8	35.7	24.4	70	25	5
Партія зелених України	10.5	26.7	28.6	34.1	44.3	23.1	13.2	10.7	8.7	47	53	6.1	32.1	32.4	29.4	72	22	6
"Жінки за майбутнє"	12.0	25.7	28.1	34.1	27.5	23.1	21.7	13.3	14.3	17	83	5.6	33.3	36.5	24.6	73	23	4
Блок "КОП"	8.9	29.8	25.1	36.2	38.0	20.8	17.6	14.5	9.1	43.5	56.5	1.7	23.0	26.7	48.6	71	24	5
Партія "Яблуко"	5.4	25.9	31.5	37.1	30.6	23.5	19.6	16.6	9.6	54	46	6.3	32.4	31.2	30.2	70	25	5
Блок "Єдність"	12.0	79.4	5.7	3.0	23.3	22.2	21.4	15.2	17.9	50	50	5.9	30.3	31.0	32.7	87	11	2
КПУ (оновлена)	15.2	26.0	27.3	31.5	8.1	12.5	16.7	21.1	41.7	49	51	24.5	39.9	24.4	11.0	67	28	5
"Руський блок"	1.6	15.2	51.0	32.2	18.2	16.8	23.9	16.6	24.5	49	51	5.5	25.5	20.2	48.8	29	67	4
"Нова генерація"	11.5	30.1	24.9	33.6	58.0	17.2	8.2	9.0	7.6	54.5	45.5	4.5	30.3	39.1	26.1	84	13	3
Блок ДемПУ — Дем. Союз	22.8	37.1	21.0	19.1	22.8	17.1	27.9	14.4	17.9	53	47	8.8	33.8	24.5	33.0	82	14	4
Не підтримую жодну/Проти всіх	12.7	24.9	24.3	38.0	32.1	20.6	19.8	13.8	13.7	55	45	6.1	35.0	31.9	27.1	70	26	4

підтримали також блоки Наталії Вітренко та “КОП”. А серед виборців партій “Яблуко” та “Нова генерація” дещо переважають чоловіки і становлять 54%.

Серед прихильників блоків “Єдність”, ДемПУ–Дем. Союз та партії “Нова генерація” вище за середнє представлені етнічні українці, серед інших — росіяни. Варто наголосити, що серед електорату “Руського блоку” етнічні росіяни становили 67%.

Найбільш яскраві регіональні відмінності електоратів окремих політичних партій/блоків, що брали участь у виборах і не подолали 4-відсотковий бар’єр: серед виборців блоку Н.Вітренко 41% становлять жителі Східного регіону, а Західного — лише 7%; серед прихильників ПЗУ, об’єднання “Жінки за майбутнє”, блоку “КОП”, партій “Яблуко” та “Нова генерація”, КПУ (оновленої) також меншою мірою представлені жителі Західного регіону, а Східного та Південного — вище за середнє. Серед виборців блоку “Єдність” 79% становлять жителі Центрального регіону.

Ірина Бекешкіна

Від виборів до виборів: динаміка преференцій електорату

Звичайно, найперша і головна мета опитувань “екзит пол” полягає у тому, щоб якомога швидше, до офіційних підрахунків, дістати попередні результати виборів і представити їх засобом масової інформації. Власне, у ніч після виборів саме дані “екзит полу” стають основною темою, на якій будуються поствиборні телепередачі.

Вимога оперативності накладає істотні обмеження на кількість запитань, які містяться в опитуваннях “екзит пол”. Проте чи означає це, що такі опитування мають лише “минулий” сенс, який зникає у момент оголошення офіційних результатів? Існує принаймні декілька причин стверджувати, що опитування “екзит пол” мають не лише прагматичне, а й науково-академічне значення. Найперша, і головна, це та, що найбільш точно і конкретно дослідження електоратів різних політичних сил можливе саме на виборчій дільниці, одразу по тому, як виборець проголосував. У передвиборних соціологічних опитуваннях майбутня ситуація голосування ще гіпотетична і ґрунтується на намірах респондентів прийти і проголосувати, причому завжди (навіть перед днем виборів) є значна кількість тих, хто ще не визначився. У післявиборних опитуваннях, по-перше, певна частина виборців вже не пам’ятає, за кого вона проголосувала, по-друге, діє відомий соціологам ефект, коли респонденти “приєднуються до переможця”, себто, у післявиборних опитуваннях переможець виборів набирає, зазвичай, більшу кількість голосів, ніж це було на виборах (так само як і відсоток участі, за даними опитувань, завжди буває більший, ніж був насправді).

Друга причина наукової значущості опитувань “екзит пол” полягає у тому, що вони проводяться в основному на великих вибірках, значно більших, ніж звичайні соціологічні опитування. Це дає змогу зробити аналіз електорату не лише головних політичних сил, а й партій, блоків та кандидатів “другої шерехи”, а також тих, хто проголосував проти всіх чи не забажав дати відповіді.

Нарешті, третя причина тривалої значущості результатів “екзит полів” — це можливість порівнювати їхні результати, отримані під час виборів різних років, якщо запитання у них ставилися тотожні (або принаймні дуже схожі). На підставі цих порівнянь ми можемо точно простежити динаміку змін поглядів, які відбуваються в електораті від виборів до виборів.

В усіх трьох опитуваннях “екзит пол”, що проводилися під час парламентських виборів 1998 та 2002 року та президентських 1999 року, такими тотожними було два запитання: про час, коли респондент визначився, за кого голосувати, і, власне, за кого він щойно проголосував. Крім того, наявність в опитуванні даних щодо демографічних показників дає змогу зобразити як структуру електорату на кожних виборах, так і демографічні особливості електоратів різних політичних сил.

Отже, розглянемо, як змінився український виборець за час, що минув від виборів 1998 року до виборів–2002.

Насамперед порівняємо, чи відбулися зміни у процесі часового визначення голосування? Теоретично за час, що минув від виборів–1998 — перших, коли країна голосувала за партійними списками, — до виборів–2002, виборець вже мав бути більше обізнаний із партіями та їхніми програмами, отже, гіпотетично виборці мали визначатися раніше зі своїми симпатіями, ніж це було під час попередніх парламентських виборів. Проте чи так це було насправді?

Таблиця 1

Час визначення стосовно голосування на парламентських виборах 1998 та 2002 рр. (%)

<i>Час визначення, за кого голосувати</i>	<i>“Екзит пол”-1998</i>	<i>“Екзит пол”-2002</i>
Завжди був прихильником цієї партії (блоку)	42	50
Більш ніж за місяць до виборів*	23	24
В останній місяць	11	11
В останній тиждень до голосування	11	7
В останній день до голосування	5	3
Визначився прямо на дільниці	6	4
Важко відповісти	2	1

* В опитуванні 1998 року цей варіант складався з двох: “Як тільки почалася виборча кампанія” (14%) та “Раніше, ніж за місяць до виборів” (9%). Щоб порівняти з 2002 роком, їх об’єднано.

Як видно з таблиці, за період між парламентськими виборами істотно зросла частка виборців, які є постійними прихильниками певної політичної сили і, навпаки, зменшилася кількість виборців, які вирішують, за кого віддати голос, напередодні голосування або безпосередньо на виборчій дільниці. Це свідчить про те, що процес політичного самовизначення населення України хоч і повільно, однак відбувається.

Щоправда, основну частину тих, хто визначився заздалегідь із голосуванням, становлять прихильники Комуністичної партії — на виборах-2002 серед виборців КПУ таких було 81%. Це значно більше, ніж на виборах-1998, де серед комуністичного електорату попередньо і незалежно від виборчої кампанії ухвалили рішення 67% опитаних виборців. А от якщо порівняти визначеність виборців “Нашої України” на виборах-2002 та виборців Руху у 1998 році, то побачимо, що “Наша Україна” істотно приросла не-рухівським електоратом: 1998 року 60% виборців Руху зазначили, що є постійними прихильниками цієї політичної сили, тоді як серед виборців “Нашої України” таких було істотно менше — 50%.

Про те, що у населення України поступово формуються стабільні політичні ідентифікації, свідчить й істотне зростання кількості постійних прихильників у партій, які брали участь у виборах-1998: СДПУ(о) — від 23% до 40%, Соціалістичної партії (1998 року вона йшла у блоці “За правду, за народ, за Україну!” разом із Селянською партією) — від 33% до 53%. А от невдача на виборах-2002 року Партії зелених України значною мірою можна пояснити тим, що їм за міжвиборчий період так і не вдалося істотно наростити свій постійний електорат: 1998 року їх було 25%, 2002-го — 35%. Це ще раз підтверджує тезу, що надійного успіху на виборах можуть сподіватися лише ті партії, які ще до виборів працюють над залученням своїх прихильників.

Примноження постійних прихильників партій та блоків відбувається головню за рахунок виборців старшого та середнього віку. Так, в опитуванні 1998 року постійними прихильниками партій та блоків назвали себе 28% у віці до 30 років, 40% людей середнього віку (до 55 років) і 51% тих, кому понад 55 років. У 2002 році кількість постійних прихильників партій та блоків серед молоді залишилася практично такою самою — 31%, а от серед виборців середнього і найстаршого віку зросла, відповідно до 48% і 62%. Отже, партії сьогодні мають великий резерв вербування своїх прихильників насамперед серед молоді, щоб потім не залежати від випадковостей виборчої кампанії.

На жаль, нестабільність багатопартійної системи в Україні, коли від одних партійних виборів до других у списках фігурували здебільшого інші політичні суб’єкти, дає

зможу зробити порівняльний аналіз змін електорату лише стосовно незначної частини партій. Однак там, де це можна зробити, — висновки досить показові. Передусім ці зміни стосуються вікової структури електорату Комуністичної партії, яка втратила не лише наймолодших виборців (що було б цілком логічно), а й значну частину старших. У 1998 році за КПУ проголосувало 14% молоді (до 30 років), у 2002 р. — лише 8.5%; серед виборців середнього покоління — відповідно 23% і 18%, а серед найстарших — 38% і 35%. Отже, як бачимо, молодий електорат КПУ зменшився майже вдвічі.

Щодо електоратів інших партій, які брали участь у виборах 1998 і 2002 рр., то зміни у їхньому віковому складі відбулися приблизно у тих пропорціях, які вони мали на попередніх виборах. Так, електорат СДПУ(о) збільшився приблизно на 2% в усіх вікових групах; так само приблизно пропорційно зменшився електорат Наталі Вітренко. Цікаво, що за віковою структурою електорат “Нашої України” має майже однакову кількість прихильників в усіх вікових групах (за даними “екзит полу” — відповідно 26%, 25% і 24%); та сама картина спостерігалася і серед симпатиків Руху на виборах 1998 року (відповідно 11%, 11% і 11%). Однаковими залишилися і вікові пропорції електорату провладного блоку “За єдину Україну!” (відповідно 12%, 12% і 9%), якщо порівнювати його з електоратом НДП — політичної сили, яка виступала як “партія влади” на виборах—1998 (відповідно 6%, 5%, 5%).

А про причини поразки Партії зелених України на виборах 2002 року добре свідчать дані “екзит полу” — її покинула молодь. Якщо на виборах 1998 року за ПЗУ, згідно з даними “екзит полу” 1998 року, проголосувало 13% у віці до 30 років, то 2002 року — лише 4%. Зазнала втрат ПЗУ і в інших вікових категоріях: від 7% до 1.6% серед виборців середнього віку і від 3% до 0.5% серед старших.

Список суб’єктів виборчих перегонів, які дають змогу зробити певний аналіз динаміки електоратів, на цьому вичерпується. І не варто сподіватися, що на наступних парламентських виборах зроблений соціологами аналіз стане у пригоді. Адже вже сьогодні очевидно, що перелік партій та блоків — учасниць наступних виборчих перегонів — мало чим нагадуватиме нинішній. Принаймні один із переможців виборів—2002 — блок “За єдину Україну!” — вже розпався на кілька складових. І, цілком можливо, соціологам знову доведеться ламати голову — з ким на наступних виборах порівнювати електорат провладної політичної сили.

А шкода. Принаймні наш аналіз показує, що у суспільстві відбувається процес політичного самовизначення населення, і з кожними виборами перемогти “новачку” лише за рахунок виборчої кампанії, буде все важче.

Анатолій Марциновський

Засоби масової інформації про “екзит пол” 2002 року

Інформація про опитування “екзит пол” поширювалася в мас-медіа з початку тижня, що передував виборам. Так 26 березня газета “Голос України” надрукувала замітку “На виході вас можуть запитати”, в якій повідомлялося про майбутнє проведення “екзит полу” трьома провідними соціологічними фірмами і зверталася увага на те, що українська та світова практика вже неодноразово доводила точність таких опитувань. Значна кількість присвячених опитуванню “екзит пол” інформаційних матеріалів з’явилася на телеканалах у випусках новин 27 березня, після проведеної в УНІАН прес-конференції учасників “екзит полу”. Зокрема, інформацію про це подали телеканали “Інтер”, “1+1”, СТБ, “Новий канал”, “Тет”, “Ютар” тощо. Наступного дня про опитування чимало писали газети. “Україна молода” в замітці “Екзит пол” сповістить першим” зазначала: “...Результати обіцяють бути достовірними, про що свідчить досвід попередніх опитувань 1998 і 1999 років, коли дані виборів і дані “екзит полу” були дуже близькими”. Газета “День” у своїй статті “Не бійтеся, “екзит пол!” наголошувала: “Через “хвилину” після виборів соціологи обіцяють повідомити результати”. В статті дано виклад прес-конференції, акцент зроблено на закликах соціологів роз’яснити, що опитування “екзит пол” є анонімним і боятися його не слід ані виборцям, ані представникам виборчих комісій.

Увечері 31 березня керівники фірм, що проводили “екзит пол”, виступали з коментарями результатів опитування на провідних українських телеканалах. Зокрема, президент фірми “Социс” Микола Чурилов брав участь у програмі “Точка відліку” на телеканалі “Інтер”, президент Київського міжнародного інституту соціології Валерій Хмелько — на телеканалі “1+1” та в спільному шоу телеканалів УТ-1 і “Гравіс”, генеральний директор КМІС Володимир Паніотто — на “Новому каналі”, науковий керівник фонду “Демократичні ініціативи” Ірина Бекешкіна — на телеканалах “1+1”, “Новому каналі” та ICTV, керівник центру “Соціальний моніторинг” Ольга Балакірєва — на телеканалі ICTV.

Водночас результати “екзит полу” коментували 31 березня — 1 квітня і політики. “Лідер блоку “Наша Україна” вважає, що оприлюднені результати “екзит полу”, згідно з якими “Наша Україна” набрала 25%, відповідають очікуванням на цих виборах”, — йшлося в інтернет-виданні “Українська правда” про реакцію Віктора Ющенка. Це саме видання під заголовком “За єдУ!” повідомило про результати, оприлюднені в ефірі ICTV та “Нового каналу” керівником Всеукраїнської соціологічної служби Миколою Михальченком. “Коментуючи розбіжності з іншими “екзит полами”, оприлюдненими раніше, Михальченко зазначив, що в Україні не існує усталеної методики проведення такого роду досліджень”, — писала “УП”. Крім того, М.Михальченко наголосив, що його не здивує, якщо зрештою “За єдУ!” отримає 16–18%. Цей блок, зауважив він, “швидко набирає під вечір”. Лідер Прогресивної соціалістичної партії України Наталя Вітренко заявила з приводу результатів “екзит полу” на телеканалі ICTV: “Результатів виборів ще немає — є нав’язана через американську адміністрацію і соціологів думка про те, що проамериканські політики виграли на виборах... Ці проамериканці — Ющенко, Тимошенко і Мороз вже отримали 40% за партійними списками у парламенті”. “Можливо, остаточні дані будуть нормальними?”, — запитала її ведуча каналу Лариса Івшина. “Я розраховую на те, що остаточні дані будуть інші, — відповіла Вітренко. — Наш блок контролює хід виборів, ми збираємо цю інформацію з дільничних комісій і я матиму в своїх руках ті

дані, які дозволяють побачити реальну картину. Не ту, яка сьогодні потрібна соціологам, а та, яка відображає реальний стан речей”. Лідер Соціалістичної партії України Олександр Мороз в ефірі телеканалу **“Інтер”** щодо результатів “екзит полу” заявив: “Я спокійно дивлюся на результати, які показують під час попередніх досліджень, оскільки це не викликає ні великої радості, ні великого смутку”. На дані “екзит полу”, на думку О.Мороза, можна дивитися по-різному “з урахуванням того, що багато хто з респондентів боїться говорити, що є прихильником, скажімо, опозиційних партій”. Заступник голови СДПУ(о) Леонід Кравчук в інтерв’ю журналістам в **агенції УНІАН** заявив, що отримані згідно з “екзит полом” результати не є поразкою для партії. Щоправда, Л.Кравчук мав на увазі результати “екзит полу”, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень: “У 98-му році ми мали 4%, зараз 8% з хвостиком за попередніми даними”. Окрім згаданої вище Наталі Вітренко, підозри щодо правдивості даних “екзит полу” висловив лише лідер блоку “За єдину Україну!” Володимир Литвин (на ранок 1 квітня “За єдУ!” за даними ЦВК мала більший, аніж за результатами “екзит полу”, відсоток). “Різницю між “екзит полами” та даними ЦВК Литвин пояснив тим, що “люди 70-х років жили в радянській системі, і коли виходили з дільниці, говорили те, що від них хотіли почути”, — писала **“Українська правда”**. Литвин також заявив, що багато соціологічних фірм перебувало “на службі у певних блоків”.

2 квітня про опитування “екзит пол” писали друковані ЗМІ. Газета **“Сільські вісті”**: “У день виборів проведено незалежні соціологічні опитування. Ось як прокоментував спробу соціологів М.Рябець: “Це віртуальні результати. Наскільки вони будуть правдивими, покаже час”. **“Україна молода”** в статті “Правда гола — в “екзит полі?” писала: “Замість одного “екзит полу” — спеціального опитування виборців на виході з дільниць, яке дає майже точну картину результатів голосування, — соціологи провели фактично два. І хоча у відсотках різні соціологічні служби отримали дещо різні дані, шістка партій-переможниць у них збігається, що є ще одним підтвердженням ефективності таких соцдосліджень”. “УМ” насамкінець зазначає: “...Утім, як виявилось, деякі офіційні дані ЦВК дали підстави думати про деяке махлювання. Не з боку соціологів”. Газета **“Сьогодні”** 2 квітня подала порівняльні таблиці даних “екзит полу”, паралельного підрахунку голосів та даних ЦВК станом на 17 годину. “Зрештою, якщо врахувати похибку, яку називали самі соціологи, то особливих запитань не виникає”, — йдеться в коментарі під назвою “Залишилося трохи почекати”. “Понад усе цікавили, звичайно, результати, які оприлюднили соцфірми саме в день голосування, — провадила “Сьогодні”. — Так званий “екзит пол”, тобто соцопитування, проведене способом інтерв’ювання виборців, які щойно кинули бюлетень до урни. В одному з таких досліджень взяли участь 18 000 респондентів. Обіцяна похибка складає 1%. Чи так це насправді? Чи всі відповідали соціологам щиро? (До речі, варто сказати, що такі опитування раніше вважалися досить показовими)”.

4–5 квітня ЗМІ подавали інформацію з проведеної в IREX-ProMedia прес-конференції керівників організацій, які брали участь у проведенні “екзит полу”. “Вибори до Верховної Ради України показали не тільки зростання ролі соціологів, а й намагання політиків списати прорахунки у виборчому процесі на соціологію”, — передавала **“Українська правда”** слова наукового керівника фонду “Демократичні ініціативи” Ірини Бекешкіної. Про прес-конференцію повідомили телеканали **“Інтер”**, **“1+1”**, **СТБ**, **ICTV**, **“Київ”** та інші. А програма “Вісті тижня” на телеканалі **“Тет”** 8 квітня присвятила великий сюжет за матеріалами цієї прес-конференції, роблячи висновок: соціологи спрацювали на минулих виборах професійно й чесно.

Після підсумкової прес-конференції (15 квітня) керівників соціологічних фірм, що проводили “екзит пол”, канал **“1+1”** коментував: “Соціологи запевняють, що резуль-

тати опитування виборців після голосування не відрізняються від реальності більш ніж на півтора відсотка. Найвища похибка у 1.7% спостерігалася стосовно блоку “За єдУ!”. Похибки пояснюються просто: на деяких дільницях в режимних об’єктах соціологи так і не змогли поспілкуватися з виборцями”. В коментарі також йшлося: “Соціологи й досі не знають, яку картину розподілу сил можуть продемонструвати бюлетені, що були визнані недійсними в комісіях різних рівнів. Таких бюлетенів ЦВК нарахувала понад півтора мільйона. Спеціалісти сходяться до висновків, що мінімальність похибок в “екзит полах” свідчить про те, що рівень фальсифікацій на виборах не перевищував двох відсотків”. Телеканал **“Інтер”** повідомляв: “Розходження попередніх соціологічних досліджень і даних “екзит пол” пояснюють великим числом виборців, які визначилися, що називається, у виборчій кабінці... Загалом розходження даних “екзит пол” з офіційними результатами для п’яти партій та блоків, що перемогли, не перевищило 1%. За винятком блоку “За єдину Україну!”, де різниця становила 1.7 % — похибка допустима для опитувань”. “Соціологи знають, скільки хто сфальсифікував” — під таким заголовком подала інформацію з прес-конференції **“Українська правда”**. “Якщо фальсифікація підсумків голосування на користь блоку “За єдину Україну!” і мала місце, то вона не перевищувала 2%, заявив на прес-конференції генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології Володимир Паніотто. В.Паніотто зазначив, що статистичні дані не дозволяють говорити про фальсифікацію”, — писала **“УП”**. Газета **“День”** назвала статтю “Зелені” та “КОПи” — в “молодіжному” парламенті”. “Саме цього слід було б очікувати, якби у виборах брала участь лише молодь до 29 років”, — писав за результатами прес-конференції “День”. Газета **“Україна молода”** в статті “Екзит пол” розкрив карти” цитувала президента КМІС Валерія Хмелька: “Порівняння соціології з найдавнішою професією пояснюються смаками та естетичними вподобаннями тих людей, які ці порівняння роблять”. “Соціологи працювали професійно, і нині їхні дії не піддають сумніву навіть ті, хто критикував їх ще недавно”, — зроблено висновок у програмі “Вісті тижня” (15 квітня) на телеканалі **“Тет”**.

ДОДАТКИ

Опитувальник “екзит полу” парламентських виборів 1998 року

Тип відбору респондента

- 1 Квота
- 2 Схема

НОМЕР ЛИСТА

КОД ІНТЕРВ'ЮЄРА

НОМЕР ІНТЕРВ'Ю

1. За яку партію Ви проголосували?

- 1 Виборчий блок партій “Партія праці та Ліберальна партія — разом”
- 2 Партія регіонального відродження України
- 3 Виборчий блок партій “Менше слів”
- 4 Всеукраїнське об'єднання “Громада”
- 5 Республіканська Християнська партія
- 6 Українська Національна Асамблея
- 7 Партія захисників Вітчизни
- 8 Партія мусульман України
- 9 Аграрна партія України
- 10 Партія зелених України
- 11 Комуністична партія України
- 12 Партія “Союз”
- 13 Виборчий блок “Вперед, Україно!”
- 14 Виборчий блок партій “Блок Демократичних партій — НЕП (народовладдя, економіка, порядок)”
- 15 Виборчий блок партій “Трудова Україна”
- 16 Соціал-демократична партія України
- 17 Виборчий блок партій “Європейський вибір України”
- 18 Виборчий блок партій “Національний фронт”
- 19 Виборчий блок “СЛОН — Соціально-Ліберальне Об'єднання”
- 20 Народний Рух України
- 21 Всеукраїнська партія трудящих
- 22 Партія національно-економічного розвитку України
- 23 Народно-демократична партія
- 24 Всеукраїнська партія жіночих ініціатив
- 25 Християнсько-демократична партія України
- 26 Виборчий блок Соціалістичної партії України та Селянської партії України “За правду, за народ, за Україну!”
- 27 Соціал-демократична партія України (об'єднана)
- 28 Партія “Реформи і порядок”
- 29 Партія духовного, економічного і соціального прогресу
- 30 Прогресивна соціалістична партія України
- 31 Не підтримую жодної політичної партії
- 32 ВІДМОВА
- 33 ЗАБУВ, ЗА ЯКУ ПАРТІЮ ГОЛОСУВАВ

2. А коли саме Ви визначилися, за кого голосуватимете?

- 1 Я був прихильником цієї партії задовго до виборів
- 2 Як тільки почалася виборча компанія, раніше, ніж за три місяці
- 3 Раніше, ніж за місяць до виборів
- 4 В останній місяць до виборів
- 5 В останній тиждень до голосування
- 6 В останній день до голосування
- 7 Визначився прямо тут, на виборчій дільниці
- 9 ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

3. Як проходять вибори?

- 1 Проходять чесно, без підтасовок
- 2 Проходять нечесно, результати будуть підтасовані
- 9 ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

4. Доможуть ці вибори до Верховної Ради поліпшити ситуацію в Україні?

- 1 Дозволять поліпшити ситуацію
- 2 Нічого не змінять
- 3 Лише погіршать ситуацію
- 9 ВАЖКО ВІДПОВІСТИ

5. СТАТЬ РЕСПОНДЕНТА

- 1 ЧОЛОВІК
- 2 ЖІНКА

6. Скільки повних років Вам виповнилося?

- 1 До 30 років
- 2 До 55 років
- 3 56 років і більше

7. Який рівень Вашої освіти?

- 1 Початкова
- 2 Середня/середня спеціальна
- 3 Неповна вища і вища

8. Ваша національність?

- 1 УКРАЇНЕЦЬ
- 2 РОСІЯНИН
- 3 ІНША

9. РЕГІОН

- 1 Київ
- 2 Північний
- 3 Центральний
- 4 Північно-Східний
- 5 Східний
- 6 Південно-Східний
- 7 Північно-Західний
- 8 Західний
- 9 Південно-Західний
- 10 Південний
- 11 АР Крим

10. Область

- 1 Автономна Республіка Крим
- 2 Вінницька
- 3 Волинська
- 4 Дніпропетровська
- 5 Донецька
- 6 Житомирська
- 7 Закарпатська
- 8 Запорізька
- 9 Івано-Франківська
- 10 Київська
- 11 Кіровоградська
- 12 Луганська
- 13 Львівська
- 14 Миколаївська
- 15 Одеська
- 16 Полтавська
- 17 Рівненська
- 18 Сумська
- 19 Тернопільська
- 20 Харківська
- 21 Херсонська
- 22 Хмельницька
- 23 Черкаська
- 24 Чернівецька
- 25 Чернігівська
- 26 Київ

11. Тип поселення

- 1 Місто
- 99 Село

Опитувальник “екзит полу” першого туру президентських виборів 1999 року

Область

№ виборчого округу

№ виборчої дільниці

№ анкети

Назва населеного пункту

Район

інтерв'юєр

Номер респондента

Коли Ви вирішили, за кого голосувати?

Ви завжди знали, за кого голосувати
Більше, як 3 місяці тому
Більше 1 місяця і менше 3 місяців тому
Більше 1 тижня і менше 1 місяця тому
Протягом останнього тижня
Ви вирішили лише сьогодні
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

**Перед Вами копія виборчого бюлетеня, який Ви щойно бачили. Покажіть,
за кого з кандидатів Ви проголосували. [Показати копію бюлетеня]**

Базиліук Олександр
Вітренко Наталя
Габер Микола
Кармазін Юрій
Кононов Віталій
Костенко Юрій
Кучма Леонід
Марчук Євген
Мороз Олександр
Онопенко Василь
Ржавський Олександр
Симоненко Петро
Удовенко Геннадій
НЕ ПІДТРИМАЛИ ЖОДНОГО
НЕ ПАМ'ЯТАЮ ЗА КОГО
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

**Якщо відбудеться другий тур виборів, наскільки імовірно, що Ви
приймете участь у виборах?**

Точно голосуватиму
Можливо, голосуватиму
Можливо, не голосуватиму
Точно не голосуватиму
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

А якщо у другому турі залишаться тільки Леонід Кучма та Наталя Вітренко, то за кого Ви будете голосувати?

Кучма
Вітренко
НЕ СТАНУ ГОЛОСУВАТИ
ПРОГОЛОСУЮ ПРОТИ ОБОХ
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

А якщо у другому турі залишаться тільки Леонід Кучма та Петро Симоненко, то за кого Ви будете голосувати?

Кучма
Симоненко
НЕ СТАНУ ГОЛОСУВАТИ
ПРОГОЛОСУЮ ПРОТИ ОБОХ
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

**Скажіть, будь ласка, за яку партію (блок) Ви голосували на виборах до Верховної Ради, які відбулися 28 березня минулого 1998 року?
[Покажіть картку]**

Комуністична партія України
Народний Рух України
Народно-демократична партія
Блок Соц. та Селян. партій
СДПУ (об'єднана)
Всеук. об'єднання "Громада"
Партія зелених України
Інші
НЕ ПАМ'ЯТАЄ
НЕ БРАВ УЧАСТІ У ВИБОРАХ
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

Ваш вік (повних років):

18–29 років	30–39 років
40–49 років	50–59 років
60 років і старше	

Ваша національність: [Варіанти не зачитувати]

Українець/ка
Росіянин/ка
Інша
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

Яка Ваша освіта?

Вища (неповна вища)
Середня спеціальна
Загальна середня (в т.ч. ПТУ з середньою освітою)
Неповна середня (в т.ч. ПТУ без середньої освіти)
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

СТАТЬ:

Чоловік
Жінка

Опитувальник “екзит полу” другого туру президентських виборів 1999 року

Область

№ виборчого округу

№ виборчої дільниці

№ анкети

Назва населеного пункту

Район

Інтерв'юєр

Номер респондента

Скажіть, будь ласка, за кого з кандидатів в Президенти Ви щойно проголосували?

Кучму Леоніда

Симоненка Петра

НЕ ПІДТРИМАЛИ ЖОДНОГО

ВІДМОВА ВІД ВІДПОВІДІ

Коли Ви прийняли таке рішення?

Ви завжди знали, за кого голосувати

Більше, як 3 місяці тому

Більше 1 місяця і менше 3 місяців тому

Більше 1 тижня і менше 1 місяця тому

Протягом останнього тижня

Ви вирішили лише сьогодні

ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ

НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

А за кого Ви проголосували в першому турі виборів, який відбувся 31 жовтня?

Базиліюка Олександра

Вітренко Наталю

Габера Миколу

Кармазіна Юрія

Кононова Віталія

Костенка Юрія

Кучму Леоніда

Марчука Євгена

Мороза Олександра

Онопенка Василя

Ржавського Олександра

Симоненка Петра

Удовенка Геннадія

НЕ ПІДТРИМАЛИ ЖОДНОГО

НЕ ПРИЙМАЛИ УЧАСТІ В ПЕРШОМУ ТУРІ

НЕ ПАМ'ЯТАЮ, ЗА КОГО

ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ

НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

Ваш вік (повних років):

- 18–29 років
- 30–39 років
- 40–49 років
- 50–59 років
- 60 років та старші

Ваша національність: [ВАРІАНТИ НЕ ЗАЧИТУВАТИ]

- Українець/ка
- Росіянин/ка
- Інша
- ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
- НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

Яка Ваша освіта?

- Вища (неповна вища)
- Середня спеціальна
- Загальна середня (в т.ч. ПТУ з середньою освітою)
- Неповна середня (в т.ч. ПТУ без середньої освіти)
- ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ
- НЕМАЄ ВІДПОВІДІ

СТАТЬ:

- Чоловік
- Жінка

ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю: годин (дві цифри) і хвилин (дві цифри)

Опитувальник “екзит полу” парламентських виборів 2002 року

№ листа

№ округу

№ дільниці

Область

Інтерв'юєр

Тип поселення:

- Обласний центр
- 100 тис. населення та більше
- До 100 тис. населення
- СМТ
- Село

№ анкети

1. За яку партію або блок партій Ви проголосували?

1. Комуністична партія України
  2. Виборчий блок політичних партій “Блок Віктора Ющенка “Наша Україна”
  3. Виборчий блок політичних партій “Демократична партія України – партія “Демократичний союз”
  4. Політична партія “Всеукраїнське об'єднання християн”
  5. Виборчий блок політичних партій “Блок Наталі Вітренко”
  6. Партія зелених України
  7. Виборчий блок політичних партій “Проти всіх”
  8. Комуністична партія робітників і селян
  9. Всеукраїнська партія “Нова сила”
  10. Виборчий блок політичних партій “Виборчий блок Юлії Тимошенко”
  11. Партія реабілітації тяжкохворих України
  12. Комуністична партія України (оновлена)
  13. Соціалістична партія України
  14. Виборчий блок політичних партій “За єдину Україну!”
  15. Виборчий блок політичних партій “Єдність”
  16. Всеукраїнська партія трудящих
  17. Ліберальна партія України (оновлена)
  18. Виборчий блок політичних партій Українська партія та Всеукраїнська партія міжнародного порозуміння “Новий Світ”
  19. Партія Всеукраїнського об'єднання лівих “Справедливість”
  20. Виборчий блок політичних партій “Команда озимого покоління”
  21. Народна партія вкладників та соціального захисту
  22. Селянська партія України
  23. Соціал-демократична партія України (об'єднана)
  24. Виборчий блок політичних партій “Народний Рух України”
  25. Українська Національна Асамблея
  26. Виборчий блок політичних партій “ЗУБР” (За Україну, Білорусію, Росію)
  27. Українська морська партія
  28. Українська політична партія “Християнський рух”
  29. Соціал-демократична партія України
  30. Виборчий блок політичних партій “Руський блок”
  31. Всеукраїнське політичне об'єднання “Жінки за майбутнє”
  32. Політична партія “Яблуко”
  33. Партія “Нова генерація”
- Проти всіх

2. Коли саме Ви вирішили за кого будете голосувати?

- 1 - Я завжди був прибічником цієї партії/блоку
- 2 - Більше ніж за місяць до виборів
- 3 - В останній місяць до виборів
- 4 - В останній тиждень до голосування
- 5 - В останній день до голосування
- 6 - Визначився прямо на дільниці
- 7 - ВАЖКО СКАЗАТИ / ВІДМОВА

3. Стать респондента:

- 1 - Чоловік
- 2 - Жінка

4. Скільки повних років Вам виповнилося?

5. Якою є Ваша освіта?

- 1 - Початкова/неповна середня
- 2 - Середня
- 3 - Середня спеціальна
- 4 - Незакінчена вища та вища

6. До якої національності Ви себе відносите?

- 1 - Українець (ка)
- 2 - Росіянин (ка)
- 3 - Інша

7. Час закінчення інтерв'ю: Годин Хвилин

Населений пункт

Район

Відомості про авторів

Ірина Бекешкіна, старший науковий співробітник Інституту соціології НАН України, заступник директора Фонду “Демократичні ініціативи”, кандидат філософських наук

Ольга Балакірєва, керівник Центру “Соціальний моніторинг”, кандидат соціологічних наук

Мюррей Едельман, головний редактор “Воутер Ньюз Сервіс” (Voter News Service) (Нью-Йорк, США)

Ілько Кучерів, заступник директора програми “Партнерство за прозоре суспільство”, президент Фонду “Демократичні ініціативи”

Анатолій Марциновський, голова громадського об’єднання “Наша Європа”

Воррен Мітофскі, президент фірми “Мітофскі Інтернешнел” (Mitofsky International) (Нью-Йорк, США)

Михайло Міщенко, завідувач відділу політичного аналізу та прогнозування Українського інституту соціальних досліджень, кандидат соціологічних наук

Володимир Паніотто, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології, доктор соціологічних наук

Наталя Погоріла, дослідник Київського міжнародного інституту соціології, викладач кафедри соціології Національного університету “Кієво-Могилянська Академія”

Олена Попова, заступник директора з методології досліджень Київського міжнародного інституту соціології

Світлана Потоцька, директор з розвитку бізнесу компанії “Метрика”

Наталя Харченко, заступник директора Київського міжнародного інституту соціології, кандидат соціологічних наук

Валерій Хмелько, президент Київського міжнародного інституту соціології, доктор філософських наук

Микола Чурилов, генеральний директор компанії Тейлор Нельсон Софрез Україна, доктор соціологічних наук

Наукове видання

**Загальнонаціональні опитування exit poll:
Парламентські вибори–1998.
Президентські вибори–1999.
Парламентські вибори–2002.**

Відповідальний за випуск	<i>О.Дишлевий</i>
Літературне редагування	<i>В.Гломозда</i> <i>І.Філіпчук</i>
Секретар	<i>Л.Казаневська</i>
Комп'ютерне макетування	<i>І.Кучеренко</i>

Фонд "Демократичні ініціативи" — неприбуткова, недержавна аналітична організація. Фонд ставить за мету сприяти розбудові України як демократичної правової держави з відкритим громадянським суспільним ладом та ринковою економікою.

Фонд організує роботу висококваліфікованих експертів для вивчення актуальних проблем громадського та політичного життя країни; сприяє налагодженню контактів між організаціями демократичного спрямування та проведенню ними спільних заходів; розповсюджує інформаційні матеріали серед політичних організацій, владних структур, представницьких органів; інформує громадськість через засоби масової інформації.

Контактна інформація:

А/с В-271, м. Київ 01001, Україна; тел./факс: (380 44) 490-7057;

е-пошта: dif@carrier.kiev.ua; сторінка в Інтернеті: <http://www.dif.org.ua>